

Моделювання соціально-економічних відносин у процесі наукових досліджень

Мета статті - висвітлити основні результати наукових досліджень Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за 2017 р. щодо теоретичного обґрунтування та практичного втілення ключових моделей розвитку соціально-економічних відносин у галузі з урахуванням сучасних викликів.

Методика дослідження. Загальнонаукові методи: діалектичний - для аналізу наукових праць, абстрактно-логічний підхід - при узагальненні результатів дослідження та формулюванні висновків, емпіричний - для оцінки сучасного стану й розвитку об'єкта дослідження, використано також метод факторного аналізу, прогнозування економічного моделювання.

Результати дослідження. Здійснено теоретико-методичне обґрунтування та запропоновано підходи до оцінки ефективності впровадження комплексу соціально-економічних моделей розвитку аграрного сектору економіки, зокрема: парадигми стратегічного бачення аграрного устрою; алгоритму формування перспективної моделі розвитку сільських територій з опрацюванням інструментарію оцінки наслідків цього процесу на основі визначення рівня економічної безпеки сільських територій; прогнозної моделі виробництва сільськогосподарської продукції та його ефективності; моделі просторового розміщення сільськогосподарського виробництва на основі рейтингової оцінки аграрного розвитку регіонів; перспективної моделі запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення на основі науково обґрунтованої селозберігаючої парадигми сільського розвитку; моделі функціонування цінового механізму на сільськогосподарську продукцію та концептуальної моделі оподаткування сільськогосподарських товаровиробників; моделі регіональної дорожньої інвестиційної карти для забезпечення інвестиційного розвитку адміністративних районів.

Елементи наукової новизни. Сформовано систему організаційно-економічних моделей, реалізація яких забезпечить збалансований розвиток вітчизняного сільськогосподарського виробництва та сільських територій, передусім завдяки синергетичному ефекту прогресивних змін за більшістю ключових напрямів цього розвитку.

Практична значущість. Реалізація сформованих систем організаційно-економічних моделей сприятиме прискоренню економічного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій країни, результативному формуванню конкурентоспроможного інноваційно спрямованого аграрного виробництва, стабільного експортного потенціалу й стабільної продовольчої безпеки нації, вирішенню соціальних проблем села. Рис.: 2. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: аграрний сектор, моделі економічних відносин, соціально-економічні та правові відносини, конкурентоспроможність економіки сільських територій, виробничий та трудовий потенціал галузі.

Лупенко Юрій Олексійович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, директор, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: pd@iae.org.ua

Постановка проблеми. Нинішній етап розвитку аграрної економіки значною мірою пов'язаний з динамічністю суспільних процесів, наростанням конкуренції на світових ринках, що вимагає постійного вдосконалення економічних і соціальних відносин, приведення їх у відповідність до поточних та перспективних викликів. Природно, що успішне реагування на найгостріші виклики сьогодення вимагає завершення земельної реформи, остаточне утвердження приватної власності на засоби виробництва у галузі, формування стійкої, конкурентоспроможної

та перспективної структури виробництва, реального практичного вибору парадигми сталого сільського розвитку в цілому і аграрного сектору економіки зокрема. Тому економічна наука має дати чіткі відповіді на ці питання, обґрунтувати найдоцільніші шляхи та механізми реагування на них, надати об'єктивну оцінку різноманітних варіантів прийнятних рішень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в Україні активізувалися соціально-економічні дослідження в контексті гармонізації тенденцій світового розвитку, максимальної імплементації загальнолюдських цінностей до стратегічного вибору національних економік, адаптації та

гармонізації прийнятних для більшості механізмів розвитку. Насамперед, слід відзначити Національну доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» [15], де представлено бачення орієнтирів досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку, які були затверджені на саміті ООН у 2015 р.

Стосовно аграрного сектору економіки перспективи розвитку більшою мірою представлені у Переглянутій стратегічній рамковій програмі ФАО на 2010-2019 рр. [4], у якій узагальнено результати стратегічного аналізу щодо виявлення загальних глобальних політичних і соціально-економічних тенденцій, що визначають розвиток сільського господарства на середньострокову перспективу, основні виклики людству, пов'язані з цими тенденціями, та роль ФАО.

В Україні питання перспективного розвитку галузі представлені у Стратегічних напрямках розвитку аграрного сектору економіки до 2020 року [11], розроблені в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки», на основі яких Кабінетом Міністрів України було затверджено відповідну Стратегію [10], а також більш сучасний і комплексний документ – Стратегію розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 р., опрацьовану установами Національної академії аграрних наук України [12].

Зазначена проблема є складовою програми наукових досліджень Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (далі – ННЦ «ІАЕ») «Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій» на 2016-2020 рр.

Мета статті – висвітлити основні результати досліджень ННЦ «ІАЕ» за 2017 р. щодо теоретичного обґрунтування та практичного втілення ключових моделей розвитку соціально-економічних відносин у галузі з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основних результатів дослідження. Обґрунтування ключових механізмів розвитку будь-якої галузі економіки безпосередньо пов'язано з визначенням основних тенденцій, з'ясування причин тих чи інших проблем, що стримують цей розвиток, передусім можливих найефективніших шляхів розв'язання виявлених проблем, а також очікуваних наслідків запропонованих рішень. У результаті такий процес зводиться до обґрунтування характерних економічних

та (або) соціальних відносин між усіма учасниками процесу. Йдеться про обґрунтування певної моделі розвитку: загальної або її складової, у якій економічні відносини формуються залежно від визначених цілей, наявних проблем, шляхів та можливостей досягнення поставлених цілей.

Найбільш загальною моделлю розвитку галузі, обґрунтованою у 2017 р. в ННЦ «ІАЕ», стала парадигма стратегічного бачення аграрного устрою України, спрямована на забезпечення комплексного розвитку сільського господарства та сільських територій в умовах децентралізації влади, євроінтеграції і запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Ця модель включає стратегічне бачення багатофункціональності сільського господарства, оптимізації землеволодіння і землекористування, організації ведення сільськогосподарської діяльності та розвитку інтеграційних процесів на засадах багатуукладності, розміщення продуктивних сил сільського господарства на сільських територіях та стратегію дій у його розбудові з використанням територіально-інтегрованого підходу ЄС.

Серед головних механізмів імплементації цієї моделі, що мають бути покладені в основу реалізації державної політики комплексного розвитку сільського господарства і сільських територій для формування відповідного аграрного устрою, виділено:

- створення сприятливих економічних умов ведення сільськогосподарського виробництва для усіх організаційно-правових форм господарювання;

- формування умов для підвищення рівня зайнятості, оплати праці та доходів сільського населення, запровадження кодексів належної сільськогосподарської практики;

- розроблення і реалізації державної економічної, регіональних цільових та місцевих програм комплексного розвитку сільського господарства і сільських територій;

- раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління на основі адаптованого до умов України територіально-інтегрованого підходу ЄС;

- сприяння розвитку системи громадського і міжгосподарського самоврядування в АПК;

- розвиток державно-приватного партнерства;

- створення умов для ефективного функціонування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства;

розвиток системи техніко-технологічного, інвестиційного, кадрового, науково-інноваційного, інформаційно-консультаційного забезпечення сільськогосподарської діяльності;

застосування механізмів бюджетної й іншої державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам і селянським господарствам населення [1].

Іншою й не менш важливою розробкою є модель розвитку сільських територій України, підпорядкована загальній стратегії сталого розвитку. Її основними цілями, задля досягнення яких розробляються відповідні механізми, є підвищення конкурентоспроможності економіки сільських територій (не тільки сільського господарства), поліпшення рівня життя сільського населення, покращення демографічної ситуації та збереження довкілля. Ця модель включає такі ключові елементи, як людський і соціальний капітали, підприємництво, державне регулювання (політика сільського розвитку), природні та фінансові ресурси (зокрема, державне та місцеве фінансування), а також інфраструктуру сільських територій (освіта, охорона здоров'я, культура, дорожньо-транспортне й житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, зв'язок).

У процесі ув'язки з можливим запровадженням обігу сільськогосподарських земель розроблена схема (алгоритм) формування перспективної моделі розвитку сільських територій на основі купівлі селянами (жителями села) земельних ділянок, що стане базою для розширення ефективного сільськогосподарського виробництва і становлення середнього класу на селі, збільшення доходів місцевих бюджетів, забезпечення соціальної та фінансової спроможності сільських громад. У свою чергу, такі сільські громади будуть забезпечувати зростання якості життя свого населення та охорону довкілля. В кінцевому підсумку, всі елементи моделі розвитку на основі земельної власності (селянин-власник, заможний середній клас та спроможна сільська громада), в силу своєї єдності і територіальної прив'язки за місцем зайнятості і проживання, нарощуючи свій потенціал, забезпечуватимуть сталий сільський розвиток на певній території, а у цілому – на усій сільській території України.

Для методологічного забезпечення процесу децентралізації влади та формування об'єднаних територіальних громад обґрунтований і практично розроблений відповідний інструментарій оцінки наслідків цього процесу. Цей інструментарій являє собою систему показників для практичного визначення рівня економічної безпеки сільських територій України як загального індикатора, що характеризує наслідки децентралізації за наступними блоками: організація охорони здоров'я сільського населення (налічує 8 субіндексів), демографічна безпека (8), стан благоустрою (10), освітнє середовище (6), загальний матеріально-економічний добробут (11), стан сільських домогосподарств (8), екологічна безпека (10).

Для забезпечення інвестиційного розвитку розроблено модель регіональної дорожньої інвестиційної карти на прикладі аграрного адміністративного району. Як головні складові цієї моделі виділено: визначення основних завдань інвестиційної карти, оцінку стану поточного розвитку та наявного потенціалу, обґрунтування інвестиційних пріоритетів, напрямів та заходів щодо залучення інвестицій, формування сприятливого інвестиційного середовища, оцінка економічних, соціальних та екологічних наслідків запровадження даної моделі. Для реалізації зазначеної моделі розроблено відповідні рекомендації, які дають змогу запровадити її в усіх адміністративних районах країни [8].

У постійній динаміці знаходиться моделювання різноманітних видів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, розвитку сімейних фермерських та особистих селянських господарств [3, 13], сільськогосподарського дорадництва, інноваційно-інвестиційного розвитку та ін.

Серед моделей, безпосередньо пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, ключове місце займає модель прогнозування виробництва та його ефективності. Зазначена модель – алгоритм процесу, який передбачає п'ять основних етапів (рис. 1):

перший етап включає прогнозування показників урожайності сільськогосподарських культур, посівних площ, продуктивності тварин, поголів'я тварин з урахуванням їх динаміки, а також оцінки основних чинників впливу. Наприклад, по урожайності оцінюється динаміка, починаючи з 1955 р., а ко-

ригування проводиться з урахуванням кліматичного чинника, кількості опадів, обсягів внесення добрив;

другий етап - прогноз обсягів виробництва по видах продукції на основі прогнозних показників, одержаних на першому етапі, а також обсягів валової продукції у зіставних цінах по видах продукції, галузях та в цілому по сільському господарству [2];

третій етап - прогноз ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Такий прогноз здійснюється, знову ж таки на основі прогнозних показників, одержаних на першому етапі, з урахуванням прогнозів собівартості виробництва та цін реалізації.

З урахуванням наявності інформаційної бази цей прогноз здійснюється тільки по сільськогосподарських підприємствах;

четвертий етап включає уточнення прогнозних показників у процесі моніторингу виробництва, після завершення посівних робіт. Він виконується щодо обсягів виробництва продукції з урахуванням фактичних посівних площ та стану посівів [5]. П'ятий етап також є уточнюючим стосовно раніше прогнозованої ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах на основі даних моніторингу обсягів реалізації продукції, витрат та цін на неї [6].

Рис. 1. Модель (алгоритм) прогнозування обсягів та ефективності с.-г. виробництва

Джерело: Наукові дослідження ННЦ «ІАЕ».

Серед інших моделей можна виділити прогноз впливу малого підприємництва на рівень зайнятості сільського населення, прогноз кількості зайнятих у неформальному секторі економіки в сільській місцевості, прогноз кількості малих сільськогосподарських підприємств та ін. [9].

Для оцінки розвитку аграрного сектору економіки регіонів розроблено модель рей-

тингової оцінки аграрного виробництва на основі обчислення співвідношення конкретних показників по регіону до середнього по Україні з подальшим визначенням середніх індексів по кожній групі цих показників (виробництво, ефективність, соціальний розвиток) і загального індексу. За рівнем останнього здійснювалася оцінка рейтингу регіону, яка, за результатами 2016 р., становила

від 1,536 у Черкаській до 0,737 у Чернівецькій областях.

Для оцінки можливостей та вибору оптимального варіанта запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення узагальнено перспективну модель науково обґрунтованої селозберігаючої парадигми сільського розвитку. Ця модель передбачає поетапне запровадження купівлі земельних ділянок, спочатку виключно для фізичних осіб, що проживають у сільській місцевості, мають відповідну кваліфікацію та передбачають безпосередньо працювати на ній. Цей етап прогнозується на найближчі 5-10 років, його результатом мають стати формування

ефективного сімейного фермерства, потужного середнього класу на селі та утвердження сільських громад.

У процесі дослідження механізму ціноутворення на продукцію сільського господарства на основі компасного підходу, що визначає поетапне відстеження (моніторинг) витратно-цінових трансформацій у процесі виробництва, функціонування збутової інфраструктури, руху продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках та формування споживчого попиту, розроблено модель функціонування цінового механізму на продукцію сільського господарства в різних економічних системах [14], (рис. 2).

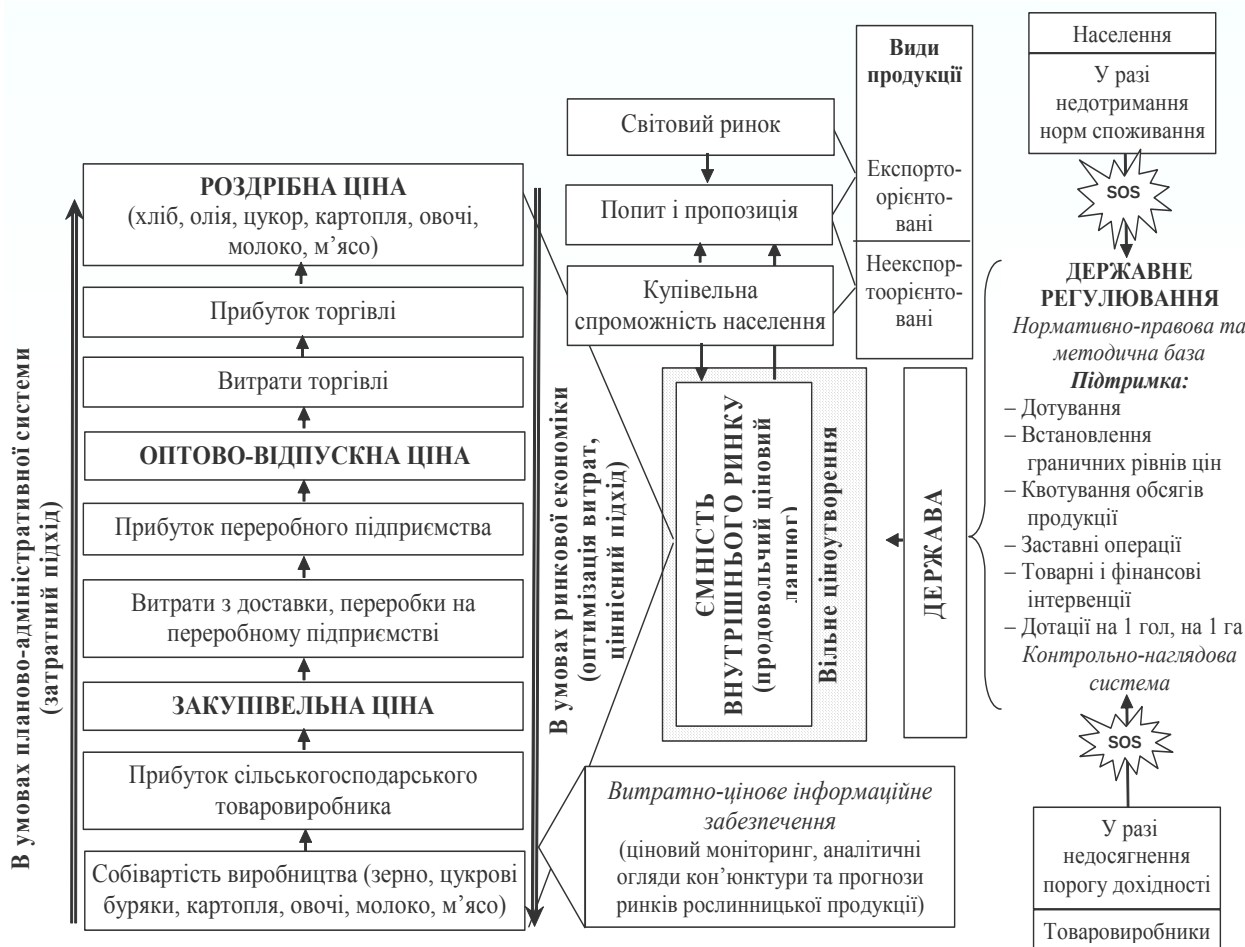

Рис. 2. Модель функціонування цінового механізму на продукцію сільського господарства в Україні в різних економічних системах

Джерело: Наукові дослідження ННЦ «ІАЕ».

Важливе місце у процесі економічних досліджень займають питання оподаткування, від якого значною мірою залежить формування інтересів сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення пріоритетних напрямів аграрної політики держави. Нині система оподаткування перебуває в умовах трансформації, фактично відбувається пе-

рехід від дотаційно-стимулюючого до регулюючого механізму оподаткування. Враховуючи нинішні тенденції пропонується нова концептуальна модель оподаткування в галузі:

запровадження зниженої ставки ПДВ на окремі види сільськогосподарської продукції (експортоорієнтовані, нішеві, сконцент-

ровані у господарствах населення, чутливі продукти харчування);

запровадження спеціального порядку адміністрування ПДВ у сфері малого аграрного бізнесу у вигляді компенсаційних ставок для покриття вхідного ПДВ;

компенсації сільгоспвиробникам частини акцизу на дизельне паливо;

надання бюджетного відшкодування ПДВ при експорті сільгосппродукції виключно сільгосптоваровиробникам або особам, які придбали у них цю продукцію;

обмеження права використання спеціальних податкових режимів по податку на прибуток для афілійованих та екстериторіальних осіб, а також суб'єктам, для яких земля не є основою ведення сільськогосподарської діяльності.

У процесі дослідження питань вдосконалення обліку в галузі, зокрема, розроблено концептуальну модель сучасної системи обліку на базі клауд-комп'ютерної форми, що характеризується:

повністю бездокументарною формою обліку та оцінки активів, впровадженням таксономії XBRL в обліково-оціночний процес;

збереженням облікової інформації поза підприємством з використанням бізнес-моделей Saas, Daas;

одночасним використанням інформації обліку багатьма користувачами з будь-якої точки планети за допомогою клауд-комп'ютерних технологій.

Оцінку моделей проводили за різними методиками і її результати підтвердили ефективність. Зокрема, очікуваний ефект нових методичних підходів до нормативно-грошової оцінки земель на сучасній інформаційній базі становить близько 4,7 млрд грн у вигляді збільшення доходів власників земельних паїв від орендної плати, а також доходів місцевих бюджетів на 18 %.

Запропонована модель удосконалення механізму управління родючістю ґрунтів забезпечить збільшення доходів від їх використання приблизно на 10 млрд грн, а модернізації управління зрошувальним землеробством на різних рівнях - зменшення потреби у зовнішніх інвестиціях на 7 млрд грн.

Апробація моделей запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення способом анкетування власників земельних паїв, землекористувачів та представників сільських територіальних громад засвідчила про значне перевищення попиту на земельні

ділянки над пропозицією (21 % землекористувачів готові придбати земельні ділянки, а 10,4 % власників земельних паїв готові їх продати). Частка осіб, які в тій чи іншій формі допускають обіг сільськогосподарських земель, сягає 37,6 %, тоді як прихильників повної заборони купівлі-продажу сільськогосподарських земель - 24,5 % [7].

Результати оцінки залучення та використання інвестицій різними групами сільськогосподарських підприємств показали, що найбільші прирости продукції та чистого прибутку на 1 грн чистих інвестицій (відповідно 1,87 і 0,05 грн), а також найвищого рівня рентабельності (37,6%) у 2016 р. досягли малі підприємства, тоді як великі не досягли приросту продукції і прибутку, а середні - приросту прибутку за нижчої рентабельності виробництва (відповідно 29,3 і 32,3 %).

За розрахунками економічний ефект на 1 грн сукупної доданої вартості, одержаної від виробництва та експорту зерна, припадає 1,95 грн сукупної доданої вартості від виробництва зерна, переробленого і спрямованого на виробництво молока та 2,21 грн - на виробництво м'яса свиней.

За рахунок досягнення раціональних норм харчування та 20 % частки витрат на харчування поза домом, як це відбулося у розвинутих країнах світу (модель оцінки ємності вітчизняного споживчого ринку), потенційні інвестиції в сільське господарство й пов'язані з ним сфери переробки, торгівлі і громадського харчування можуть скласти 483 млрд грн.

Висновки. У сучасних умовах забезпечення високої результативності економічних досліджень потребує не лише оригінальних високоефективних рішень, а й розробки різноманітних моделей економічних відносин практично в усіх сферах процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, включаючи пов'язані з ними сфери. Для сільського господарства важливу роль відіграють соціально-демографічні, екологічні та інші моделі, що так чи інакше впливають на формування й використання виробничого, трудового потенціалу галузі.

Розроблення відповідних моделей має забезпечити формування цілеспрямованих економічних, соціально-економічних, правових відносин між елементами цих моделей (суб'єктами і об'єктами відносин), спромож-

ними забезпечити максимальний ефект. Від того, наскільки повно базові моделі будуть охоплювати увесь процес виробництва, включаючи його соціальні аспекти, значною мірою залежить кінцевий результат.

Розробка соціально-економічних моделей на нинішньому етапі має сприяти досягненню цілей сталого розвитку, передусім сільських територій, де органічно поєднуються процеси виробництва та використання людських і природних ресурсів. Залежно від того, наскільки ці моделі спроможні забезпе-

чити досягнення згаданих цілей, слід оцінювати їх ефективність.

У процесі досліджень Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» у 2017 р. сформовано систему організаційно-економічних моделей, реалізація яких на практиці сприятиме прискоренню економічного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій, в першу чергу завдяки синергетичному ефекту прогресивних змін за більшістю ключових напрямів цього розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний устрій України: наукове видання ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 72 с.
2. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні, очікуване у 2017 році / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 30 с.
3. Методичні рекомендації з організації молочарських обслуговуючих кооперативів / М. В. Гладій, Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 84 с.
4. Переглянута стратегічна рамкова програма ФАО. URL: <http://www.fao.org/docrep/meeting/027/mg015r.pdf>.
5. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, очікуване у 2017 році (червень 2017 року) / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 31 с.
6. Прогноз собівартості продукції, її дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України на 2017 рік: методика і розрахунки (листопад 2017 року) / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 68 с.
7. Результати опитування щодо моделей обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні / Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В., Шпичак О. М., Юрченко І. В., Матвієнко А. П. та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 52 с.
8. Рекомендації з розроблення Дорожньої інвестиційної карти розвитку аграрного району / за ред. Я. М. Гадзала, П. Т. Саблука. Київ : Аграр. наука, 2017. 148 с.
9. Розвиток малих форм аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року». Уряд. кур'єр. 21 листопада 2013 року. № 215.
11. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка] ; 2-е вид., переробл. і допов. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 218 с.
12. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / [за ред. академіків НААН Я. М. Гадзала, М. І. Башенка, В. М. Жука, Ю. О. Лупенка]. Київ : Аграр.наука, 2016. 216 с.
13. Тенденції та перспективи розвитку особистих селянських господарств / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 11-19.
14. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення / Шпичак О. М., Боднар О. В., Шпичак О. О. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 545 с.
15. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Sustainable development COALS. 2017. 174 с.

References

1. Lupenko, Yu.O., & Kropyvko, M.F. (Eds.) (2017). *Ah-rarnyi ustrii Ukrainy: naukove vydannia [Agrarian system of Ukraine: scientific publication]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
2. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., & Volosiuk, Yu.V. (2017). *Vyrobnytstvo silskohospodarskoi produktsii v Ukraini, ochikuvane u 2017 rotsi [Production of agricultural products in Ukraine, expected in 2017]*. Yu.O. Lupenko, & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
3. Hladii, M.V., Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y. et al. (2018). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii molocharskykh ob-sluhovuiuchykh kooperatyviv [Methodical recommendations for the organization of dairy service cooperatives]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. *Perehlianuta stratehichna ramochna prohrama FAO [Revised FAO Strategic Framework]*. (2013). Retrieved from: <http://www.fao.org/docrep/meeting/027/mg015r.pdf> [In Russian].
5. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., & Volosiuk, Yu.V. (2017). *Prohnoz vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini, ochikuvane u 2017 rotsi (cherven 2017 roku) [Forecast of agricultural production in Ukraine, expected in 2017 (June 2017)]*. Yu.O. Lupenko, & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., & Volosiuk, Yu.V. (2017). *Prohnoz sobivartosti produktsii, yii dokhidnosti, prybutkovosti ta rentabelnosti v silskohospodarskykh pidpriemstvakh Ukrainy na 2017 rik: metodyka i rozrakhunky (lystopad 2017 roku) [Projection of production cost, its profitability, profitability and profitability in agricultural enterprises of Ukraine for 2017: methodology and calculations (November 2017)]*. Yu.O. Lupenko, & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V., Shpychak, O.M., Yurchenko, I.V., Matvienko, A.P. et al. (2018). *Rezultaty opytuvannia shchodo modelei obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Results of survey on agricultural land use patterns in Ukraine]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
8. Hadzalo, Ya.M., & Sabluk, P.T. (Eds.) (2017). *Rekomendatsii z rozroblennia Dorozhnoi investytsiinoi karty rozvytku ahrarnoho raionu [Recommendations for a development of Road investment map for the agrarian region]*. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y. et al. (2017). *Rozvytok malykh form ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia [Development of small forms of agrarian enterprises in market institutional environment: indicators and effectiveness: monograph]*. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
10. *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2013 # 806-r [On approval of Strategy for a development of the agrarian sector of economy up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 17.10.2013, No. 806-r]*. (2013). *Uriadovyi kurier*, 215 [In Ukrainian].

11. Lupenko, Yu.O., & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.). (2012). *Strategichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku. 2-e vyd.* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020. 2nd ed.]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
12. Hadzalo, Ya.M., Bashchenko, M.I., Zhuk, V.M., & Lupenko, Yu.O. (Eds.). (2016). *Strategiia rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini na period do 2025 roku* [Strategy of development of agricultural production in Ukraine up to 2025]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
13. Malik, M.Y., & Shpykuliak, O.H. (2018). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv [Trends and prospects for the development of private peasant farms]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 11-19 [In Ukrainian].
14. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., & Shpychak, O.O. (2017). *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia* [Theoretical, methodological and practical principles of pricing]. Kyiv: TsP "Komprynt" [In Ukrainian].
15. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid 2017 [Sustainable development goals: Ukraine. National report 2017]. (2017). Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine [In Ukrainian].

Lupenko Yu.O. Modeling of socio-economic relations in scientific research processes

The purpose of the article is to highlight the main results of the scientific research of the National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" in 2017 regarding the theoretical substantiation and practical implementation of key development models of socio-economic relations in terms of modern challenges.

Research methodology. In the article have been used such general scientific methods: dialectical - for analysis of scientific works; abstract and logical approach - for summarizing of the research results and formulating of conclusions; empirical - for evaluation of the current state and development of the research object; method of factor analysis.

Research results. There have been proposed theoretical and methodological substantiation and approaches to evaluation of the implementation effectiveness of a complex of socio-economic models of the agrarian sector of economy, in particular: paradigm of strategic vision of the agrarian system; algorithm for forming a perspective model of rural development using evaluation tools for consequences of this process on basis of determining the level of economic security of rural areas; forecast model of agricultural production and its efficiency; model of spatial distribution of agricultural production based on a rating assessment of agrarian development of regions; perspective model for an introduction of agricultural land market based on a scientifically grounded rural-preserving development paradigm; functioning model of the price mechanism for agricultural products and conceptual model of taxation of agricultural producers; model of regional road investment card for a provision of investment development of administrative regions.

Elements of scientific novelty. The scientific novelty of the article lies in proposed system of organizational and economic models, implementation of which will ensure balanced development of domestic agricultural production and rural areas, primarily due to the synergistic effect of progressive changes in most key directions of this development.

Practical significance. Realization of the formed systems of organizational and economic models will accelerate the economic development of the agrarian sector of economy and rural areas of the country, as well as the effective formation of competitive innovation-oriented agricultural production, sustainable export potential and national food security and solving social problems of rural population. Figs.: 2. Refs.: 15.

Keywords: agrarian sector, models of economic relations, socio-economic and legal relations, competitiveness of the economics of rural territories, production and labor potential of the branch.

Lupenko Yurii Oleksiiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, honoured worker of science and technology of Ukraine, director, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: pd@iae.org.ua

Лупенко Ю.А. Моделирование социально-экономических отношений в процессе научных исследований

Цель статьи - рассмотреть основные результаты научных исследований Национального научного центра «Институт аграрной экономики» за 2017 г. по теоретическому обоснованию и практическому воплощению ключевых моделей развития социально-экономических отношений в отрасли с учетом современных вызовов.

Методика исследования. Общенаучные методы: диалектический - для анализа научных трудов ученых, абстрактно-логический подход - при обобщении результатов исследования и формулировании выводов, эмпирический - для оценки современного состояния и развития объекта исследования, использован также метод факторного анализа, прогнозирования экономического моделирования.

Результаты исследования. Осуществлено теоретико-методическое обоснование и предложены подходы к оценке эффективности внедрения комплекса социально-экономических моделей развития аграрного сектора экономики, в частности: парадигмы стратегического видения аграрного устройства; алгоритма формирования перспективной модели развития сельских территорий с разработкой инструментария оценки последствий этого процесса на основе определения уровня экономической безопасности сельских территорий; прогнозной модели производства сельскохозяйственной продукции и его эффективности; модели пространственного размещения сельскохозяйственного производства на основе рейтинговой оценки аграрного развития регионов; перспективной модели внедрения рынка земель сельскохозяйственного назначения на основе научно обоснованной сельскохозяйственной парадигмы сельского развития; модели функционирования ценового механизма на сельскохозяйственную продукцию и концептуальной модели налогообложения сельскохозяйственных товаропроизводителей; модели региональной дорожной инвестиционной карты для обеспечения инвестиционного развития административных районов.

Элементы научной новизны. Сформирована система организационно-экономических моделей, реализация которых обеспечит сбалансированное развитие отечественного сельскохозяйственного производства и сельских территорий, в первую очередь за счет синергетического эффекта прогрессивных изменений по большинству ключевых направлений этого развития.

Практическая значимость. Реализация сложившихся систем организационно-экономических моделей будет способствовать ускорению экономического развития аграрного сектора экономики и сельских территорий страны, результативному формированию конкурентоспособного инновационно-направленного аграрного производства, устойчивого экспортного потенциала и стабильной продовольственной безопасности нации, решению социальных проблем села. Илл.: 2. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: аграрный сектор, модели экономических отношений, социально-экономические и правовые отношения, конкурентоспособность экономики сельских территорий, производственный и трудовой потенциал отрасли.

Лупенко Юрий Алексеевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заслуженный деятель науки и техники Украины, директор, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: pd@iae.org.ua

Стаття надійшла до редакції 14.02.2018 р.

Фахове рецензування: 15.02.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О. Моделювання соціально-економічних відносин у процесі наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 5 – 13.

* * *

Новини АПК

Уряд схвалив програми підтримки аграріїв на 2018 рік

7 лютого поточного року Кабінет Міністрів України схвалив програми підтримки аграрного сектору за ключовими напрямками у рамках Державного бюджету на 2018 рік. Загальна сума підтримки становитиме 6,3 млрд грн проти 5,5 млрд грн у минулому році.

«Сьогодні ми розпочинаємо безпрецедентну державну підтримку агропромислового комплексу. Пріоритети - розвиток тваринництва, фермерського і кооперативного руху, підтримка садівництва та виробництва української сільгосптехніки», - наголосив Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман.

Основні зусилля сконцентровано на галузях, які зможуть забезпечити довготривалий економічний ефект. Зокрема, передбачено:

- компенсація 25% вартості придбання нової сільгосптехніки та обладнання українського виробництва;
- компенсація частини тіла кредиту, залученого на будівництво тваринницьких комплексів, що формує ефективну ставку на рівні 3%, відшкодування вартості введених в експлуатацію тваринницьких комплексів, збудованих за власний кошт інвестора, а також здешевлення до 3% позик для проектів, що реалізуються у сфері аквакультури, вівчарства, козівництва тощо;
- здешевлення утримання ВРХ молочного напрямку на агропідприємствах із розрахунку 1500 грн/голову/рік.
- здешевлення утримання молодняку (до 1 року) в господарствах громадян із розрахунку 2,5 тис. грн/голову/рік;
- здешевлення на 80% вартості посадкового матеріалу у садівництві та ягідництві;
- малим та середнім фермерським господарствам передбачено відшкодування 100% вартості закупленого українського насіння, 90% вартості дорадчих послуг. Ця категорія сільгосптоваровиробників отримає доступ до дешевого кредитного ресурсу, а також користується додатковою преференцією при купівлі української сільгосптехніки - їм компенсується 40% її вартості;
- у рамках підтримки та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів держава співфінансуватиме проекти, які реалізуються сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами в тваринництві, садівництві, будівництві овоче- та фруктових, беручи на себе 70% витрат на придбання нового обладнання для них.

Перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства Максим Мартинюк підкреслив, що в результаті реалізації програм держпідтримки Уряд прагне затвердити статус фермера як основного гравця в українському АПК та наростити частку, що зараз генерується фермерськими господарствами в сільськогосподарському ВВП з поточних 6% щонайменше до 10%.

Прес-служба Мінагрополітики України

Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України

Мета статті - проаналізувати основні тенденції розвитку молочного сектору України та окреслити його перспективи в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний, абстрактно-логічний, системного аналізу, індукції та дедукції.

Результати дослідження. Здійснено комплексний аналіз функціонування молочного сектору України, зокрема динаміки розвитку молочного скотарства, структурних трансформацій в різних категоріях господарств, основних тенденцій діяльності молокопереробних підприємств, цінових трендів, експортно-імпортних операцій, змін поведінки споживачів молока та молочної продукції та ін. Визначено основні напрями розвитку молочного сектору в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано напрями розвитку молочної галузі в умовах європейської інтеграції та глобалізації національної економіки в контексті забезпечення продовольчої безпеки держави. Визначено основні пріоритети розвитку молочного сектору, зокрема підвищення якості сирого молока у товаровиробників, трансформація особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства або кооперативи.

Практична значущість. Авторські рекомендації можуть бути використані сільськогосподарськими підприємствами, особистими селянськими та фермерськими господарствами. Рис.: 2. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: молочний сектор, продовольча безпека, виробник молока, переробник, споживач, молочна продукція, продовольча політика.

Козак Ольга Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: olya.kozak@gmail.com

Постановка проблеми. Молоко та молочні продукти відносяться до найважливіших продуктів харчування населення України, складаючи третину щоденного раціону пересічного українця та виступаючи основним джерелом надходження в організм тваринного білка. Окремі види молочної продукції (молоко, сметана, кефір, ряжанка, сири кисломолочні, масло вершкове) належать до соціально значимих продуктів, тобто таких, які є необхідними для забезпечення життєдіяльності людини. Виходячи з цього, функціонування молочної галузі безпосередньо впливає на продовольчу безпеку держави, адже вона є постачальником найцінніших продуктів, без яких, за оцінками ФАО, неможливо виростити повноцінне молоде покоління людей. Слід констатувати, що проблеми галузі, які виникли ще в трансформаційний період, залишаються і донині. Криза останніх трьох років призвела до скорочення обсягів виробництва молока, змен-

шення обсягів експорту, втрати основного ринку збуту через торгове ембарго, зниження купівельної спроможності населення. Поряд з внутрішніми проблемами додалася ще й світова молочна криза 2014–2016 рр., яка спричинила падіння світових цін на молочні продукти, що позначилося і на Україні. Враховуючи те, що з січня 2016 р. запровадила зона вільної торгівлі з ЄС, перед виробниками молока та молочної продукції постають нові виклики, які, передусім, стосуються конкурентоспроможності вітчизняної молочної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку молочної галузі в Україні присвячено праці багатьох учених, зокрема, В. Г. Андрійчука [1], О. В. Боднар [2], В. І. Бойка [4], Т. А. Гуцул [3], С. М. Кваші [5], М. Й. Маліка [10], В. Я. Месель-Веселяка [12, 14], Ю. О. Лупенка [10, 12, 14], Б. Й. Пасхавера [11], В. О. Пабата, П. Т. Саблука [4], І. В. Свиноуса, Н. І. Шияна [16], О. М. Шпичака, іноземних дослідників [17–20] та багатьох інших. Про-

те швидкі зміни в розвитку галузі на світовому ринку та їх вплив на вітчизняний молочний сектор, зокрема, цінова циклічність, концентрація виробництва, орієнтація на споживача й ін., зумовлюють необхідність комплексного аналізу основних напрямів функціонування молочної галузі для оцінювання її потенційних можливостей з позицій продовольчої безпеки за умови глобалізації та євроінтеграції України.

Мета статті - проаналізувати основні тенденції розвитку молочного сектору України та окреслити його перспективи в контексті забезпечення продовольчої безпеки.

Виклад основних результатів дослідження. Продовольча безпека передбачає наявність якісного продовольства та економічну і фізичну доступність його для населення країни. Щодо наявності, то пропозиція молока та молочної продукції залежить від функціонування двох галузей - молочного скотарства та переробної промисловості. Аналіз останніх двох десятиріч засвідчує існування великої кількості проблем як у сфері виробництва молока, так і у сфері його переробки. Відсутність цілеспрямованої державної політики (повна лібералізація механізму регулювання) щодо вирішення

хоча б основних проблем молочного сектору призводить до наростання негативних явищ. Під важелем невирішених питань молочна галузь розвивається занадто еволюційно. Якісні зміни відбуваються дуже повільними темпами, особливо у сфері виробництва молока. Водночас обраний європейський вектор розвитку України ставить його в умови жорсткої конкуренції, що потребує формування адаптивної з ЄС ідеології державної стратегії аграрного розвитку, в тому числі молочної галузі [5, с. 45]. Все це зумовлює необхідність вкотре детально розглянути особливості сучасного функціонування молочного сектору України.

Молочне скотарство подолато ринкове реформування, втративши за період з 1990 р. по 2016 р. 74,7% поголів'я корів та 57,6% обсягів молока. Суттєво змінилася структура виробництва: основними виробниками молока, які надовго закріпили за собою цей статус, стали особисті селянські господарства, які вийшли в лідери не стільки за рахунок збільшення поголів'я і виробництва, скільки через значне скорочення цих параметрів у суспільному секторі (рис.1).

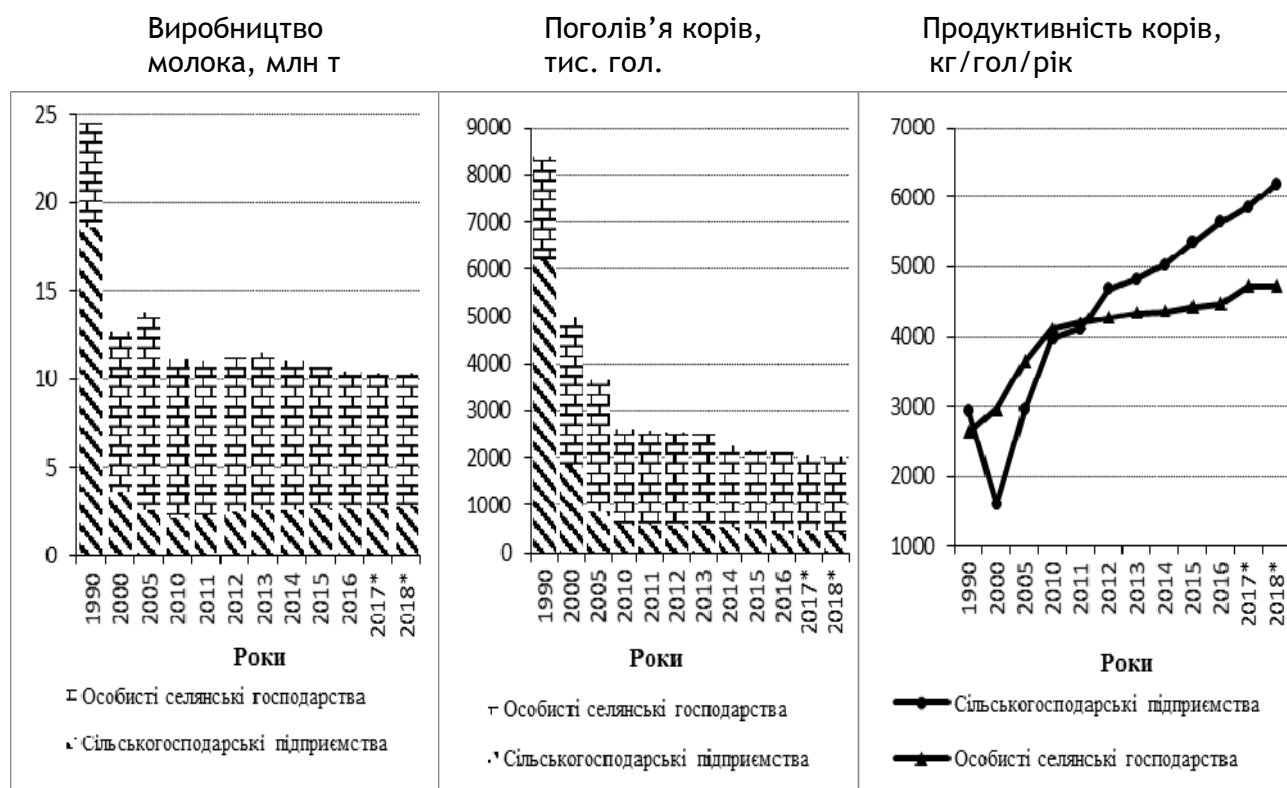

Рис. 1. Динаміка розвитку молочного скотарства в Україні

* Прогноз [12].

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

На цю тенденцію ще у розпалі реформ неодноразово вказував академік І. І. Лукін: «Підвищення частки особистих підсобних господарств населення України відбулося не за рахунок зростання виробництва у приватному секторі, а в результаті катастрофічного падіння виробництва в суспільному секторі» [8, с. 736]. Вчений застерігав ще у 1999 р., що «перспектива істотного збільшення обсягів товарної продукції в особистих господарствах населення є сумнівною» [8, с. 788], а також наголошував, що «створення дрібних сільськогосподарських підприємств аж ніяк не може вважатися стратегічним напрямом формування в Україні прогресивної організаційної структури сільського господарства ринкового типу» [8, с. 737]. Таку саму думку підтримували вчені ННЦ «Інститут аграрної економіки», зазначаючи: «По суті особисте селянське господарство залишається підсобним, і, отже, не може бути базовою основою галузі, її відродження, розвитку в такій державі як Україна» [4, с. 3]. Ці тези як ніколи є актуальними, адже Україна, втілюючи західний вектор, вступає в конкуренцію з європейськими товаровиробниками.

Варто констатувати, що нині в Україні склалася дуальна структура виробництва, де з однієї сторони великотоварні молочні ферми, а з іншої – велика чисельність дуже дрібних виробників з поголів'ям 1–2 корови. Між цими формами існує суттєва різниця. Перші, при всіх існуючих складностях демонструють приріст виробництва молока (з 2010 р. на 22,1%), зростання чисельності сучасних індустриальних молочних ферм та модернізацію існуючих, збільшення продуктивності корів, автоматизацію виробництва, удосконалення систем управління тощо. Все це забезпечує підвищення якісних показників молока. Згідно з прогнозами вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» [12, с. 9] виробництво молока в даній категорії господарств у 2018 р. порівняно з 2016 р. збільшиться від 2705,6 тис. т до 2791,6 тис. т, або на 3,2%. До того ж тут спостерігається концентрація виробництва. Статистичні дані свідчать, що у 2016 р. ферми з поголів'ям понад 1000 корів виробили 35% молока даного сектору, водночас у 2010 р. цей показник становив 20%. Середній розмір стада у сільськогосподарських підприємствах підвищився за останню декаду від 143 корів у розрахунку на одне господарство до 204 ко-

рів. Уже доведено, що зі збільшенням поголів'я корів у стаді підвищується ефективність виробництва та його конкурентоспроможність [16, с. 42]. Існує пряма залежність між рівнем концентрації у молочному скотарстві та рівнем спеціалізації аграрних підприємств: чим вища концентрація, тим вищий рівень спеціалізації [1, с. 90]. На нашу думку, ця тенденція поглиблюватиметься, а темпи збільшення концентрації будуть зростати. Цьому певною мірою сприятиме дефіцит сировини, який уже наразі існує на ринку, що спонукатиме переробні підприємства до боротьби за сировинні зони. Передусім ця боротьба буде проявлятися у пропозиції вищої ціни за якісне молоко, а вона, насамперед, відкриє сільськогосподарським підприємствам можливості для розширення своїх виробничих потужностей. Натомість концентрація виробництва молока – це глобальний тренд, характерний для багатьох країн світу [17, 21]. А оскільки Україна визначається високим рівнем залученості в процеси економічної глобалізації, закономірності концентрації виробництва, які властиві країнам-лідерам, повною мірою відображатимуться і у вітчизняній агросфері, в тому числі в її молочному секторі [16, с. 20].

Що стосується розвитку особистих селянських господарств, то при високій соціальній функції, яку виконували та виконують ці господарства, все-таки зменшення виробництва у них протягом останніх десяти років (на 29,1%) залишається беззаперечним фактом. Багато чинників вказує на подальше зниження чисельності особистих селянських господарств: вік господаря, зростання витрат на матеріально-технічні ресурси, відсутність доступу до кредитних ресурсів, міграція молоді та ін. Посилення вимог ЄС щодо якості молока або заборони реалізації молока, виробленого населенням, суттєво прискорить цей процес. У цьому напрямі останнім часом значна увага на державному рівні приділяється трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства. У 2017 р. законодавчо закріплено поняття «сімейне фермерське господарство» в Законі України «Про фермерське господарство» та визначено особливості його створення і діяльності [13]. Це дасть змогу вивести певну частину господарств з тіні до організованого ринку, а також забезпечити виробництво якісної товар-

ної продукції та збільшити доходи від власної господарської діяльності [10, с. 6].

Дефіцит сировини спонукає переробника налагоджувати відносини з особистими селянськими господарствами. У цьому напрямі переробні підприємства взяли за формування не лише кооперативів одноосібників, а й сімейних ферм. Цікавим є досвід компанії «Данон», яка разом з українськими та іноземними партнерами реалізує проект зі створення сімейних ферм. Спеціалісти вчать людей управляти бізнесом, спонукають до об'єднання в кооперативи. Заплановано створення 100 сімейних ферм. Інвестиції в даний проект становлять 500 млн євро [9]. Звичайно, чисельність суб'єктів господарювання, задіяних у цьому проекті та в подібних дуже мала, проте механізми реалізації заслуговують на увагу з метою їх застосування на державному рівні.

Кооперація, фермерство, в тому числі створення сімейних ферм винесено на порядок денний Міністерства аграрної політики та продовольства України - основного державного органу формування агропродов-

ольчої політики в країні. Так, у 2017 р. було прийнято Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, спрямовану на розвиток фермерських господарств і сільськогосподарських кооперативів, покращання матеріально-фінансового становища сільського населення.

Визначальним для виробників є ціна на молоко, від якої залежить рішення нарощувати виробництво чи скорочувати. Особливо це важливо для сільськогосподарських підприємств, які левову частку молока у 2016 році (94%) реалізували переробним підприємствам. Особисті селянські господарства залишають 54% молока для власного споживання. З боку переробних підприємств перевага надається молоку, отриманому на товарній фермі, проте дані підтверджують, що значну частку сировини (40%) вони закуповують в одноосібників. Одним із чинників впливу на формування закупівельних цін в Україні є світові ціни на молоко. Дослідження свідчать, що ціна в Україні в цілому слідує світовим тенденціям [7] (рис. 2).

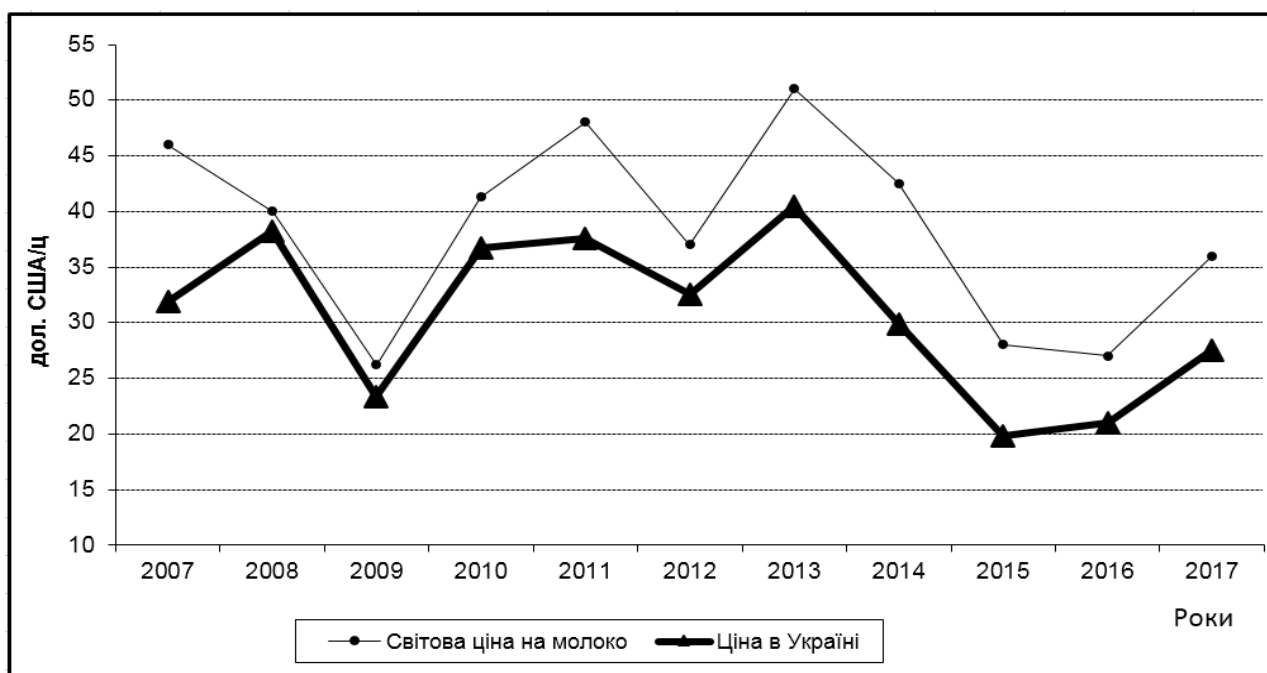

Рис. 2. Динаміка закупівельних цін на молоко у світі та Україні, 2007–2017 рр.

Джерело: Світові ціни - дані International Farm Comparison Network (IFCN) [18], закупівельні ціни в Україні - дані Державної служби статистики України.

Однією із найбільш невирішених проблем всього молочного ланцюга, яка стосується безпосередньо продовольчої безпеки країни, є якість молока та молочної продукції. На первинній ланці - це низька якість молока, виробленого у населення, що позначається на всіх наступних етапах руху його до

споживача. Складність полягає у неорганізованості ринку, тобто відсутності реєстрації виробника і продукції, яка виробляється і реалізується. Інформація щодо чисельності особистих селянських господарств та обсягів виробленого молока у них достеменно невідома і є досить умовною переважно у

бік завищення. Все це робить неможливим вплив на сільського виробника, а відповідно і запровадження заходів для покращання якості молока. Слід відмітити велику кількість посередників [2, с. 46] при надходженні молочної сировини від виробника до переробника. З однієї сторони вони розв'язують логістику молока, проте, з іншої, є абсолютно неконтрольованими одиницями з огляду на санітарні норми з відсутністю можливості провести аналіз продукції (що фактично при такій чисельності виробників зробити неможливо). Якість молока де-факто беруть найнижчу або приближену до неї. Отримуючи неякісну сировину, переробні підприємства змушені додатково задіяти потужності з її очищення, що призводить до здорожчання продукції і відображається на кінцевому споживачеві. Враховуючи те, що Україна буде втілювати положення Угоди про асоціацію щодо санітарно-гігієнічних норм сирого молока, вимоги до якості та сортності молока переглядаються у напрямі відміни другого та меншого ґатунків, яке не буде прийматися переробними підприємствами. З 1 січня 2018 р. згідно з новим Державним стандартом України (ДСТУ) 3662:2015 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови» в Україні залишається три сорти молока: екстра, вищий та перший, проте Міністерство аграрної політики та продовольства України рекомендувало запровадити в дію даний ДСТУ з 1 липня 2018 р. На виклики галузі у бюджеті передбачено безпрецедентно високу суму на розвиток тваринництва - 4 млрд грн [6]. Відповідність базовим вимогам - ось основний принцип європейського стилю виробництва, а це означатиме - дотримання гігієни персоналу та тварин, обов'язкова ідентифікація худоби, лікування, дослідження на найнебезпечніші хвороби, контроль якості молока, його промислова перевірка, охолодження й швидка первинна обробка.

У складному становищі знаходяться переробні підприємства України останні 4 роки, які потерпають від: а) зниження платоспроможності населення; б) втрати ринків збуту переважно через заборону імпорту молокопродуктів Росією; в) кризи на світовому ринку молочних продуктів.

Негативні економічні явища в країні, зокрема багаторазова девальвація гривні, інфляція, криза банківської системи призвели до суттєвого зменшення платоспроможності

населення, що передусім спричинило послаблення внутрішнього попиту на молочні продукти. До цього слід додати і втрату кримського ринку та частини багатотисячного Донбасу.

Внаслідок торгового ембарго Росії було втрачено традиційний ринок збуту продукції. Так, у 2013 р. було експортовано молочних продуктів на суму 551,2 млн дол. США, в 2016 р. - 194,7 млн дол. США, або в 2,8 раза менше. Частка Росії в 2013 р. становила 72,7% переважно за рахунок експорту сирів. Відповідно виробництво сичужних сирів за цей період зменшилося на 38,2%. Якщо в 2013 р. на частку поставок в Росію припадало понад 60% всього продажу в грошовому виразі, то у 2016 р. легальних поставок не було.

Світова молочна криза проявилася у значному зниженні закупівельної ціни (у травні 2016 р. вона подолати найнижчий рубіж з 2009 р. - 22,1 дол. США за 1 ц) [7]. Фермери вимушені були шукати нові джерела доходів та диверсифікувати виробництво. Україна, яка завжди була частиною та активним гравцем світового молочного ринку, повною мірою відчула вплив кризи, що додалася до вже існуючих на той час проблем.

Незважаючи на негаразди в галузі, у 2017 р. відмічається покращання становища молокопереробних підприємств. Так, виробництво ряду продуктів збільшилося, що спричинено переважно нарощуванням експорту. Натомість світовий ринок молока почав відновлюватися з кінця 2016 року. Нові тренди, які з'явилися на ньому, внесли певні зміни на вітчизняний ринок. Передусім це стосується вершкового масла, ціна на яке у світі суттєво зросла. Цьому передували деякі корективи у споживанні молочних жирів, починаючи з США, завдяки науковим дослідженням. Вченими було доведено корисність молочних жирів і їх позитивний вплив на організм людини, зокрема зниження ризику ожиріння та виникнення діабету [19]. Це стало стартом для запуску глобальної кампанії популяризації вершкового масла у світі та відповідного його здорожчання. Що стосується України, то в 2017 р. його виробництво зросло на 8%, проте експорт збільшився до рекордного за останні 13 років рівня (за попередніми даними 25 тис. т), а країна увійшла до числа провідних світових продавців даного товару. Втім збільшення експорту масла та сухих молокопродуктів не

компенсував збитки від зменшення сирного експорту. Втративши основного експортера молочної продукції, виробники знаходяться в пошуках нових ринків, намагаючись розширювати географію реалізації. Пріоритетним залишатиметься ринок Європейського Союзу, проте перспективними є ринки інших країн: Китаю, країн Перської затоки, колишніх країн СРСР. Наразі 16 українських компаній успішно пройшли сертифікацію та отримали дозвіл на експорт до ЄС [15, с. 3]. У цілому в кризових умовах оператори ринку молока навчилися шукати і використовувати нові можливості.

Слід відмітити масове збільшення виробництва молоковмісних продуктів (рослинно-жирових сумішей, сирного продукту, консервів на рослинних жирах тощо), у яких молочні жири заміщаються дешевими рослинними. Особливою популярністю користується так званий «сирний продукт», який став дешевшою альтернативою твердого сиру. Так, у 2016 р. його було вироблено 66,3 тис. т (для порівняння сичужних сирів - 87 тис. т). Незважаючи на те, що продавці пробували видавати сирний продукт за сир, це зовсім різні продукти. При виготовленні сирного продукту дозволяється часткова заміна молочної сировини немолочною. Як правило, це пальмова або кокосова олії, а також барвники, ароматизатори та смакові добавки. Для споживача ця продукція не тільки не корисна, а й зазвичай шкідлива.

У 2016 р. рівень споживання молока та молочних продуктів (у перерахунку на молоко) становив 210 кг на душу населення у рік, що менше на 5% порівняно з 2013 р. Показник самозабезпечення молоком та молочними продуктами за всю історію незалежної України залишався позитивний, а у 2016 р. сягав 104%.

Аналіз свідчить, що скоротилося споживання сичужних сирів, переважно цільномолочних продуктів, молочних консервів та спредів. На молочному ринку України пропонується висока частка домашніх молокопродуктів, вироблених особистими селянськими господарствами (молоко, сметана, сир кисломолочний). Причому міські жителі також надають перевагу таким продуктам, куплених на ринку. Однак ця категорія господарств не в змозі запропонувати промислову молочну продукцію: тверді та плавлені сири, вершкове масло або молочні консерви. Фактом залишається значно більше спожи-

вання домашнього молока, м'якого сиру та сметани, ніж їх пропонує молочна промисловість.

Опитування споживачів молочної продукції компанією TNS [20] показало, що в Україні переважають стабільно негативні споживчі настрої. З 2015 р. зменшується частка представників вищого та середнього верств населення та зростає частка представників нижчих верств. В останні три роки зростала чисельність людей, які заощаджують на продуктах харчування. Більше половини українців відмовилися від своїх регулярних марок молочних продуктів через їх здорожчання. Споживачі частіше купують молочні продукти зі знижками або по акціях, здебільшого дешевші бренди в недорогих магазинах. Базарна молочна продукція користується високою популярністю, особливо в невеликих містечках. Незважаючи на те, що базарні молочні продукти, з позиції споживачів, не відповідають санітарним нормам, вони сприймаються набагато натуральнішими та кориснішими.

У 2017 р., за прогнозами, споживання молока та молочних продуктів становитиме 202 кг, або зменшиться ще на 4% порівняно з попереднім роком. До цього призвело масове зубожіння населення впродовж кризи. Відмітимо, що середній світовий показник становить 114 кг. Проте, якщо розглядати розвинуті країни світу, то в них споживання молока та молочних продуктів в перерахунку на молоко - понад 400 кг [3, с. 90], що дорівнює нормативному показникові, визначеному в Україні ще в радянські часи (380 кг). Для досягнення даної норми споживання, за умови відповідної купівельної спроможності споживача, обсяг виробництва молока повинен сягати 17735 тис. т [14, с. 17], або на 72,2% більше порівняно з 2017 р. Таке зростання виробництва можливе лише при застосуванні ефективних мотиваційних механізмів розвитку молочного скотарства; створення умов, що стимулюватимуть виробників нарощувати виробництво або змінювати спеціалізацію з рослинницького на тваринницький напрям; активізувати приватний сектор щодо його подальшої участі в організованому ринку згідно з вимогами ЄС.

Висновки. Аналіз основних тенденцій розвитку молочного сектору України засвідчує наявність багатьох проблем на всіх ланках молочного ланцюга від виробника до спо-

живача. Дається взнаки як для виробників молока та молочних продуктів, так і споживачів складна економічна ситуація в країні та світова молочна криза 2014–2016 рр. Трансформація галузі у напрямі її модернізації здійснюється занадто повільно, що зумовлено як відсутністю (або епізодичністю) цілеспрямованої державної політики розвитку галузі, так і наявністю великої кількості за чисельністю виробників та обсягами виробництва неформального молочного сектору. Однак обраний країною європейський вектор розвитку разом із тотальною глобалізацією економічних процесів, невід’ємною частиною яких є і Україна, дещо прискорить переформатизацію галузі у бік підвищення її конкурентоспроможності. Дві кризи (внутрішня та зовнішня), а також необхідність наслідувати європейські стандарти стало своєрідним каталізатором структурних змін, які відбуватимуться найближчим часом. Передусім це стосуватиметься зростання обсягів товарного якісного молока, яке надходитиме на переробку, та зменшення частки особистих селянських господарств. У останніх наразі є альтернатива - перетворитися у сімейні ферми або об’єднатися у кооперативи. На прискорення, в тому числі цих процесів, у бюджеті на 2018 р. виділено

значну суму коштів. Процеси концентрації, а відповідно і спеціалізації виробництва молока посилюватимуться, що цілком відповідає світовому тренду. За сучасних умов виробник практично не впливає на формування ціни на молоко, а тому повинен шукати, насамперед, внутрішні резерви зниження витрат на виробництво або диверсифікувати його. Щодо виробників молочних продуктів, то, зважаючи на низьку платоспроможність споживачів, їм необхідно відкривати нові ринки для своєї продукції. Стабільні зовнішньоекономічні зв’язки позитивно вплинуть і на функціонування внутрішнього ринку. З позицій продовольчої безпеки український споживач має фізичний доступ до молочних продуктів, проте обмежений економічно. Суттєве зменшення доходів населення призвело до скорочення споживання молока та молочних продуктів або заміни їх молоко-вмісними продуктами, що може негативно позначитися на здоров’ї громадян в майбутньому. Вирішення цієї проблеми має набагато масштабніший характер та стосується уже побудови ефективної продовольчої політики держави як гаранта повноцінного продовольчого забезпечення кожного її громадянина.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г., Сас І. С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти : монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 303 с.
2. Боднар О. В., Козак О. А., Копицький Н. Г. Напрями врегулювання взаємовідносин виробників, продавців і споживачів соціально-значимих продуктів харчування // *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 42–50.
3. Гуцул Т. А. Розвиток ринку молока в Україні // 36. наук. пр. Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 1(3). С. 89–94.
4. *Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні*: монографія / за ред. П. Т. Саблука і В. І. Бойка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 340 с.
5. Кваша С. М., Іванько А. В. Моделювання часткової рівноваги на ринку молока та молочної продукції в Україні *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 37–46.
6. Ковальова О. В. Підвищення якості молока - одна із стратегічних задач розвитку галузі // *AgroPortal*: онлайн-ресурс. Інтерв’ю від 11 січня 2018 р. URL : <http://agroportal.ua/publishing/intervyu/elena-kovaleva-povyshenie-kachestva-moloka-odna-iz-strategicheskikh-zadach-razvitiya-otrasli/>.
7. Козак О. Чи відбудеться зростання ціни на молоко в Україні одночасно з відновленням ціни на молоко у світі? *InfAgro*, 20 липня 2016 року. URL : <http://infagro.com.ua/ua/2016/07/20/olga-kozak-predstavnik-ifcn-v-ukraini/>.
8. Лукінов І. І. Вибрані праці: у двох книгах. Кн. 2. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 794 с.
9. Мезенцева І. Молочні ріки - європейські береги: як галузь рухається до стандартів Євросоюзу. *Європейська правда*, 31 травня 2017 року. URL : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/31/7066426/>

References

1. Andriichuk ,V.H., & Sas, I.S. (2017). *Kontsentratsiia v ahrarnii sferi ekonomiky : problemni aspekty : monohrafiia* [Concentration in agrarian sector of economy: problem aspects: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Bodnar, O.V., Kozak, O.A., & Kopytets, N.H. (2014). *Napriamy vrehuliuvannia vzaiemovidnosyn vyrobnykiv, prodavtsiv i spozhyvachiv sotsialno-znachymykh produktiv kharчувannya* [The direction of regulation of relation between producers, sellers and consumers of socially significant food-stuffs]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 42-50 [In Ukrainian].
3. Hutsul, T.A. (2013). *Rozvytok rynku moloka v Ukraina* [Economics of milk and dairy production]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, 1(3), pp. 89-94 [In Ukrainian].
4. Sabluk, P.T., & Boiko, V.I. (Eds) (2005). *Ekonomika vyrobnytstva moloka i molochnoi produktsii v Ukraini : monohrafiia* [Economics of production of milk and dairy products: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
5. Kvasha, S.M., & Ivanko, A.V. (2017). *Modeliuvannia chastkovoi rovnovahy na rynku moloka ta molochnoi produktsii v Ukraini* [Modeling the partial equilibrium at the milk and dairy market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 37-46 [In Ukrainian].
6. Kovalova, O.V. (2018). *Pidvyshchennia yakosti moloka - odna iz stratehichnykh zadach rozvytku haluzi* [Increasing of milk quality is one of the strategic tasks of branch development]. *AgroPortal*. Retrieved from: <http://agroportal.ua/publishing/intervyu/elena-kovaleva-povyshenie-kachestva-moloka-odna-iz-strategicheskikh-zadach-razvitiya-otrasli/> [In Ukrainian].
7. Kozak, O. (2016). *Chy vidbudetsia zrostannia tsyny na moloko v Ukraini odnochasno z vidnovlenniam tsyny na moloko u sviti?* [Will the milk price increase in Ukraine immediately follow the recovery of the world milk prices?]. *InfAgro*. Retrieved from: <http://infagro.com.ua/ua/2016/07/20/olga-kozak-predstavnik-ifcn-v-ukraini/> [In Ukrainian].

10. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Лупенко Ю.О., Малік М.І., Кісіль М.І. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 60 с.
11. Пасхавер Б.Й. Малі форми аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 18-26.
12. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2018 році (січень 2018 р.) / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2018. 20 с.
13. Про фермерське господарство: Закон України станом на 03.10.2017 / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 45. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
14. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва України (методичні підходи та розрахунки) / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 28 с.
15. Торгівля з ЄС // *Вісник молочників*. Випуск № 03 (63) 28 березня 2017 року. С. 2-3. URL : <http://www.ukrmlprom.kiev.ua/ua/analitika/shchomisyachna-analitika/category/2017>.
16. Шиян Н.І. Розвиток скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. №9. С. 38-43.
17. James M. MacDonald, Jerry Cessna, and Roberto Mosheim Changing Structure, Financial Risks, and Government Policy for the U.S. / Dairy Industry. United States Department of Agriculture. March 2016. 70 p. URL : https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/45519/56833_err205_errata.pdf?v=42507.
18. Hemme (ed.) 2017: IFCN Dairy Report 2017, IFCN, Kiev, Germany. 224 p.
19. Karen D'souza Milk fat does a body good? / The Mercury news. August 26, 2017. URL : <https://www.mercurynews.com/2017/08/26/milk-fat-does-a-body-good/>.
20. TNS «Тейлор Нельсон Софрес Україна»: офіційний сайт. URL : <https://tns-ua.com/>.
21. Wolfgang Britz, Christine Wieck Analyzing structural changes in dairy farming based on an Agent Based Model. Institute for Food and Resource Economics, University of Bonn. February 2014. URL : <http://www.ilr.uni-bonn.de/agpo/publ/techpap/techpap14-01.pdf>.

8. Lukinov, I.I. (2007). *Vybrani pratsi: u dvokh knyzhakh* [Selected works: in two books]. (Vol. 2). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Mezentsseva, I. (2017). *Molochni riky - yevropeiski berehy: yak haluz rukhaietsia do standartiv Yevrosoiuzu* [Dairy rivers - European coasts: how the branch moves to the standards of the European Union]. *Yevropeiska Pravda*. Retrieved from: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/31/7066426/> [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Kisel, M.I. et. al. (2014). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii simeinykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka)* [Methodological recommendations to organization of family farms in Ukraine (on example of milk production farms)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
11. Paskhaver, B.Yo. (2013). Mali formy aharnoho vyrobnytstva [Small forms of agrarian production]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 18-26 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., & Volosiuk, Yu.V. (2018). *Prohnoz vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini u 2018 rotsi (sichen 2018 r.)* [Projection of agricultural production in Ukraine in 2018 (January 2018)] Yu.O. Lupenko, & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy za stanom na 03.10.2017 [On private farm: Law of Ukraine on 03.10.2017]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 45. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu., & Volosiuk, Yu.V. (2016). *Stratehichni napriamy rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy (metodychni pidkhody ta rozrakhunky)* [Strategic directions of agricultural production development in Ukraine (methodical approaches and calculations)]. Yu.O. Lupenko, & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
15. Torhivlia z YeS [Trade with the EU]. *Visnyk molochnykiv*, 03 (63). Retrieved from: <http://www.ukrmlprom.kiev.ua/ua/analitika/shchomisyachna-analitika/category/2017>. [In Ukrainian].
16. Shyian, N.I. (2016). Rozvytok skotarstva v Ukraini [Cattle breeding development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 38-43 [In Ukrainian].
17. MacDonald, J.M., Cessna, J., & Mosheim, R. (2016). *Changing Structure, Financial Risks, and Government Policy for the U.S. Dairy Industry*. United States Department of Agriculture. Retrieved from: https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/45519/56833_err205_errata.pdf?v=42507 [In English].
18. Hemme (Ed.) (2017). *IFCN Dairy Report 2017*. IFCN, Kiev, Germany [In Ukrainian].
19. D'souza, K. (2017). *Milk fat does a body good?* The Mercury news. Retrieved from: <https://www.mercurynews.com/2017/08/26/milk-fat-does-a-body-good/> [In English].
20. TNS "Teilor Nelson Sofres Ukraina". *Kantar TNS*. Retrieved from: <https://tns-ua.com/> [In Ukrainian].
21. Britz, W., & Wieck, C. (2014). Analyzing structural changes in dairy farming based on an Agent Based Model. *Institute for Food and Resource Economics, University of Bonn*. Retrieved from: <http://www.ilr.uni-bonn.de/agpo/publ/techpap/techpap14-01.pdf> [In English].

Kozak O.A. Milk sector development in the context of ensuring of food safety in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the main trends of Ukrainian dairy sector development and outline its perspectives in the context of ensuring of food safety.

Research methodology. In the research process such methods were used: dialectic, abstract and logical, system analysis, induction and deduction.

Research results. The complex analysis of functioning of Ukrainian dairy sector, in particular dynamics of dairy cattle breeding, structural transformations by different categories of farms, main tendencies of dairy processing enterprises, price trends, export and import operations, changes in the behavior of milk and dairy products consumers and etc., has been carried out. The main directions of development of the dairy sector in the context of food security have been determined.

Elements of scientific novelty. The directions of development of the dairy sector in terms of European integration and globalization of the national economy in context of ensuring of food security of the state have been substantiated.

There've been determined the main priorities of the dairy sector development, for example, improvement of the quality of raw milk, transformation of private peasant households into family or private farms.

Practical significance. Recommendations can be used by agricultural enterprises, private peasant households or family farms.
Figs.: 2. Refs.: 21.

Keywords: dairy sector, food safety, milk producer, processor, consumer, dairy products, food policy.

Kozak Olga Anatoliivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: olya.kozak@gmail.com

Козак О.А. Развитие молочной отрасли в контексте обеспечения продовольственной безопасности Украины

Цель статьи - проанализировать основные тенденции развития молочного сектора Украины, а также обозначить его перспективы в контексте обеспечения продовольственной безопасности.

Методика исследования. Использованы методы: диалектический, абстрактно-логический, системного анализа, индукции и дедукции.

Результаты исследования. Осуществлен комплексный анализ функционирования молочного сектора Украины, а именно динамики развития молочного скотоводства, структурных трансформаций в разных категориях хозяйств, основных тенденций деятельности молокоперерабатывающих предприятий, ценовых трендов, экспортно-импортных операций, изменений в поведении потребителей молока и молочной продукции и др. Определены основные направления развития молочного сектора в контексте обеспечения продовольственной безопасности.

Элементы научной новизны. Обоснованы направления развития молочной отрасли в условиях европейской интеграции и глобализации национальной экономики в контексте обеспечения продовольственной безопасности государства.

Определены основные приоритеты развития молочного сектора, в частности повышения качества сырого молока у товаропроизводителей, трансформация личных крестьянских хозяйств в семейные фермерские хозяйства или кооперативы.

Практическая значимость. Авторские рекомендации могут быть использованы сельскохозяйственными предприятиями, личными крестьянскими и фермерскими хозяйствами. Илл.: 2. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: молочный сектор, продовольственная безопасность, производитель молока, переработчик, потребитель, молочная продукция, продовольственная политика.

Козак Ольга Анатольевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: olya.kozak@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 16.01.2018 р.

Фахове рецензування: 18.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Козак О. А. Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 14 – 22.

* * *

Новини АПК

У Державній продовольчо-зерновій корпорації України розпочалася весняна форвардна кампанія

Розпочато весняну програму закупівлі озимих та ярих зернових врожаю 2018 року. З метою підтримки вітчизняних сільгоспвиробників у межах весняного форварду планується проавансувати їх на суму майже 1,5 млрд грн.

Програма закупівлі поширюється на такі культури як пшениця, ячмінь, кукурудза та овес. Весняна форвардна кампанія 2018 року провадитиметься в два етапи. Протягом першого - сільгоспвиробникам потрібно подати до регіональних відділень ДПЗКУ заявки на участь у програмі, сформувані необхідний пакет документів та укласти договори поставки в центральному офісі корпорації. Після підписання договору на поточний рахунок сільгоспвиробника перераховується попередня оплата в розмірі 3000 грн за 1 т. Обсяг коштів не перевищуватиме 11% річних.

Другий етап форвардної програми передбачає поставку зерна сільгоспвиробниками в кількості та якості згідно з умовами договору на філії держкорпорації, а також остаточний розрахунок у вигляді другого траншу.

Умови співробітництва, які пропонує ДПЗКУ фермерам, є абсолютно прозорими, вигідними та зрозумілими. За підсумками минулих форвардів 2015, 2016 та 2017 років, у держкорпорації немає заборгованості за форвардними контрактами, що свідчить про надійне та стабільне партнерство між Державною продовольчо-зерновою корпорацією та українськими сільгоспвиробниками.

За інформацією ПАТ «ДПЗКУ»

Н.М. БУНЯК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
І.М. ДАНИЛКО, аспірант*

Ціноутворення на продукцію насінництва зернових колосових культур

Мета статті - виокремити основні відмінності та особливості формування ціни на насіння зернових колосових культур.

Методика дослідження. Методи: статистико-економічний, порівняльного аналізу, розрахунковий.

Результати дослідження. Висвітлено особливості системи ціноутворення продукції насінництва зернових колосових в Україні. Показано взаємозв'язок росту ціни товарного зерна та ціни на насіння різних категорій, обґрунтовано нерівномірне зростання цін на різні категорії насіння. Проведено розрахунок мінімальної ціни насіння для господарюючих суб'єктів, що мають власні потужності для його виробництва, та у разі, якщо у процесі виробництва використовуються послуги насіннєвих заводів. Доведено, що виробники з власними потужностями мають 10% цінову конкурентну перевагу. Причинами різкого зменшення кількості суб'єктів насінництва стали постійні законодавчі зміни в галузі, реформатування органів, що проводять сертифікацію насіння, низька прибутковість насіннєвого бізнесу.

Елементи наукової новизни. Визначено реальну та потенційну місткість ринку насіння озимих зернових культур. Розкрито причини низької забезпеченості потреби у насінні через ринок та негативні наслідки як для господарюючих суб'єктів, що використовують насіння власного виробництва, так і для наукових установ, власників сортів.

Практична значущість. Обґрунтовано основні відмінності та специфіку формування ціни на насіння зернових колосових культур, що дало можливість сформулювати основні позиції ціноутворення на специфічний виробничий ресурс - насіння зернових колосових. Це забезпечить підвищення економічної ефективності насінництва та конкурентного статусу підприємств, що його виробляють. Табл.: 4. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: ринок, місткість ринку, ціна, ціноутворення, попит, пропозиція, конкуренція, сорт, насіння.

Буняк Наталія Миколаївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, директор, Носівська селекційно-дослідна станція Миронівського інституту пшениці імені В.М. Ремесла НААН (с. Дослідне, Носівський р-н, Чернігівська обл., вул. Миру, 1)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Данилко Ірина Миколаївна - аспірант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Постановка проблеми. Ефективність ведення будь-якого бізнесу передусім характеризується рівнем ціни одиниці виробленої продукції. Насіння взагалі та зернових колосових культур зокрема - специфічний товар, що належить до матеріальних ресурсів виробництва і має специфічні підходи у формуванні ціни, яка залежить від категорії насіння (добазаве, базове, сертифіковане), визначається терміном перебування сорту в Реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, обсягами поширення сорту на ринку, періодом попиту серед споживачів протягом виробничого циклу, наявністю

на ринку товарів — аналогів, можливістю товаровиробника використати насіння власного виробництва тощо. Господарючі суб'єкти, в основі бізнесової діяльності яких лежить виробництво насіння, постійно розв'язують проблеми оптимізації обсягів виробництва, розширення номенклатури товарів (кількість сортів, категорій) та ціни реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічних категорій ціни та ціноутворення, як важливої складової аграрної економіки, присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. У дослідженнях Шпичака О.М., Боднар О.В., Шпичака О.О. розкрито особливості функціонування механізму ціноутворення у період централізованого планового регулювання

* * Науковий керівник - О.М. Шпичак, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Н.М. Буняк, І.М. Данилко, 2018

цін у перехідний до ринкової економіки період та безпосередньо в ринкових умовах. Особливу увагу приділено питанню оптимального поєднання ринкових важелів ціноутворення з елементами державного регулювання [13]. Основні положення ринку насіння сортів висвітлено в працях О.В. Захарчука [3]. Дослідженнями економічних аспектів насінництва займалися вчені економісти-аграрники - С.С. Бакай, О.М. Карамушка [1, 5].

Організаційні та науково-методологічні основи ведення насінництва у цілому, а також зернових колосових зокрема, упродовж останніх десяти років знайшли відображення у наукових публікаціях учених у галузі насінництва: С.П. Васильківського [10], М.М. Гаврилюка [2], В.П. Кавунця [4], М.М. Макрушина [9] та ін.

Мета статті - виокремити основні відмінності та специфіку формування ціни на насіння зернових колосових культур. Сформулювати основні позиції ціноутворення на специфічний виробничий ресурс - насіння зернових колосових.

Виклад основних результатів дослідження. Основні матеріальні ресурси для виробництва зерна - це паливно-мастильні матеріали, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, насіння тощо. Серед вказаних виключно покупними для товаровиробників є паливно-мастильні матеріали, мінеральні

добрива та засоби захисту рослин, ціни на які встановлюються де-факто в умовах монопольного ринку. Насіння, як один із незамінних ресурсів виробництва рослинницької продукції, може бути вироблено й господарюючим суб'єктом.

За твердженням У. Кьостера, попит на ринку ресурсів виробництва сільськогосподарської продукції залежить від ціни на кінцеву продукцію [6]. Виходячи з даного висновку можна стверджувати, що зростання цін реалізованого зерна призводить до підвищення попиту на ресурси виробництва, включаючи насіння. Це підтверджується динамікою закупівельних цін на зерно пшениці 3 класу та ціни реалізації насіння (табл. 1). Упродовж 2011-2017 рр. закупівельні ціни на зерно зросли від 179 % у вересні до 217 % у листопаді. Ціна на насіння за цей період часу зросла по еліті на 128 %, по першій репродукції - на 125 %. Сукупні темпи зростання ціни насіння відносно ціни товарного зерна за сім років були меншими майже на 50 %, а протягом перших чотирьох років ціна на насіння у цілому не зростала. Крім того, за аналізований період середня ціна реалізації зерна становила 2740 грн за 1 т, а ціна реалізації 1 т насіння категорії еліта - 4728 грн, першої репродукції - 4071 грн, тобто насіння категорії еліта коштувало дорожче ніж зерно лише на 72 %, першої репродукції - 48%.

1. Динаміка ціни на зерно пшениці 3 класу та насіння пшениці, грн за 1 т

Рік	Закупівельні ціни на зерно пшениці 3 класу в середньому по Україні				Ціна реалізації насіння пшениці станом на 1 вересня		Відношення ціни реалізації насіння до закупівельної ціни зерна 3 класу у вересні, %	
	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень	еліта	СН-1	еліта	СН-1
2011	1634	1584	1593	1621	3500	2800	214,2	171,3
2012	1996	2042	2075	2080	3500	2900	175,3	145,2
2013	1562	1618	1704	1767	3500	3000	224,1	192,1
2014	2425	2413	2521	2837	3600	3000	148,4	123,7
2015	3040	3173	3459	3631	5000	4300	164,4	141,4
2016	3958	3985	4234	4258	6000	5500	151,6	138,9
2017	4566	4898	5058	...	8000	7000	175,2	153,3

Джерело: Сформовано авторами на основі статистичних даних та інформації суб'єкта насінництва.

Найприбутковішим виробництво насіння було в 2011 і 2013 рр., коли націнка на насіння еліти становила понад 100%, а першої репродукції - відповідно 71,3 і 92,1%. Зниження попиту на насіння значною мірою

зумовлено відсутністю обігових коштів у товаровиробників, необхідністю проводити мінімізацію витрат при виробництві зернових колосових. Мінімізація загальних витрат виробництва можлива лише за умови незнач-

ного зменшення фізичних обсягів їх використання в розрахунку на одиницю площі виробництва. Відповідно перевищення зі сторони суб'єктів насінництва пропозиції насіння над попитом, що його заявляли виробники товарного зерна, стримувало зростання цін на насіння.

На макроекономічному рівні науковці розглядають ціну як найважливіший стратегічний критерій, що характеризує кон'юнктуру ринку, оскільки, з одного боку, вона впливає на її стан, а з другого, є результатом його розвитку. Проте динаміка руху ціни одиниці насіння не завжди пов'язана зі змінами його якості, а здебільшого залежить від обсягів виробництва й попиту.

Як відомо, на ринку насіння існує взаємозалежність попиту і пропонування від ціни, оскільки вони в свою чергу впливають на рівень ринкових цін та їх динаміку. Підвищення платоспроможного попиту споживачів насіння зумовлює зростання цін, тоді як зростання пропонування приводить до зниження ціни. Потенційна місткість ринку насіння має чітко визначені вагові обсяги, що зумовлюються площами посіву певних культур і сортів та нормою висіву насіння на 1 гектар. Реальна місткість ринку насіння – це фактичний обсяг продажу за певний час. Насіння, як і вся сільськогосподарська продукція, належить до товарів з відносно нееластичним попитом. Проте дія закону попиту виявляється неоднаковою щодо різних сортів та категорій насіння: на це впливає різний ступінь чутливості споживачів до зміни ціни на той чи інший сорт та категорію насіння. Обсяг продажу насіння сортів, що тривалий час перебувають на ринку, практично не реагує на зміну ціни: зниження ціни практично не приводить до збільшення продажу. Висока нееластичність попиту на насіння таких сортів – результат дії декількох чинників, головним з яких є фактор заміщення, можливість самостійно займатися виробництвом насіння. При входженні на ринок нового сорту, його насіння дає можливість, при зростаючих цінах, збільшувати загальні обсяги продажу. В ринковому середовищі насіннєві господарства наділені правом самостійного визначення ціни виробленого ними насіння, що зумовлює виникнення цінової конкуренції між його виробниками. Кожен із них намагається продати вироблений товар, розширити нішу на ринку. Це досягається регулюванням рівня цін.

Формуючи програму виробництва насіння, господарюючий суб'єкт на власний розсуд визначає планові обсяги виробництва насіння по сортах, які фіксує в ліцензійній угоді з власником майнових прав на сорт, не завжди узгоджуючи їх із реальною місткістю ринку – фактично можливим обсягом продажу з урахуванням часового діапазону. Загальна тенденція до зменшення ціни зерна під час збиральної кампанії з поступовим її ростом протягом маркетингового року не характерна для ціни насіння, особливо це стосується озимих зернових. Насіння озимих культур продають дуже обмежений час (серпень-вересень) у період несприятливої цінової кон'юнктури, фактично за мінімальної ціни товарного зерна, що зазвичай буває протягом всього маркетингового року. Обмеженість часового проміжку продажу насіння озимих змушує виробників зменшувати ціну, інколи фактично до її собівартості, часто демпінгуючи на ринку. До такої тактики просування товару на ринок вдаються господарюючі суб'єкти, що тільки освоюють даний вид бізнесу і не мають своїх клієнтів, а вимушені створювати клієнтську базу на ринку, що вже був попередньо розділений. Цю тезу підтверджують дані табл. 2.

Найбільшу кількість насіння високих репродукцій реалізувало Державне підприємство «Дослідне господарство «Еліта», яке споживачі ототожнюють з Миронівським інститутом пшениці імені В.М. Ремесла НААН, оскільки ці установи мають спільне територіальне розміщення та понад 50 років перебувають на ринку насіння миронівських сортів. Дослідні господарства «Правдинське» Сумської та «Івківці» Чернігівської областей відновили статус насіннєвих господарств упродовж останніх двох років у результаті підпорядкування їх Миронівському інституту пшениці імені В.М. Ремесла НААН. Володіючи значним земельним банком, але не маючи власної історії продавця на ринку насіння, вони використовують тактику проникнення на ринок насіння за допомогою цінової конкуренції, зменшення ціни реалізації на 15-20% стосовно лідера з продажу насіння миронівських сортів ДП ДГ «Еліта». Носівська селекційно-дослідна станція, зважаючи на незначні обсяги виробництва насіння пшениці озимої, що зумовлено специфікою номенклатури насіння – поширення сортів озимих (жита, тритикале) власної селекції та значної частки насіння ярих зер-

нових культур, при обмежених земельних ресурсах має найвищу ціну реалізації насіння пшениці озимої. У маркетинговій політиці

станції на першому плані висока якість насіння, яку установа щороку гарантує вже понад 50 років.

2. Обсяги та ціни реалізації насіння пшениці озимої мережею дослідних господарств Миронівського інституту пшениці імені В.М. Ремесла НААН у 2017 р.

Найменування господарюючих суб'єктів	Базове насіння			Сертифіковане насіння		
	Кількість сортів, насіння яких реалізовували	Обсяг реалізації, т	Ціна реалізації, грн	Кількість сортів, насіння яких реалізовували	Обсяг реалізації, т	Ціна реалізації, грн
ДП ДГ «Еліта»	8	504	7500	0	0	0
Носівська СДС	6	78	8000	5	103	7000
ДП ДГ «Правдинське»	2	50	6000	2	350	5500
ДП ДГ «Івківці»	1	150	6500	0	0	0

Джерело: Сформовано авторами за даними господарюючих суб'єктів.

Виробництво насіння має сенс, якщо насіннєве господарство за рахунок отриманого від реалізації насіння прибутку може вести розширене господарювання. В умовах нестабільної ситуації на ринку насіння виникає необхідність обрахунку додаткових витрат та прогнозу рівня цін реалізації.

Для обчислення мінімальної ціни насіння використані методичні підходи до оперативного визначення нормативів витрат виробництва сільськогосподарської продукції, розроблені в Інституті аграрної економіки [14]. Розрахунок проведемо за двох умов: доробка насіння на власних виробничих потужностях Носівської селекційно-дослідної станції Миронівського інституту пшениці імені В.М. Ремесла НААН та з використанням послуг насіннєвих заводів. У розрахунок вартості насіння як сировини було включено зерно товарної пшениці 3 класу за ціною у вересні. Калькуляція вартості доробки 1 т насіння на власних потужностях становила 525 грн, вартість послуг насіннєвих заводів коливається в межах 650-900 грн, у розрахунках було взято величину затрат 750 грн. При доробці насіння з використанням послуг додатково включають витрати на перевезення сировини до місця доробки. Витрати на сертифікацію насіннєвого матеріалу в обох варіантах однакові та становлять 167 грн у розрахунок на 1 т. З моменту отримання сертифіката, що засвідчує посівні якості насіння, господарюючий суб'єкт автоматично бере на себе зобов'язання сплатити винагороду (рояліті)

власникові сорту за право використання об'єкта інтелектуальної власності, яким є сорт. Розмір рояліті визначається ліцензійним договором та залежить від категорії виробленого насіння, в наших розрахунках він становить по еліті 7 %, першій репродукції - 5 % від ціни реалізації без ПДВ. Оскільки держава не здійснює цінового регулювання на ринку насіння, а бізнес на насінництві має додаткові ризики, то при обрахунку цін закладено дещо вищу норму прибутку, ніж банківський відсоток по депозитах. Відсотки норми прибутку на додатково понесені затрати: по еліті - 50 %, першій репродукції - 30 %. Дані відсотки були взяті з урахуванням неоднакової цінності різних категорій насіння для покупців, сільськогосподарських виробників зернових колосових культур. Ціну розраховано за розробленою методологією, що з економічного погляду допомагає орієнтуватися щодо «межі відступу» при погодженні цін з ринковими партнерами. Розрахунки засвідчують, що виробники з власними виробничими потужностями мають 10 % цінову конкурентну перевагу, яка становить 630 грн по еліті та 530 грн по першій репродукції.

Важливо зазначити, що закон попиту не завжди й неоднаково діє стосовно певних сортів та категорій насіння зернових колосових. Як правило, зниження ціни на насіння сортів, що перебувають значний період на ринку, не призводить до відчутного збільшення попиту на нього.

3. Розрахунок ціни реалізації насіння пшениці озимої у 2017 р., грн за 1 т

Розрахунок	Власні потужності		З використанням послуг	
	Еліта	Перша репр.	Еліта	Друга репр.
Вартість товарної пшениці без ПДВ	3660	3660	3660	3660
Вартість доробки	525	525	750	750
Транспортні послуги при перевезенні до 100 км	-	-	100	100
Затрати на сертифікацію, усього	167	167	167	167
у тому числі: апробація	40	40	40	40
сертифікація	64	64	64	64
етикетки	15	15	15	15
ґрунтовий контроль	48	48	48	48
Роялті	375	234	400	250
Загальні затрати на доробку та сертифікацію насіння	1067	926	1417	1267
Норма прибутку на додатково понесені затрати, %	50	30	50	30
Сума прибутку, грн	533	278	708	380
Ціна без ПДВ	5260	4864	5785	5307
ПДВ 20%	1052	973	1157	1061
Ціна з ПДВ	6312	5837	6942	6368

Джерело: Розрахунки авторів.

Невеликі суми прибутку, що його можуть отримати та переважно одержують виробники з одиниці проданого насіння (278-708 грн), незначний відсоток використання купованого насіння товаровиробниками, звуження місткості ринку, низька прибутковість бізнесу привели до того, що ринок насіння зернових колосових залишили за останні 7 років 393 виробники сертифікованого насіння, на ринку у 2017 р. залишилося 35 % до кількості 2010 р. Суб'єкти насінництва базових категорій виявили більшу стійкість у несприятливих бізнесових умовах, оскільки певна частина є власниками сортів, а державні підприємства системи НААН займаються даним видом бізнесу в силу статутних вимог. З ринку вийшли 76 господарств, що становить 26 % до кількості 2010 р.

В умовах вільного ціноутворення викликають інтерес підходи до формування ціни насіння різних категорій, особливо еліти та першої репродукції. Певна частина покупців, особливо власників невеликих земель, хочуть мати насіння нижчих цінових категорій, оскільки куповане насіння дає вищу врожайність, а отже і нижчу собівартість одиниці виробленого зерна, що в підсумку забезпечує вищу прибутковість. Дані табл. 3 засвідчують незначне коливання розрахункових цін категорії еліта та перша репродукція. На практиці зниження ціни реалізації на першу репродукцію на 10-15 % відносно до ціни еліти дає можливість практично повністю реалізовувати сертифіковані обсяги.

4. Потенційна та реальна місткість ринку насіння озимих зернових культур в умовах 2017 р., тис. т

Культура	Площа посіву, тис. га	Норма висіву насіння, кг на 1 га	Загальна потреба, тис. т	Сертифіковано насіння для реалізації, тис. т	% потреби, що забезпечується через ринок
Пшениця озима	5900	250	1475,0	73,1	5,0
Жито озиме	147	180	26,5	4,2	15,8
Ячмінь озимий	821	220	180,6	10,3	5,7

Джерело: Розрахунки авторів.

Насіння зернових колосових для більшості українських аграріїв не є покупним ресурсом виробництва. З метою економії коштів вони виробляють даний ресурс у власних господарствах. Наслідком цього є значні розбіжності в обсягах потенційного та реального ринку насіння зернових колосових. Потенційна ємність даного ринку відповідає загальній потребі насіння відповідно до площ посіву певних культур, а фактичний обсяг пропозиції дорівнює кількості сертифікова-

ного насіння. За даними табл. 4 можна зробити висновок, що повноцінним покупним ресурсом насіння виступає лише близько 5% для пшениці озимої та ячменю. На ринку насіння жита озимого присутнє насіння гібридів іноземної селекції — 3,3 тис. т, що в цілому збільшило фактичну ємність ринку до 15,8 %.

Використання насіння власного виробництва, на нашу думку, має щонайменше дві негативні тенденції: для товаровиробників призводить до недобору врожаю, для нау-

кових установ, власників майнових прав на сорти рослин - до недоотримання коштів за використання інтелектуальної власності, неможливості проведення наукових досліджень на сучасному матеріально-технічному рівні в умовах недостатнього бюджетного фінансування. Використання насіння власного виробництва є характерним при застосуванні сортів, здебільшого для зернових колосових. Однак є наукові публікації щодо насіння власного виробництва і при вирощуванні гібридів соняшнику [12].

Висновки. Авторами встановлено взаємозв'язок між ціновою динамікою на ринку товарного зерна пшениці та на ринку насіння пшениці, що важливо для розуміння особливостей формування попиту на насіння певних категорій. Досліджено причини суттєвих розбіжностей між обсягами потенцій-

ного та реального ринку насіння, особливості встановлення цін на сорти, які тривалий час перебувають на ринку, та при входженні на ринок нового сорту. Насінництвом зернових колосових займаються переважно дослідні господарства системи Національної академії аграрних наук України відповідно до статутних вимог з метою поширення сортів селекції наукових установ, до складу яких вони входять. Рівень рентабельності насінництва зернових колосових не є привабливим для господарюючих суб'єктів приватної форми власності з огляду на труднощі сертифікації, а низький рівень забезпечення потреб у насінні через ринок зумовив їх відтік з ринку насіння. Упродовж останніх семи років знижується величина націнки на насіння відносно товарного зерна.

Список бібліографічних посилань

1. Бакай С. С. Економіка насінництва. Київ: Урожай, 1977. 110 с.
2. Гаврилюк М. М. Насінництво й насіннєзнавство польових культур. Київ : Аграрна наука, 2007. 216 с.
3. Захарчук О. В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин. Київ : Алефа, 2009. 290 с.
4. Кавунець В. П., Кочмарський В. С. Насінництво пшениці озимої. Миронівка, 2011. 284 с.
5. Карамушка О. М. Інноваційний розвиток насіннєвих підприємств зернового підкомплексу. *Агросвіт*. 2012. № 21. С. 44-49.
6. Кьостер, Ульріх. Основи аналізу аграрного ринку / наук. ред. пер. О. Нів'євський. Київ : Видавництво АДЕФ. 2012. 486 с.
7. Литвиненко Я. В. Маркетингова цінова політика. Київ : Персонал, 2008. 244 с.
8. Мазур О. Є. Ринкове ціноутворення. Київ : Центр учбов. літ. 2012. 480 с.
9. Макрушин М. М., Макрушина Є. М. Насінництво. Сімферополь: ВД «Адмірал», 2011. 476 с.
10. Молоцький М. Я., Васильківський С. П., Князюк В. І. Селекція та насінництво польових культур. Біла Церква, 2008. 192 с.
11. Полтавський Ю. А. Ціновий механізм АПК. Харків : ХНАУ, 2005. 154 с.
12. Супрун О. М. Економічна ефективність вирощування соняшнику в умовах Слобожанщини. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 74-78.
13. Шпичак О. М., Боднар О. В., Шпичак О. О. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 546 с.
14. Шпичак О. М. Ціни, витрати, прибутки агропромисловості та інфраструктура продовольчих ринків. Київ : ІАЕ, 2000. 586 с.
15. Шпичак О. М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. *Економіка АПК*. 2012. № 8. С. 3-10.

References

1. Bakai, S.S. (1977). *Ekonomika nasinnystva [Seed production economy]*. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].
2. Havryliuk, M.M. (2007). *Nasinnystvo y nasinnieznavstvo polovykh kultur [Seed production and seed knowledge of field crops]*. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
3. Zakharchuk, O.V. (2009). *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy funktsionuvannia rynku sortiv Roslyn [Theoretical-methodological and practical bases of functioning of the market of plant varieties]*. Kyiv: Alefa [In Ukrainian].
4. Kavunets, V.P., & Kochmarskyi, V.S. (2011). *Nasinnystvo pshenytsi ozymoi [Seed production of winter wheat]*. Myronivka [In Ukrainian].
5. Karamushka, O.M. (2012). *Innovatsiyni rozvytok nasinnievnykh pidpriemstv zernovoho pid kompleksu [Innovative development of seed enterprises of the grain subcomplex]*. *Ahrosvit*, 21, pp. 44-49 [In Ukrainian].
6. Koster, U. (2012). *Osnovy analizu ahrarnoho rynku [Bases of the agrarian market analysis]*. (O. Nivievskiy, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo ADEF [In Ukrainian].
7. Lytvynenko, Ya.V. (2008). *Marketingova tsinova polityka [Marketing pricing policy]*. Kyiv: Personal [In Ukrainian].
8. Mazur, O.Ye. (2012). *Rynkove tsinoutvorennia [Market pricing]*. Kyiv: Tsentr uch. lit. [In Ukrainian].
9. Makrushyn, M.M., & Makrushyna Ye.M. (2011). *Nasinnystvo [Seed production]*. Simferopol: VD "Admiral" [In Ukrainian].
10. Molotskyi, M.Ya., Vasykivskiy, S.P., & Kniazuk, V.I. (2008). *Selektsiia ta nasinnystvo polovykh kultur [Selection and seed production of field crops]*. Bila Tserkva [In Ukrainian].
11. Poltavskiy, Yu.A. (2005). *Tsinovyi mekhanizm APK [Price mechanism of AIC]*. Kharkiv: KhNAU [In Ukrainian].
12. Suprun, O.M. (2017). *Ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannia soniashnyku v umovakh Slobozhanshchyny [Economic efficiency of sunflower growing in conditions of Slobozhanshchyna]*. *Ekonomika APK*, 11, pp. 74-78 [In Ukrainian].
13. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., & Shpychak, O.O. (2017). *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia [Theoretical-methodological and practical basis of pricing]*. Kyiv: TsP "Komprynt" [In Ukrainian].
14. Shpychak, O.M. (2000). *Tsiny, vytraty, prybutky ahrovyrobnystva ta infrastruktura prodovolchyykh rynkiv [Prices, costs, profits of agricultural production and food market infrastructure]*. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
15. Shpychak, O.M. (2012). *Teoretyko-metodolohichni aspekty tsinoutvorennia na silskohospodarsku produktsiiu [Theoretical and methodological aspects of pricing for agricultural products]*. *Ekonomika APK*, 8, pp. 3-10 [In Ukrainian].

The purpose of the article is to highlight the main differences and specifics in the price formation for grain cereal seed production.

Research methodology. Statistical and economic, comparative analysis, calculation.

Research results. There've been presented the research results of the pricing system for grain cereal grain production in Ukraine. Correlation between growth of the grain price and the seeds price of different categories has been shown, and there's been justified uneven increase in prices for various categories of seeds. There's been carried out calculation of the minimum seeds price for economic entities that have their own production capacities for it, and in case of the usage of seed plants services in their production. The calculations show that manufacturers with own capacities have 10% price competitive advantage. Complexity and constant changes in the legislation in seed production, permanent transformation of seed certification authorities, low profitability of seed business have led to a sharp decrease in the number of seed producers.

Elements of scientific novelty. The real and potential capacity of the seeds market of winter grain crops in 2017 has been determined. There've been indicated reasons of poor supply of seed requirements through the market and negative consequences for economic entities with own production capacities and scientific institutions as the owners of varieties.

Practical significance. According to the research results the main differences and specifics in the price formation for grain cereal seed production have been substantiated, which made it possible to form the main positions of price formation on a specific production resource - grain cereal seeds. This will increase the economic efficiency of seed production and the competitive status of its producers. Tabl.: 4. Refs.: 15.

Keywords: market, market capacity, price, price formation, demand, supply, competition, variety, seeds.

Buniak Nataliia Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, director of The V.M. Remeslo Myronivka Institute of Wheat (1, Myru st., Doslidne vill., Nosivka dist., Chernihiv reg.)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Danylo Iryna Mykolaivna - post-graduate student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Буняк Н.Н., Данилко И.Н. Ценообразование на продукцию семеноводства зерновых колосовых культур

Цель статьи - выделить основные отличия и особенности формирования цены на семена зерновых колосовых культур.

Методика исследования. Методы: статистико-экономический, сравнительного анализа, расчетный.

Результаты исследования. Освещены особенности системы ценообразования продукции семеноводства зерновых колосовых в Украине. Показана взаимосвязь роста цены товарного зерна и цены на семена различных категорий, обоснован неравномерный рост цен на различные категории семян. Произведен расчет минимальной цены семян для хозяйствующих субъектов, имеющих собственные мощности для его производства, и в случае, если в процессе производства используются услуги семенных заводов. Доказано, что производители с собственными мощностями имеют 10% ценовое конкурентное преимущество. Причинами резкого уменьшения количества субъектов семеноводства стали постоянные законодательные изменения в отрасли, реформатирование органов, осуществляющих сертификацию семян, низкая доходность семенного бизнеса.

Элементы научной новизны. Определена реальная и потенциальная емкость рынка семян озимых зерновых культур. Раскрыты причины низкой обеспеченности потребности в семенах через рынок и негативные последствия как для хозяйствующих субъектов, использующих семена собственного производства, так и для научных учреждений, владельцев сортов.

Практическая значимость. Обоснованы основные различия и специфика формирования цены на семена зерновых колосовых культур, что позволило сформировать основные позиции ценообразования на специфический производственный ресурс - семена зерновых колосовых. Это обеспечит повышение экономической эффективности семеноводства и конкурентного статуса производящих его предприятий. Табл.: 4. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: рынок, ёмкость рынка, цена, ценообразование, спрос, предложение, конкуренция, сорт, семена.

Буняк Наталья Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, директор, Носовская селекционно-опытная станция Мироновского института пшеницы имени В.Н. Ремесла НААН (с. Опытное, Носовский р-н, Черниговская обл., ул. Мира, 1)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Данилко Ирина Николаевна - аспирант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 10.01.2018 р.

Фахове рецензування: 15.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Буняк Н. М., Данилко І. М. Ціноутворення на продукцію насінництва зернових колосових культур. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 23 – 29.

* * *

Інвестиційна привабливість сільського господарства Закарпаття

Мета статті - розгляд можливостей сприяння інвестиційним процесам та інвестиційному клімату на обласному рівні.

Методи дослідження. Використано розрахунково-аналітичні методи оцінки рівня розвитку регіону та досвіду його інвестиційної діяльності.

Результати дослідження. Аналіз досвіду інвестиційної діяльності свідчить про найбільший інтерес зовнішніх інвесторів до тих країн і регіонів, де відчутна активність місцевих інвесторів. На Закарпатті налічується незначна кількість сільськогосподарських підприємств з іноземними інвестиціями, що становить лише 1,5% від їх загальної чисельності. Проблемним залишається питання розподілу іноземних інвестиційних ресурсів в області, яке характеризується значною нерівномірністю.

Елементи наукової новизни. Визначено, що в залученні інвестицій в регіони України важливу роль має відігравати політика сприяння на регіональному рівні, що є виявом політичної волі та здійсненням реальних заходів представниками місцевих органів влади в підтримці інтересів інвестора, місцевих переваг в інфраструктурному забезпеченні інвестиційних процесів - фінансової, технологічної, інформаційної тощо.

Практична значущість. У Європі помітне зацікавлення новими ринками, зокрема економіками країн, що розвиваються, з огляду на їхню перспективність. Вирішальними умовами прийняття рішень інвестори розглядають економічну свободу суб'єктів ринку, прозорість умов господарської діяльності. В Україні політика сприяння інвестиційним процесам ще не досягла належного рівня, зокрема обмежені можливості органів місцевого самоврядування. Табл.: 5. Рис.: 1. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, типізація регіонів, інвестиційні процеси, сприятливий інвестиційний клімат, економічний розвиток регіону, інвестиції в сільське господарство, прямі іноземні інвестиції.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, директор, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція (Закарпатська обл., Берегівський р-н, с. Велика Бакта, просп. Свободи, 17)
E-mail: gspasskij@gmail.com

Постановка проблеми. Розвиток областей України нерозривно пов'язаний із підвищенням їхньої інвестиційної привабливості для залучення іноземних інвестицій і для міжрегіонального перерозподілу інвестиційних ресурсів. У період становлення ринкової економічної системи дослідження інвестиційної привабливості регіонів та відповідне їх ранжування стали надзвичайно поширеними як у науковій літературі, так і у практиці регіонального управління [5].

Інвестиційна привабливість на обласному рівні має чітко виражену специфіку, яка насамперед стосується особливостей формування потенціалів кожної території, агрокліматичних умов. Інвестиції, трансформуючись в елементи реального капіталу, формують матеріальну основу суспільного виробництва й створюють передумови для розширеного відтворення [4].

Зокрема, нарощування виробництва аграрної продукції, її перероблення та експорту є актуальним на Закарпатті. Розв'язання цього завдання потребує проведення заходів щодо створення сприятливого інвестиційного клімату, спрямування інвестицій на оновлення їхньої матеріально-технічної бази і формування в інфраструктурі та логістиці сільського господарства додаткових потужностей [2].

Децентралізація влади в регіоні повинна створити відповідні умови для інвестиційної діяльності в сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження інвестиційної привабливості регіонів держави стало надзвичайно поширеним як у науковій літературі, так і у практиці регіонального управління. Ними займалися вчені економісти-аграрники: І.О. Бланк [1], І.І. Вініченко [2], М.О. Орликовський [8], О.В. Шаповалов [14], Г.О. Харламова [13], А. Зіденберг [15], Л. Хоффман [15], Л.Дж. Гітман [3], М.Д. Джонк [3], М.І. Кареба [4], О.Є. Кузьмін [5], І.М. Комар-

ницький [5], Є.О. Ланченко [6], П.С. Мозиас [7], М.І. Кісіль і Т.В. Мацибора [9], N. Bandelj [16].

Особливо це стосується сутності й значення інвестиційної привабливості в сучасних умовах, що вирізняються різким загостренням міжрегіональних політичних і економічних відносин, як об'єкта обласного управління.

Розглядаючи питання інвестиційної привабливості, слід зазначити, що хоча її вивчають на рівні країни, галузі, області (регіону) й окремого підприємства, всі ці компоненти, безумовно, взаємопов'язані між собою [3]. Так, для стратегічного інвестора не будуть достатньо переконливими аргументи інвестування засобів у надприбутковий проект, якщо дана галузь у масштабах країни знаходиться у критичному стані. Аналогічно, незважаючи на фінансову вигоду інвестиційного проекту, ризик політичної та економічної нестабільності в державі чи області зведе нанівець будь-які намагання привабити інвестора. Сукупність заходів щодо подолання інвестиційної кризи на всіх рівнях повинна координуватися чіткою інвестиційною політикою держави, а поєднання обласного та галузевого аспектів - стати невід'ємною складовою цієї політики для створення сприятливого інвестиційного клімату на всіх рівнях.

Мета статті - розгляд можливостей сприянню інвестиційним процесам та інвестиційному клімату на обласному рівні. З'ясування економічної сутності й значення інвестиційної привабливості сільського господарства Закарпаття.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження різних аспектів економічного розвитку областей (регіонів) здійснюється в багатьох країнах, щороку зростає кількість міжнародних рейтингів інвестиційного середовища та кредитоспроможності [15].

Інвестиційна привабливість може визначатися на загальнодержавному рівні (інвестиційний клімат), галузевому рівні (інвестиційна привабливість галузі), на рівні конкретної області (регіону) (інвестиційний імідж території), конкретного підприємства (економічний паспорт підприємства) та конкретного проекту (інвестиційна привабливість проекту).

До речі, адміністративне поняття «регіон» в даному разі тотожне терміну

«область». Регіон використовують для позначення району, області, території, частини країни, що характеризується комплексом притаманних їй ознак (фізико-географічних, економічних, етнічних тощо).

Поняття «регіон» включає не лише суходіл, материки й островні ділянки нашої планети, а й водні простори. Регіон - це, з одного боку, визначена просторово-адміністративна територія, де формується виробничо-економічний потенціал, розвиваються ринкові відносини й регіональні аграрно-продовольчі ринки. З іншого боку, регіон - це соціально-економічна система, організація виробничої структури якої має забезпечувати примноження й раціональне використання природно-кліматичного й виробничо-економічного потенціалу з метою реалізації територіальних інтересів населення, що тут проживає, у взаємозв'язку і взаємовідповідності з інтересами держави та територіальних громад.

Основною причиною посилення уваги до міжнародних порівнянь є пошук інтеграційних процесів, міжнародного фінансового ринку, зокрема ринку інвестиційних ресурсів [7]. Аналіз найважливіших міжнародних рейтингів дає змогу виділити пріоритети, за якими ранжуються країни і які є реальними чинниками формування підприємницького рішення щодо здійснення кредитної чи інвестиційної операції. Усвідомлення основних засад інвестиційного процесу сприятиме правильному формуванню пріоритетів регіональної політики в Україні.

Так, індекс економічної свободи «Heritage Foundation» - показник, який включає в себе іноземні інвестиції, податкове навантаження, тарифи, регулювання банківської діяльності, фінансову політику, тіньову економіку. Класифікацію країн за ризиками журналу «Euromoney» опубліковують двічі на рік. Країни отримують загальну суму балів, що ґрунтується на дев'яти показниках, кожен із яких оцінюється за значеннями: політичний ризик (25%), економічний розвиток (25%), показники заборгованості (10%), прострочені або відстрочені борги (10%), кредитні рейтинги (10%), доступ до банківського фінансування (5%), доступ до короткострокового фінансування (5%), доступ до ринків капіталу (5%), втрати при стягненні вимог через суд (5%). Щорічник всесвітньої конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту

(Швейцарія) ґрунтується на основі аналізів підприємницького середовища країн, умов для розвитку підприємств і конкуренції між ними. На Всесвітньому економічному форумі (Давос, Швейцарія) проходить Всесвітній огляд конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність оцінюють як спроможність досягти швидкого економічного зростання та довготривале його утримання. «Індекс економічної свободи» Інституту Фрейзера (Канада) залучає для аналізу порівняння такі компоненти: вплив уряду - урядові замовлення, дотації, субсидії (11%), структуру економіки та використання ринків - виробництво та розподілення через уряд (14,2%), монетарну політику та стабільність цін - захист грошей як засобу обігу і заощаджень (9,2%), вільно використовувати інші валюти та їх доступність (14,%), структуру законодавства та права власності - захищеність прав власності та практика дотримання договорів (16,6%), міжнародний обмін - вільну торгівлю з іншими країнами (17,1%), вільний обмін на ринку капіталів та фінансів (17,2%).

Аналіз методики зазначених підходів до визначення інвестиційної привабливості та ризиків дає змогу встановити основні вимоги іноземних інвесторів до ринків, які вони прагнуть освоїти. Важливими пріоритетами є економічна свобода суб'єктів ринку та прозорість умов господарської діяльності. Адже саме за умов поєднання дії ринкових механізмів та діяльності держави, спрямованої на створення рівних умов для економічних суб'єктів, можливий максимальний економічний ефект.

Однією із передумов стабільного економічного розвитку регіонів є формування та підтримання їхнього сприятливого інвестиційного іміджу щодо потенційних інвесторів. Можна розглянути два підходи щодо першочергової необхідності залучення іноземних інвестицій. Нинішню нестачу внутрішніх ін-

вестиційних ресурсів зумовлено, по-перше, тривалим періодом зниження вітчизняного виробництва, а відтак - недостатністю ресурсів підприємств для оновлення та модернізації основних фондів. По-друге, обмеженістю заощаджень фермерських господарств для здійснення прямих і портфельних інвестицій. По-третє, недостатньою капіталізацією української банківської системи, що обмежує можливості здійснення масштабних інвестиційних проектів. По-четверте, недостатньою розвиненістю вітчизняного фондового ринку. А з іншого боку, участь іноземного капіталу у процесах економічного реформування в Україні була незначною порівняно зі східноєвропейськими країнами. Станом на 01.01.2016 р. реальна потреба в прямих іноземних інвестиціях становила 440 млрд дол. США [10].

Досвід інвестиційної діяльності свідчить про найбільшу належність для зовнішніх інвесторів тих країн і регіонів, де відчутна активність місцевих інвесторів.

За оцінками внутрішніх й іноземних економічних суб'єктів, інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим. У залученні інвестицій в регіони України важливу роль має відіграти сприяння на регіональному рівні, що є виявом політичної волі та здійсненням реальних заходів представниками місцевих органів влади щодо підтримки інтересів інвестора, місцевих переваг в інфраструктурному забезпеченні інвестиційних процесів - фінансовому, технологічному, інформаційному тощо [6]. У такому контексті актуалізується оцінка регіонального стимулювання підприємництва, що насамперед цікавить інвесторів. Наразі регіональна активність щодо залучення інвестицій досить неоднорідна, про що свідчать відносні значення розподілу інвестицій в основний капітал на душу населення (табл. 1).

1. Інвестиції в основний капітал на одну особу за регіонами, у 2016 р.

Регіони України	Капітальні інвестиції за регіонами, млн грн	Капітальні інвестиції на одну особу, грн
1	2	3
Україна	273116	6399,9
АР Крим	-	-
Області:		
Вінницька	7373	4610,2
Волинська	6167	5929,3
Дніпропетровська	25920	7944,9
Донецька	8304	1945,6
Житомирська	4044	3229,0
Закарпатська	3778	3007,0
Запорізька	7794	4431,1

Івано-Франківська	9609	6964,6
Київська	112498	44982,8
Кіровоградська	4057	4180,6
Луганська	2060	932,9
Львівська	13387	5317,1
Миколаївська	5990	5161,2
Одеська	9984	4190,7
Полтавська	8338	5805,8
Рівненська	4334	3735,0
Сумська	3663	3281,8
Тернопільська	3828	3595,3
Харківська	11247	4151,1
Херсонська	3107	2921,4
Хмельницька	6809	5259,5
Черкаська	4486	3606,6
Чернівецька	2789	3075,6
Чернігівська	3550	3407,8

Джерело: Дані Державної служби статистики України за відповідні періоди [12].

Необхідною умовою поліпшення інвестиційної й економічної ситуації в Україні є подальша децентралізація державного управління, що сприятиме підвищенню демократичного потенціалу суспільства й управлінської компетенції регіональних органів влади. Сучасна практика формування інвестиційних програм регіонального рівня недосконала. Переважно обласні інвестиційні програми є звичайним зведенням районних проектів збільшення виробництва певних підприємств з недостатнім економічним обґрунтуванням. Якщо брати до уваги місцевий рівень економічного розвитку, то можливостей сільських, селищних і міських у малих містах органів місцевого самоврядування (ОМС) недостатньо для кваліфікованого моніторингу та управління не тільки інвестиційними процесами, а й економічним розвитком у цілому.

Вивчення та розв'язання проблем інвестиційного розвитку територій мають бути компетенцією виконавчих структур регіонального рівня, зокрема - управлінського економічного розвитку обласних державних адміністрацій [13].

За законодавством України структури державної та регіональної влади не мають права втручатись і впливати на господарську діяльність підприємств. Закономірно, що в період розбудови соціальної ринкової економіки інструменти прямого, адміністративного впливу влади на діяльність суб'єктів господарювання стають неприйнятними. Головним їхнім завданням є опанування економічними методами управління. Це завдання особливо складне з огляду на недостатній рівень професійної підготовки фахівців, яким здебільшого бракує економічних

знань і розуміння специфіки функціонування соціальної ринкової економіки.

З огляду на це постає потреба оцінки інвестиційної привабливості окремих територій і регіонів країни. Органи місцевого самоврядування можуть проводити таку оцінку самостійно і використовувати отримані результати під час планування реструктуризації регіону. Це дасть змогу їм активніше залучати зовнішніх інвесторів, поєднуючи комерційні інтереси обох сторін. Для виконання таких робіт потрібна методика оцінки інвестиційної привабливості регіону, що дає уявлення і вітчизняним, і закордонним інвесторам про розвиток регіональних виробництв. Найкращою є методика І.О. Бланка [1]. Вона пропонує визначати інвестиційну привабливість на підставі ранжування за такими синтетичними показниками: рівень загальноекономічного розвитку; рівень розвитку інвестиційної інфраструктури; демографічна характеристика; рівень зростання ринкових відносин та комерційної інфраструктури, рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків. За цією методикою виокремлено чотири групи регіонів України (табл. 2).

Як видно із даних табл. 2, за ступенем інтегрального індексу інвестиційної привабливості всю Україну поділено на чотири групи регіонів. До першої увійшли області, в яких величина інтегрального індексу перевищує одиницю, а у Київській області - 2,03. У другій групі регіонів цей показник перебуває у межах 0,9, для третьої - 0,8 і четвертої, характерною є найменша величина цього інтегрального показника, який і створює так звану низьку інвестиційну привабливість.

2. Типізація регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості станом на 01.01. 2017 р.

Групи регіонів	Області та регіони	Величина інтегрального індексу інвестиційної привабливості	Величина індексу рентабельності інвестицій	Величина індексу іноземної інвестиційної привабливості
1	2	3	4	5
Регіони пріоритетної інвестиційної привабливості	Київська	2,03	1,75	4,44
	Дніпропетровська	1,18	1,34	0,34
	Вінницька	1,17	0,66	1,02
	Харківська	1,17	1,61	0,59
	Запорізька	1,08	0,82	1,22
	Волинська	1,08	0,82	0,66
Регіони досить високої інвестиційної привабливості	Рівненська	0,93	0,94	0,51
	Львівська	0,93	0,87	0,54
	Одеська	0,89	1,43	0,56
	Полтавська	0,87	0,74	0,90
Регіони середньої інвестиційної привабливості	Кіровоградська	0,84	1,91	2,22
	Житомирська	0,81	0,20	0,44
	Закарпатська	0,81	0,39	0,88
	Сумська	0,78	0,41	0,17
	Миколаївська	0,78	1,01	0,22
	Черкаська	0,78	0,72	0,20
	Чернігівська	0,78	0,62	0,59
	Івано-Франківська	0,77	1,08	0,42
Регіони низької інвестиційної привабливості	Тернопільська	0,77	0,60	0,24
	Херсонська	0,76	0,68	0,24
	Хмельницька	0,76	1,48	0,66
	Чернівецька	0,71	0,39	0,63
	АР Крим	0,70	0,26	0,51
	Луганська	0,66	0,19	0,27
	Донецька	0,63	0,38	0,24

Джерело: Дані Державної служби статистики України за відповідні періоди [12].

У залученні іноземних інвестицій Київська область посідає друге місце в Україні. Як наслідок, велику частину товарів у столичному регіоні вироблено завдяки вкладенню іноземного капіталу. За останнє десятиріччя в області залучено його майже 0,5 млрд дол. США.

Щодо величини індексу, який визначає рентабельність інвестицій, то тут дещо інше ранжування. Так, найвищою рентабельністю характеризуються інвестиції у Кіровоградській області, яка є представником третьої групи регіонів, що належать до регіону із середнім рівнем інвестиційної привабливості. За нею йде Вінницька область, а далі - Харківська й Рівненська.

Найвищий індекс іноземної інвестиційної активності спостерігається знову-таки у Київській області.

Така оцінка інвестиційної привабливості й типізація регіонів за її рівнем дає змогу розробляти інвестиційну стратегію підприємствам на довгострокову перспективу, погоджуючи її з потенціалом регіональних ринків ресурсів виробництва, формуючи економічний інвестиційний імідж [8].

В умовах відкритої економіки в оцінках інвестиційної привабливості для прямих інвесторів найважливіше значення має критерій, що визначає співвідношення «випуск-витрати», тобто рішення щодо інвестування приймається ними за умови перевищення ціни над витратами, в даному випадку аграрної продукції.

Фактичний рівень інвестиційної привабливості сільського господарства регіону значною мірою характеризують показники величини інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 3).

3. Розміри капітальних інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, грн

Район	Рік						Середньорічне значення показника
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Берегівський	111	86	183	97	182	200	143
Великобerezнянський	29	24	27	26	25	19	25
Виноградівський	102	112	198	79	220	210	154
Воловецький	30	101	74	32	64	85	54
Іршавський	41	91	70	55	121	100	80
Міжгірський	15	9	13	35	36	45	26
Мукачівський	167	177	283	173	326	290	236
Перечинський	84	69	78	118	74	91	86
Рахівський	57	89	84	58	122	87	83
Свалявський	162	203	163	243	182	180	189
Тячівський	83	91	200	87	208	184	142
Ужгородський	416	425	405	415	579	429	323
Хустський	111	85	130	88	165	117	116
Закарпатська область	126	134	176	127	216	186	161

Джерело: Дані Державної служби статистики Закарпатської області за відповідні періоди [11].

За даними табл. 3, розміри капітальних інвестицій на одиницю земельних угідь районів Закарпатської області суттєво різняться і вони надто низькі. Порівняно високу інвестиційну привабливість за останні шість років досягли Мукачівський, Ужгородський, Свалявський, Берегівський, Виноградівський і Тячівський, а найменш привабливими були Великобerezнянський, Міжгірський, Воловецький та Іршавський райони.

Нині сільська місцевість визначається економічною відсталістю та відсутністю можливостей для розвитку. Останніми роками інвестиції міжнародних компаній, що проводять роздрібну торгівлю продуктами харчування, надають імпульси для безпосереднього впливу на економічний стан сільськогосподарських регіонів, зміцнюючи, передусім, сільськогосподарський переробний сектор і деякі великі сільськогосподарські підприємства [6].

Інвестиційну привабливість, що досліджується, доцільно розглядати як узагальнювальну оцінку власників капіталу, всіх інших учасників і заінтересованих сторін щодо їх-

ніх майбутніх вигод, витрат та інших наслідків від здійснення інвестицій у сільське господарство Закарпатської області.

Будь-який район області може поліпшити відповідні інвестиційні рейтинги, якщо змінити уявлення інвесторів про умови їхньої діяльності на кращі. Тому в оцінках інвестиційної привабливості сільського господарства районів області особливо важливо встановлювати загальний характер змін, що відбуваються при покращанні чи погіршенні місцевих умов діяльності інвесторів [9].

Результати аналітичних оцінок інвестиційної привабливості сільського господарства районів області, проведених у Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» за інтегрованим показником, що охоплює такі критерії, як інвестиційна активність, обсяги іноземних інвестицій, концентрація капіталу, забезпеченість працюючими, розвиненість інфраструктури галузі та рівень ефективності капіталу, показують суттєві зміни в рівнях інвестиційної привабливості районів області (табл. 4).

4. Зміни рейтингових оцінок районів Закарпаття за рівнем інвестиційної привабливості їх сільського господарства у різні періоди*

Район	Місце району по періодах				Група районів за характером змін інвестиційних рейтингів
	2001-2004 рр.	2005-2008 рр.	2009-2012 рр.	2013-2016 рр.	
Берегівський	3	2	3	4	I
Великобerezнянський	13	11	12	8	III
Виноградівський	4	6	5	5	II
Воловецький	9	9	8	7	III
Іршавський	11	10	7	9	III
Міжгірський	10	13	11	10	IV
Мукачівський	2	3	1	2	I
Перечинський	12	12	13	13	V
Рахівський	6	5	10	11	III

Свалявський	8	4	6	6	II
Тячівський	5	8	4	3	II
Ужгородський	1	3	2	1	I
Хустський	7	7	9	12	II

* Групи районів за характером змін їх рейтингового місця в динаміці: I - підвищення інвестиційного рейтингу; II - зниження інвестиційного рейтингу; III - відносно стабільний інвестиційний рейтинг; IV - нестійкий інвестиційний рейтинг із тенденцією до поліпшення; V - нестійкий інвестиційний рейтинг із тенденцією до погіршення.

Із даних табл. 4 видно, що найвищим рівнем інвестиційної привабливості сільського господарства в 2001-2004 рр. вирізнялися Ужгородський, Мукачівський, Берегівський, тоді як до першої трійки аутсайдерів у цей період належали Великоберезнянський, Перечинський та Іршавський райони. Однак внаслідок змін, що відбулися в районах області, їхні місця в інвестиційних рейтингах по сільському господарству в 2016 р. дещо змінилися: лідерами стали Ужгородський, Мукачівський та Тячівський, а останні місця посіли Перечинський, Хустський та Рахівський райони.

Переважаюча частина іноземного капіталу Закарпаття спрямовується у ті сфери економіки, що є прибутковими як для інозем-

них партнерів, так і необхідними для вітчизняного господарства. І хоча галузь сільського господарства є не досить привабливим об'єктом іноземного інвестування, однак останнім часом суми таких інвестицій стабілізувались.

Зазначимо, що сільськогосподарських підприємств з іноземними інвестиціями на Закарпатті нараховується небагато — лише 1,5% від їх загальної кількості. Проблемним залишається питання розподілу іноземних інвестиційних ресурсів по області, яке характеризується значною нерівномірністю. Райони Закарпатської області, що користуються попитом на іноземні інвестиції у сільському господарстві, наведено в табл. 5.

5. Надходження іноземних інвестицій у сільськогосподарські підприємства окремих районів Закарпатської області у 2016 р.

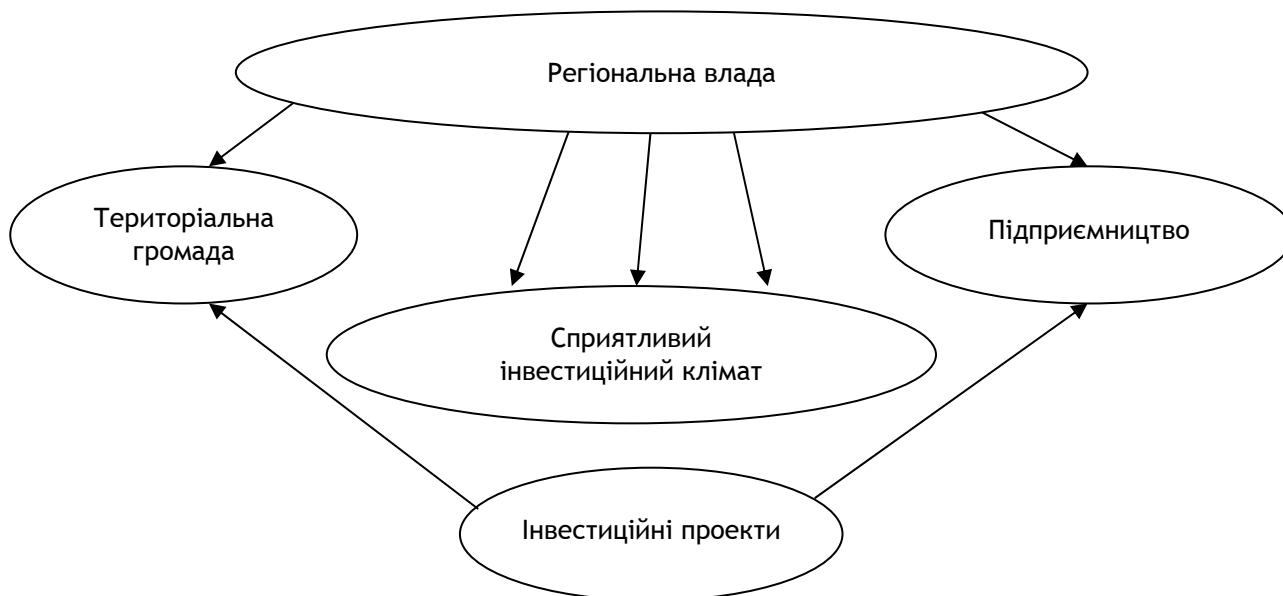
Район	Фактично надійшло іноземних інвестицій		Проектні розрахунки потреби в іноземних інвестиціях, тис. дол. США	Усього с.-г. підприємств у районі	Кількість с.-г. підприємств, в які вкладено іноземні інвестиції
	тис. дол. США	у % до загального обсягу в районі			
Берегівський	470,0	19,1	850,0	335	6
Виноградівський	225,4	9,2	300,0	75	5
Мукачівський	350,9	14,2	700,0	276	2
Ужгородський	728,9	29,6	1050,0	273	4
Іршавський	65,7	2,7	200,0	65	1
Тячівський	53,6	2,2	250,0	68	1
Хустський	-	-	50,0	115	-
Великоберезнянський	207,7	8,4	250,0	65	2
Воловецький	92,1	3,7	400,0	102	1
Міжгірський	-	-	100,0	95	-
Перечинський	34,8	1,4	250,0	85	1
Рахівський	65,8	2,7	200,0	86	1
Свалявський	167,9	6,8	400,0	56	2
Всього	2462,8	100	5000,0	1698	26

Джерело: Дослідження автора. Статистичний щорічник Закарпаття за 2016 р. / Головне управління статистики у Закарпатській області 2017 р. [11].

Необхідно відмітити, що із 13 районів області 2 райони зовсім не отримували іноземних інвестицій в сільське господарство.

З метою стимулювання економічного розвитку територій і пришвидшення у них інвестиційних процесів на регіональному та місцевому рівнях має здійснюватися цілеспрямована стратегія формування іміджу регіону як привабливого об'єкта вкладання інвестицій, зокрема: формування бази даних для

потреб широкого кола інвесторів щодо економічного і правового середовища, інвестиційного потенціалу та конкурентних переваг території; запровадження й постійна підтримка дії ефективних каналів поширення інформації щодо потреб та можливостей території; адміністративний та консультативний супровід інвестиційних проектів [14]. Функціональну модель регіонального інвестиційного процесу зображено на рисунку.

Функціональна модель регіонального інвестиційного процесу

Організація інвестиційного процесу в нинішніх умовах, на регіональному рівні, на наш погляд, має ґрунтуватися на новітніх науково-методологічних підходах та спрямовуватися на основну мету регіонального економічного розвитку - покращання якості життя людини [16]. У такому разі регіональна інвестиційна політика на регіональному рівні може використати процесний підхід моделі управління якістю та стандартами ISO 9001. Цей напрям забезпечить: поступальність і безперервність здійснення інвестиційної політики на регіональному рівні; відповідальність регіональної влади за проведення політики та її соціально-економічні наслідки; можливість визначення критеріїв оцінки інвестиційного процесу та ступеня відповідності йому дій усіх його суб'єктів; можливості моніторингу ефективності інвестиційного процесу та необхідності коригування обраної стратегії; досягнення головної функції регіональної політики - поліпшення якості життя населення регіону.

Важливою умовою успішного проведення інвестиційних процесів регіону є реалізація комплексної стратегії його соціально-економічного розвитку, яка передбачає взаємопов'язану систему заходів. Основні з них: стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону; налагодження міжсекторної співпраці «влада - громада», «влада - підприємництво» на засадах відкритості, прозорості ухвалення та виконання управлінських рішень; реалізація регіональної інформаційної політики, спрямованої на формування сприятливого інвести-

ційного іміджу регіону; підготовка спеціалістів з місцевого та регіонального економічного розвитку із державним замовленням їх підготовки у вищих навчальних закладах.

Для підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства Закарпатської області необхідно консолідувати зусилля по всіх ланках і сферах виробництва, соціуму, органів самоврядування регіону.

Висновки. Встановлено, що навіть за умов економічної та фінансової кризи, що охопила й регіони України, їх сільське господарство приваблює інвесторів завдяки власній низькій насиченості та високому потенціалу розвитку.

В Європі помітне зацікавлення новими ринками, зокрема економіками країн, що розвиваються, з огляду на їхню перспективність. Для інвесторів вирішальними у прийнятті рішень є економічна свобода суб'єктів ринку, прозорість умов господарської діяльності. У Закарпатській області політика сприяння інвестиційним процесам ще не досягла належного рівня, зокрема обмежені можливості органів місцевого самоврядування.

Ринок аграрної продукції Закарпатської області досить молодий, а потенціал подальшого розвитку високий, насамперед у сегментах довгострокового іноземного капіталовкладення, що сприятиме залученню іноземних інвесторів.

Діяльність має бути спрямована за такими напрямками: вивчення потреб і ресурсів громади, інформаційне забезпечення задля підтримання сприятливого інвестиційного

іміджу території, організаційно-інформаційна підтримка підприємництва.

Результати оцінок інвестиційної привабливості сільського господарства Закарпаття мають урахувати органи державної влади й

Список бібліографічних посилань

1. Інвестологія: наука про інвестування. Бланк І. О. та ін. Київ : Атіка, 2001. 264 с.
2. Вініченко І. І. Інвестиційна привабливість аграрного виробництва регіону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2008. № 10. С. 3-5.
3. Гітман Л. Дж. Основи інвестування / пер. з англ. Л. Дж. Гітман, М. Д. Джонк. Москва : Діло, 1997. 1008 с.
4. Кареба М. І. Стан, проблеми та основні напрями активізації інвестиційної діяльності у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2008. № 7. С. 79.
5. Кузьмін О. Є., Комарницький І. М. Нова парадигма оцінки інвестиційної привабливості регіонів: від конкретного до загального. *Регіональна економіка*. 2002. № 4. С. 36-43.
6. Ланченко Є. О. Іноземні інвестиції у сільському господарстві України: проблеми та перспективи. *Аграрна наука і освіта*. 2006. Вип. 1-2. Т. 7. С. 114-120.
7. Мозиас П. С. Прямые иностранные инвестиции: современные тенденции. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 1. С. 71.
8. Орликовський М. О. Оцінка інвестиційної привабливості аграрного виробництва регіону. *Економіка АПК*. 2007. № 1. С. 94-98.
9. Панорама інвестиційної привабливості АПК України / [М. І. Кісіль, Т. В. Мацибора, С. П. Івашук та ін.] ; пер. з англ. Мелколм Андервуд. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 122 с.
10. Прямі іноземні інвестиції в Україну на 1 січня 2016 р. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2016 рік. Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області. 2017. 546 с.
12. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ : Держстат України. 2017. 660 с.
13. Харламова Г. О. Вплив інвестицій на економічне зростання. *Фінанси України*. 2005. № 3. С. 57-64.
14. Шаповалов О. В. Роль місцевої влади у створенні сприятливого інвестиційного клімату в Україні. *Фінанси України*. 2004. № 7. С. 68-74.
15. Україна на роздоріжжі: Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А. Зіденберга і Л. Хоффмана. Київ : Фенікс. 1998. 477 с.
16. Bandelj N. (2002). *Creation of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe* Princeton University, Wallace Hall, NJ.

управління економікою регіону, національні та іноземні інвестори, центральні органи виконавчої влади, фінансово-кредитні установи.

References

1. Blank, I.O., et al. (2001). *Investolohiia: nauka pro investuvannia [Investology: the science of investing]*. Kyiv: Atika [In Ukrainian].
2. Vinichenko, I.I. (2008). Investytsiina pryvabylyvist ah-rarnoho vyrobnytstva rehionu [Investment attractiveness of agrarian production in the region]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 10, pp. 3-5 [In Ukrainian].
3. Hitman, L.Dzh. (1997). *Osnovy investuvannia [Investment fundamentals]*. (L.Dzh. Hitman, & M.D. Dzhonk, Trans.). Moskva: Dilo [In Ukrainian].
4. Kareba, M.I. (2008). Stan, problemy ta osnovni napri-amy aktyvizatsii investytsiinoi diialnosti u silskomu hospodarstvi [Status, problems and main directions of intensification of investment activity in agriculture]. *Ekonomika APK*, 7, p. 79 [In Ukrainian].
5. Kuzmin, O.Ye., & Komarnytskyi, I.M. (2002). Nova paradyhma otsinky investytsiinoi pryvabylyvosti rehioniv: vid konkretnoho do zahalnoho [New paradigm of investment attractiveness evaluation of regions: from concrete to general]. *Rehionalna ekonomika*, 4, pp. 36-43 [In Ukrainian].
6. Lanchenko, Ye.O. (2006). Inozemni investytsii u silskomu hospodarstvi Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Foreign investments in agriculture in Ukraine: problems and prospects]. *Ahrarna nauka i osvita*, 1-2, Vol. 7, pp. 114-120 [In Ukrainian].
7. Mozias, P.S. (2002). Prjamyie inostrannyye investicii: sovremennyye tendencii [Foreign direct investment: current trends]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*, 1, p. 71 [In Russian].
8. Orlykovskiy, M.O. (2007). Otsinka investytsiinoi pryvabylyvosti ah-rarnoho vyrobnytstva rehionu [Evaluation of investment attractiveness of agrarian production in the region]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 94-98 [In Ukrainian].
9. Kisil, M.I., Matsybora, T.V., & Ivashchuk, S.P., et al. (2011). *Panorama investytsiinoi pryvabylyvosti APK Ukrainy [Panorama of investment attractiveness of AIC of Ukraine]*. (M. Andervud, Trans.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
10. Priami inozemni investytsii v Ukrainu na 1 sichnia 2016 r. [Direct foreign investment in Ukraine as for 1.01.2016]. *State Statistical Service of Ukraine*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
11. Statystychnyi shchorichnyk Zakarpatskoi oblasti za 2016 rik [Statistical yearbook of Zakarpattia region for 2016]. (2017). Uzhhorod: Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [In Ukrainian].
12. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik [Statistical yearbook of Ukraine for 2016]. (2017). Kyiv: Derzhstat Ukrainy [In Ukrainian].
13. Kharlamova, H.O. (2005). Vplyv investytsii na ekonomichne zrostannia [Influence of investments on economic growth]. *Finansy Ukrainy*, 3, pp. 57-64 [In Ukrainian].
14. Shapovalov, O.V. (2004). Rol mistsevoi vlady u stvorenni spriyatlyvoho investytsiinoho klimatu v Ukraini [Role of local government authorities in creating a favorable investment climate in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, 7, pp. 68-74 [In Ukrainian].
15. Zidenberh, A., & Khoffman, L. (Eds.) (1998). *Ukraina na rozdorizhzi: Uroky z mizhnarodnoho dosvidu ekonomichnykh reform [Ukraine at the crossroads: lessons from the international experience of economic reforms]*. Kyiv: Feniks [In Ukrainian].
16. Bandelj, N. (2002). *Creation of foreign direct investment in Central and Eastern Europe* NJ: Princeton University, Wallace Hall [In English].

Spaskyi H.V. Investment attractiveness of agriculture in Zakarpattia region

The purpose of the article is to consider opportunities for promoting investment processes and investment climate at the regional level.

Research methodology. In the research process have been used calculation and analytical methods in order to evaluate the level of region development and reveal the experience of its investment activity.

Research results. An analysis of the experience of investment activity has shown the greatest interest of foreign investors in those countries and regions where local investors show significant activity. In Zakarpattia region there is a small number of agricultural enterprises with foreign investments, the share of which is only 1.5% of their total number. There is remained an important problem issue of the allocation of foreign investment resources in the region, which is characterized by great unevenness.

Elements of scientific novelty. There has been determined that in the investment attraction in the Ukrainian regions an important role should be played by the assistance and support policy at the regional level. This must be considered as a manifestation of political wiliness and implementation of real measures by representatives of local government authorities in support of investor's interests, local preferences in the infrastructure provision of investment processes, particularly financial, technological, informational, etc.

Practical significance. Nowadays in Europe there is a strong interest in new emerging markets, in particular the economies of developing countries, taking into account their growing promising. Investors consider an economic freedom of the market subjects and conditions' transparency of economic activity as decisive factors for making their own decisions. In Ukraine, the support policy of promoting investment processes has not reached the appropriate level yet, in particular there has been remained a problem of limited impact of local self-government authorities. Tabl.: 5. Figs.: 1. Refs.: 16.

Keywords: investment attractiveness, typification of regions, investment processes, favorable investment climate, regional economic development, investments in agriculture, direct foreign investments.

Spaskyi Habriiel Vasyliovych - doctor of economic sciences, director, Zakarpattia State Agricultural Research Station (17, Svobody prosp., Velyka Bakta vill., Berehiv dist., Zakarpattia reg.)
E-mail: gspasskij@gmail.com

Спасский Г.В. Инвестиционная привлекательность сельского хозяйства Закарпаття

Цель статьи - рассмотрение возможностей содействия инвестиционным процессам и инвестиционному климату на областном уровне.

Методика исследования. Использованы расчетно-аналитические методы оценки уровня развития региона и опыта его инвестиционной деятельности.

Результаты исследования. Анализ опыта инвестиционной деятельности свидетельствует о наибольшем интересе внешних инвесторов к тем странам и регионам, где ощутима активность местных инвесторов. На Закарпатье насчитывается незначительное количество сельскохозяйственных предприятий с иностранными инвестициями, составляющее лишь 1,5% от их общей численности. Проблемным остаётся вопрос распределения иностранных инвестиционных ресурсов в области, которые характеризуются значительной неравномерностью.

Элементы научной новизны. Определено, что в привлечении инвестиций в регионы Украины важную роль должна сыграть политика содействия на региональном уровне, как проявление политической воли и осуществление реальных мер представителями местных органов власти в поддержке интересов инвестора, местных преимуществ в инфраструктурном обеспечении инвестиционных процессов – финансовом, технологическом, информационном и проч.

Практическая значимость. В Европе замечен интерес к новым рынкам, в частности к рынкам развивающихся стран, с учётом их перспективности. Решающими условиями принятия решений инвесторы рассматривают экономическую свободу субъектов рынка, прозрачность условий хозяйственной деятельности. В Украине политика содействия инвестиционным процессам еще не достигла соответствующего уровня, в частности ограничены возможности органов местного самоуправления. Табл.: 5. Илл.: 1. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, типизация регионов, инвестиционные процессы, благоприятный инвестиционный климат, экономическое развитие региона, инвестиции в сельское хозяйство, прямые иностранные инвестиции.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, директор, Закарпатская государственная сельскохозяйственная опытная станция (Закарпатская обл., Береговский р-н, с. Великая Бакта, просп. Свободы, 17)
E-mail: gspasskij@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 22.12.2017 р.

Фахове рецензування: 04.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Інвестиційна привабливість сільського господарства Закарпаття. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 30 – 39.

*

**N.I. PATYKA, candidate of economic sciences,
associate professor (docent), competitor for doctor`s degree**

Bank lending to agriculture in Ukraine

The purpose of the article is to analyse the trends and conditions for the development of bank lending to agriculture in Ukraine.

Research methodology. The following methods were used for this study: dialectical, analysis and synthesis, comparison and generalization, economic and statistical, graphic, and tabular.

Research results. Development trends in bank lending to agriculture in 1997-2017 have been analysed. Gradual improvement of the prerequisites for the development of agricultural lending has been found by studying the trends of bank lending to agriculture on the basis of statistical analysis of the dynamics of indicators of the amount of loans issued, interest rates, the level of dollarization of the loan portfolio, the share of overdue loans, debt burden indicators, and others.

Elements of scientific novelty. As elements of novelty, a way to increase the competitiveness of agriculture through the attraction and use of bank loans has been found.

Practical significance. The findings of this study made it possible to draw a conclusion that bank lending is one of the most effective instruments for the development of agriculture and ensuring its competitiveness. The relatively low level of debt burden and the improved quality of the loan portfolio will help to restoration of agricultural lending in the nearest future. *Tabl.: 4. Figs.: 5. Refs.: 11.*

Keywords: credit, bank lending, interest rate, credit risk, debt burden, agriculture.

Patyka Nataliia Ivanivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor`s degree, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: n_patyka@ukr.net

Scientific problem. Agriculture historically plays an important role in the development of the Ukrainian economy. It is not only intended to provide food for the population, to build food security and food independence of the country, but agriculture also has a high export potential that enables Ukraine to integrate effectively into global economic structures, increasing its own competitiveness. However, it is safe to say that the current state of development of agriculture does not commensurate to its potential. This is due to several reasons, one of which is the lack of financial support, including bank lending.

Analysis of recent researches and publications. Agricultural lending, including loans provided by banks, was covered in the works of such leading Ukrainian scientists as: V.M. Aleksijchuk [1], V.I. Aranchij [2], M.Ya. Dem'ianenko [4, 5], I.V. Ivanets' [6], A.M. Isaian [7], O.O. Nepochatenko [8], S.M. Onys'ko [9], P.T. Sabluk [5], P.A. Stetsiuk [10, 11] et al. However, the prospects for the development of bank lending to agricultural enterprises that were identified in the works by these scholars require further study, deepening and adaptation to the present-day conditions.

The objective of the article is to make an analysis of trends and conditions of the development of bank lending to agriculture in Ukraine.

Statement of the main results of the study. In modern economic conditions, one of the prerequisites for effective functioning of agriculture in Ukraine is to provide it with financial resources, including credit resources without which a profound structural restructuring of the sector will not be possible. Their use should help to meet the needs for necessary materials, technologies, material and technical equipment, and most importantly, to stimulate the development of economically efficient and competitive commodity producers, which would enable Ukrainian agriculture to fully integrate into the system of international division of labor.

Unlike other sectors of the national economy, agriculture has certain characteristics that are determined by natural, and climatic and socio-economic factors, namely the seasonality of the production process, a gap between the investment in the production process and its income from the sale of manufactured products, the continuity of process reproduction, insufficient assets, high wear and tear, and most importantly, obsolescence of means of production, disparities in the purchase and sales prices, high level of risk, and others [1, p. 15-17]. This necessitates a con-

siderable amount of lending, especially in view of the present-day realities, when in the context of the investment crisis in Ukraine, domestic agricultural enterprises lack sufficient financial resources of its own for operational activities.

Over the period 1997-2017 there was dynamic change in the volume of bank lending

to agriculture in Ukraine (Table 1). Loans to cover the temporary deficit of their working capital have grown significantly. This accelerated the turnover of capital and consequently, the overall cost savings. In addition, loan funds have allowed expanding of production, upgrading and thus earn additional profit.

Table 1

Total balances of credits for agricultural enterprises, hunting and related services, as of the end of the period

Year	Total, UAH million	Change over the year, %	Non-Overdue, UAH million	Overdue, UAH million	Share of overdue, %	Dollarization level, %
1997	280.0	-	241.2	38.8	13.9	19.0
1998	338.4	20.9	250.5	87.9	26.0	34.3
1999	404.0	19.4	310.6	93.4	23.1	51.1
2000	735.4	82.0	591.6	143.9	19.6	33.5
2001	1676.1	127.9	1473.9	202.2	12.1	24.9
2002	2586.5	54.3	2341.0	245.5	9.5	23.2
2003	4491.0	73.6	4256.6	234.3	5.2	16.8
2004	5133.8	14.3	4746.4	387.3	7.5	20.9
2005	8091.5	57.6	7664.5	427.0	5.3	17.7
2006	11757.4	45.3	11353.4	404.0	3.4	20.8
2007	16358.7	39.1	15978.5	380.2	2.3	24.7
2008	28595.6	74.8	27541.5	1054.1	3.7	32.9
2009	25782.0	-9.8	22591.2	3190.8	12.4	31.9
2010	26418.8	2.5	23057.0	3361.8	12.7	24.6
2011	33686.1	27.5	31259.7	2426.4	7.2	27.1
2012	35897.5	6.6	33206.0	2691.5	7.5	29.2
2013	43180.9	20.3	40770.1	2410.8	5.6	27.6
2014	54972.3	27.3	48852.8	6119.5	11.1	35.9
2015	48238.5	-12.2	42140.5	6098.0	12.6	40.9
2016	55190.4	14.4	49520.3	5670.1	10.3	31.1
2017	59699.2	8.2	56312.7	3386.4	5.7	22.6
Change over the period 1997 - 2017, %	21221.4	-	23245.8	8631.1	-	-
Average annual change, %	30.7	-	31.3	25.0	-	-

Source: Estimated by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

The highest growth of lending to agricultural enterprises was observed on the eve of the 2008-2009 crisis, when the average annual rate was 50 percent and higher (Figure 1).

Bank credits to agricultural enterprises were granted mainly in national currency (Table 2). As can be seen from the data, an average annual lending change for the period of 1997-2017 amounted to 30.5 percent; the highest rates were observed in 2000-2001, when lending doubled, and also in the pre-crisis period of 2008-2009. In the post-crisis period, there was a different decrease in the rate of lending, today it tends to recover.

As for the whole of Ukraine, agricultural lending was also characterized by the issuance of loans in foreign currency (Table 3).

In the period of a relatively stable hryvnia exchange rate, this was considered justified. Banks actively involved in the foreign market maintained a closed position, thus minimizing foreign exchange risks. Borrowers, agricultural enterprises received credit resources at rates lower than in national currency. The average level of credit dollarization fluctuated at 28-25 percent in 2000-2007, during the 2008-2009 crisis this level rose to 34 percent as a result of a revaluation of the currency component of the loan portfolio (Table 1, Figure 2).

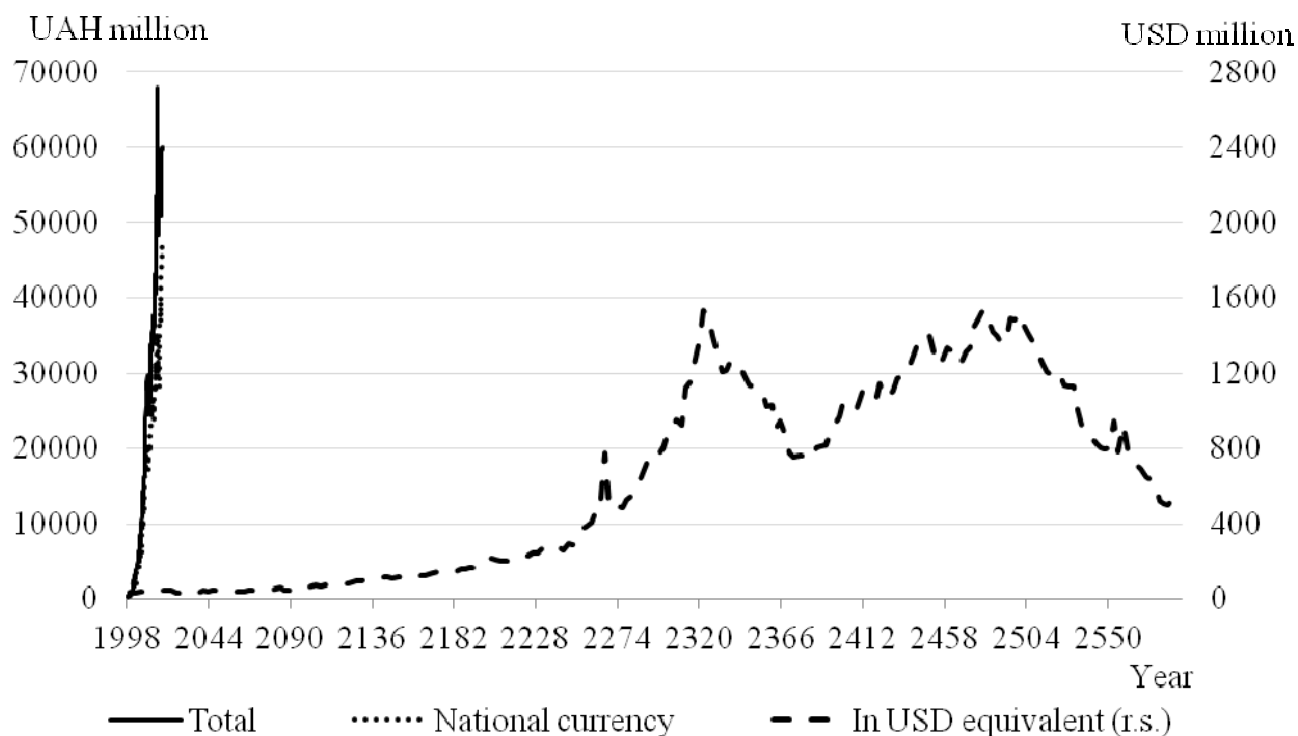

Figure 1. Dynamics of agricultural lending, 1998-2017

Source: Compiled by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

Table 2

Total balances of credits for agricultural enterprises, hunting and related services in national currency, as of the end of the period

Year	Total, UAH million	Change over the year, %	Non-Overdue, UAH million	Overdue, UAH million	Share of overdue, %
1997	226.8	-	191.2	35.6	15.7
1998	222.2	-2.0	163.4	58.8	26.5
1999	197.5	-11.1	140.3	57.2	29.0
2000	489.0	147.6	426.6	62.4	12.8
2001	1258.4	157.3	1140.4	118.0	9.4
2002	1985.9	57.8	1821.2	164.7	8.3
2003	3735.5	88.1	3570.9	164.6	4.4
2004	4060.4	8.7	3739.7	320.7	7.9
2005	6657.0	63.9	6298.1	359.0	5.4
2006	9313.7	39.9	8976.2	337.5	3.6
2007	12315.2	32.2	12026.0	289.3	2.3
2008	19187.6	55.8	18333.9	853.7	4.4
2009	17563.0	-8.5	15422.4	2140.5	12.2
2010	19924.2	13.4	17714.9	2209.3	11.1
2011	24556.4	23.2	23000.2	1556.3	6.3
2012	25422.5	3.5	23542.2	1880.3	7.4
2013	31263.8	23.0	29448.3	1815.5	5.8
2014	35227.2	12.7	32504.5	2722.7	7.7
2015	28489.7	-19.1	26911.2	1578.5	5.5
2016	38018.0	33.4	36446.6	1571.5	4.1
2017	46231.0	21.6	44769.7	1461.3	3.2
Change over the period 1997 - 2017, %	20284.7	-	23313.1	4007.5	-
Average annual change, %	30.5	-	31.4	20.4	-

Source: Estimated by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

Table 3

Total balances of credits to agricultural enterprises, hunting and related services in foreign currency in USD equivalent, as of the end of the period

Year	Total, UAH million	Change over the year, %	Non-Overdue, UAH million	Overdue, UAH million	Share of overdue, %	Rate UAH / USD
1997	27.6		25.9	1.7	6.0	1.9
1998	33.9	23.0	25.4	8.5	25.1	3.4
1999	39.6	16.8	32.7	6.9	17.5	5.2
2000	45.3	14.5	30.4	15.0	33.1	5.4
2001	78.8	73.9	62.9	15.9	20.2	5.3
2002	112.6	42.9	97.5	15.2	13.5	5.3
2003	141.7	25.8	128.6	13.1	9.2	5.3
2004	202.3	42.8	189.7	12.6	6.2	5.3
2005	284.1	40.4	270.6	13.5	4.7	5.1
2006	483.9	70.4	470.7	13.2	2.7	5.1
2007	800.7	65.5	782.7	18.0	2.2	5.1
2008	1221.8	52.6	1195.8	26.0	2.1	7.7
2009	1029.3	-15.8	897.8	131.5	12.8	8.0
2010	815.7	-20.7	671.0	144.8	17.7	8.0
2011	1142.7	40.1	1033.8	108.9	9.5	8.0
2012	1310.5	14.7	1209.0	101.5	7.7	8.0
2013	1490.9	13.8	1416.5	74.5	5.0	8.0
2014	1252.2	-16.0	1036.8	215.4	17.2	15.8
2015	822.8	-34.3	634.5	188.3	22.9	24.0
2016	631.5	-23.2	480.8	150.7	23.9	27.2
2017	498.6	-21.1	427.3	71.3	14.3	27.0
Change over the period 1997 - 2017, %	1708.3	-	1549.3	4184.8	-	-
Average annual change, %	15.6	-	15.0	20.7	-	-

Source: Estimated by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

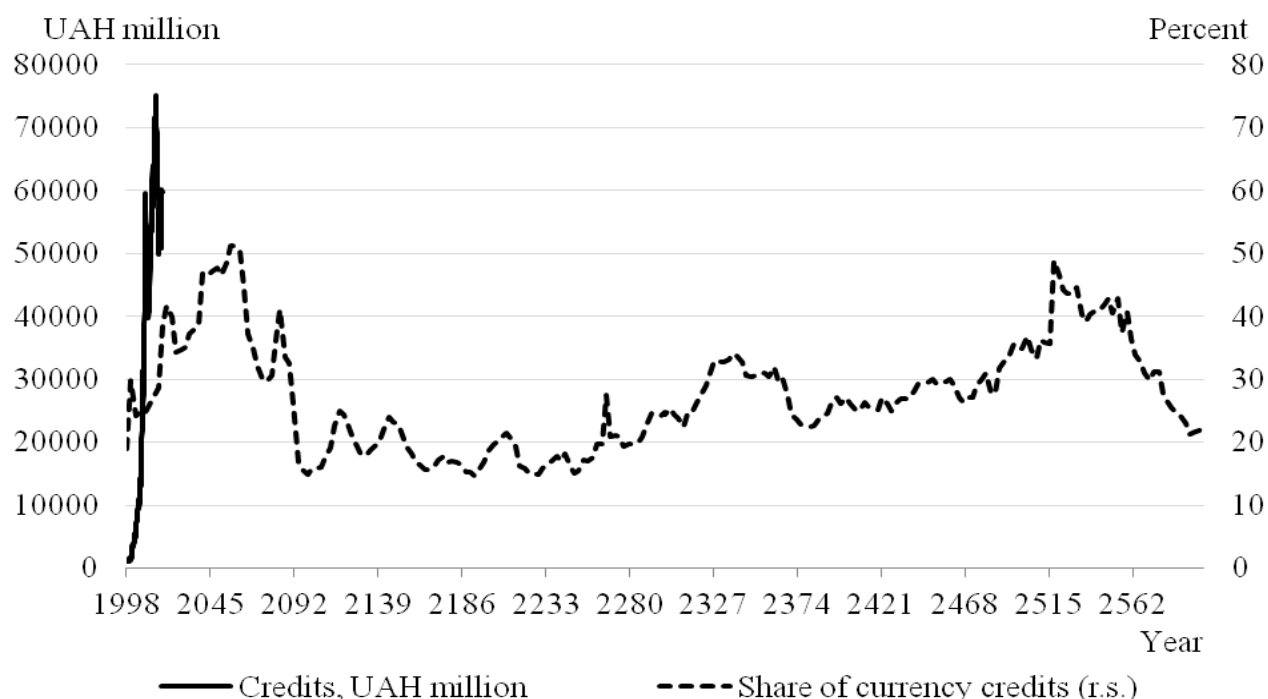

Figure 2. Dynamics of credits under the constant rate¹ of hryvnia and the level of dollarization of the agricultural loan portfolio

Source: Compiled by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

¹ The currency component of the loan portfolio for comparability is converted at a constant rate of 27.01 UAH / USD (as at 30.11.2017)

Already during the financial crisis, it became clear that the protection of banks against currency risk through the issuance of foreign currency credits was a prerequisite for the implementation of credit risk, as under the con-

ditions of increasing debt burden, a significant part of borrowers among agricultural enterprises ceased to serve loans. The share of overdue payments increased rapidly from 2 percent to 15 percent (Table 3, Figure 3).

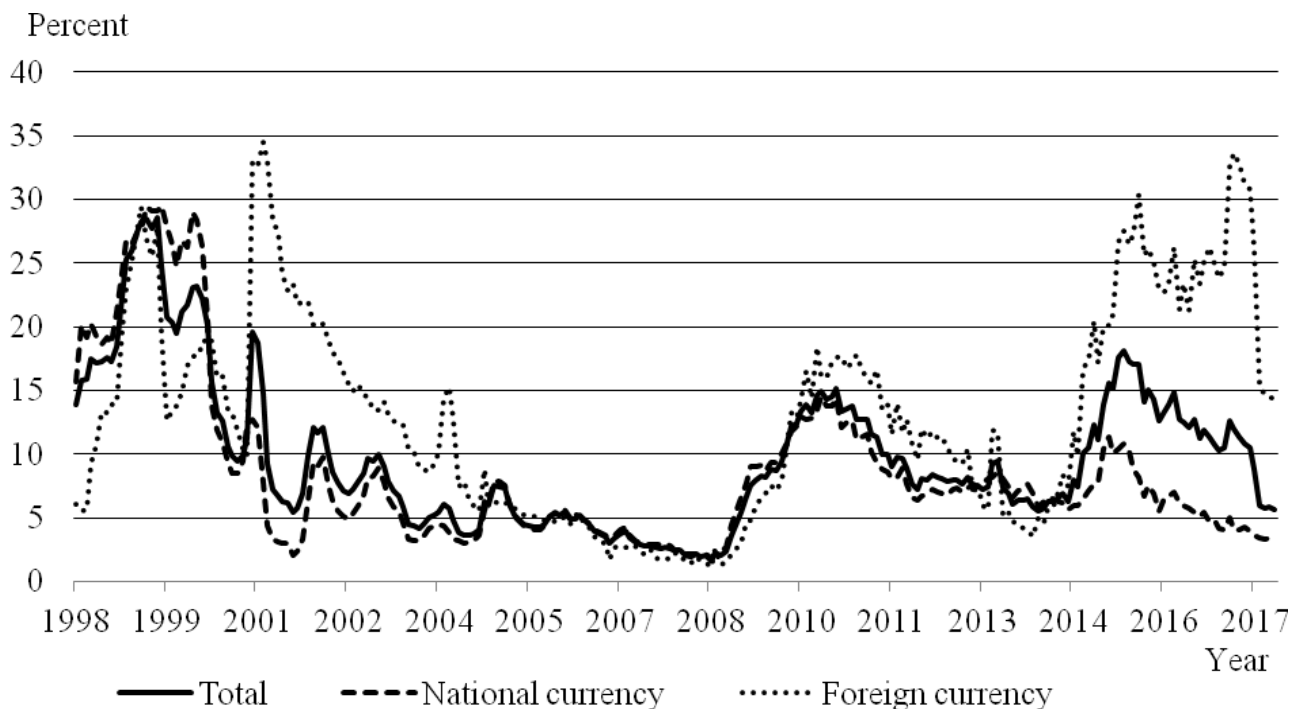

Figure 3. Share of overdue credits in agriculture, percentage

Source: Compiled by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

Upon recovery from the 2010 crisis, neither the banking system nor agricultural enterprises drew appropriate conclusions. All the trends that had characterized lending in the pre-crisis period became characteristic over the period of 2010-2013. In particular, crediting in foreign currency grew faster than that in national currency with a corresponding increase in the dollarization of the loan portfolio. As a result, during the crisis of 2014-2016, when the level of devaluation was much higher than that during the current crisis, the share of overdue credits increased significantly to 18 percent of the loan portfolio. After the official statement of the National Bank of Ukraine (NBU) regarding the transition to the hryvnia floating rate, there has been a gradual realization that the hedging of currency risks by banks and relatively low borrowing costs on the part of the borrower in the medium-term perspective imply an increase in credit risks for creditors and debt burden for borrowers with the possibility of losing business in case of default. This situation determined changes in the currency structure of portfolios. Since February 2015, the currency

component of the loan portfolio of agricultural producers decreased from 49 percent to 22 percent in November 2017, while the volume of loans granted in foreign currency decreased from 1.2 billion to 488 million US dollars. Much of this reduction was determined by the restructuring of the loan portfolio with the replacement of foreign currency loans by those in national currency. This contributed to a purely statistical effect of the growth of loans in national currency, which in 2017 amounted to an average of 26 percent per annum. At the same time, calculations for the entire loan portfolio, taking into account the currency component at a constant exchange rate to eliminate the effect of the exchange rate, indicate relatively moderate growth rates of credit indebtedness, averaging 3.08 percent in 2017. As the potential for currency portfolio restructuring is reduced, a decreased rate of the loan portfolio in national currency is likely to be anticipated.

One of the important consequences of the restructuring was the significant reduction in the level of overdue debt up to 6 percent on the entire loan portfolio and up to 14 percent

on credits in foreign currency. This is the lowest indicator in comparison with other sectors of the Ukrainian economy, and it indicates a decrease in credit risks, an increase in agricultural enterprises' liquidity indicators and, accordingly, in increasing their competitiveness.

Analysis of the aging agricultural credit balances as of November 2017 demonstrates their virtually even distribution: 34.3 percent of the granted loans are short-term, 37.3 percent are medium-term and 28.4 percent - long-term loans. If we consider new credits

that have been provided to agriculture since September 2017, then there will be a completely different situation: the overwhelming majority loans with a maturity of up to one year account for 71.3 percent; loans with a maturity of one to five years - 28.5 percent; long-term loans with a maturity over 5 years - only 0.2 percent (Figure 4). This tendency suggests that agricultural enterprises are seeking to attract short-term credits to cover their current costs, support operational activity, despite their higher cost.

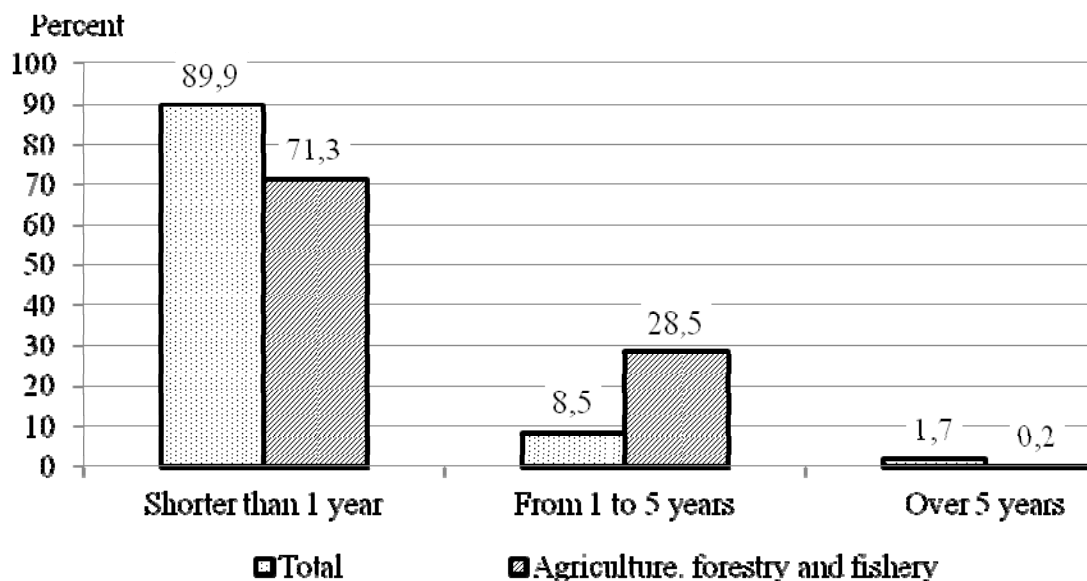

Figure 4. Aging balances of new credits granted in September 2017

Source: Compiled by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

It is positive that over the past three years there has been a decrease in interest rates on bank lending to agricultural enterprises, in particular from 20-25 percent in 2014 to 14-18 percent in 2017 for loans in national currency and from 13 percent to 6-7.8 percent respectively - in foreign currency. Reduction of credit costs will further promote the development of bank lending to agricultural enterprises.

Having considered the debt burden on agricultural enterprises (Table 4) that is calculated as the ratio of average annual debt to gross value added and to gross profit of the industry, these levels will gradually decrease after reaching extreme values of 44 percent and 56 percent respectively in 2009.

Table 4

Agricultural debt burden

Year	Issued UAH, million	Intermediate consumption UAH, million	Gross value added UAH, million	incl. gross profit, mixed income, UAH, million	Average annual credits UAH, million.	Credits		
						Gross output, %	Percentage of value added,	Gross profit, mixed income, %
1998	32758	20862	11896	7174	309	0.9	2.6	4.3
1999	37683	23017	14666	10562	371	1.0	2.5	3.5
2000	54356	30915	23441	18774	570	1.0	2.4	3.0
2001	66306	36885	29421	23567	1206	1.8	4.1	5.1
2002	66430	37012	29418	24085	2131	3.2	7.2	8.8
2003	66119	37060	29059	24306	3539	5.4	12.2	14.6

2004	85668	48410	37258	31903	4812	5.6	12.9	15.1
2005	94801	54259	40542	34492	6613	7.0	16.3	19.2
2006	98410	57404	41006	34298	9924	10.1	24.2	28.9
2007	113149	65732	47417	37959	14058	12.4	29.6	37.0
2008	156072	90924	65148	53746	22477	14.4	34.5	41.8
2009	157867	92109	65758	51861	27189	17.2	41.3	52.4
2010	195390	112442	82948	65357	26100	13.4	31.5	39.9
2011	261331	151370	109961	87509	30052	11.5	27.3	34.3
2012	269983	156738	113245	86330	34792	12.9	30.7	40.3
2013	315546	183192	132354	100878	39539	12.5	29.9	39.2
2014	381227	220082	161145	128518	49077	12.9	30.5	38.2
2015	558788	318982	239806	203286	51605	9.2	21.5	25.4
2016*	653835	376638	277197	233456	51714	7.9	18.7	22.2

* preliminary data

Source: Calculated by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

To date, the debt burden reached 19 per cent (the ration of loans to gross value added), which was typical for 2005-2006 (Figure 5). Taking into account the relatively low level of this indicator and the improved quality

of the loan portfolio, one can expect a gradual restoration of agricultural lending in the near future, growth of creditors' confidence and competitiveness increased.

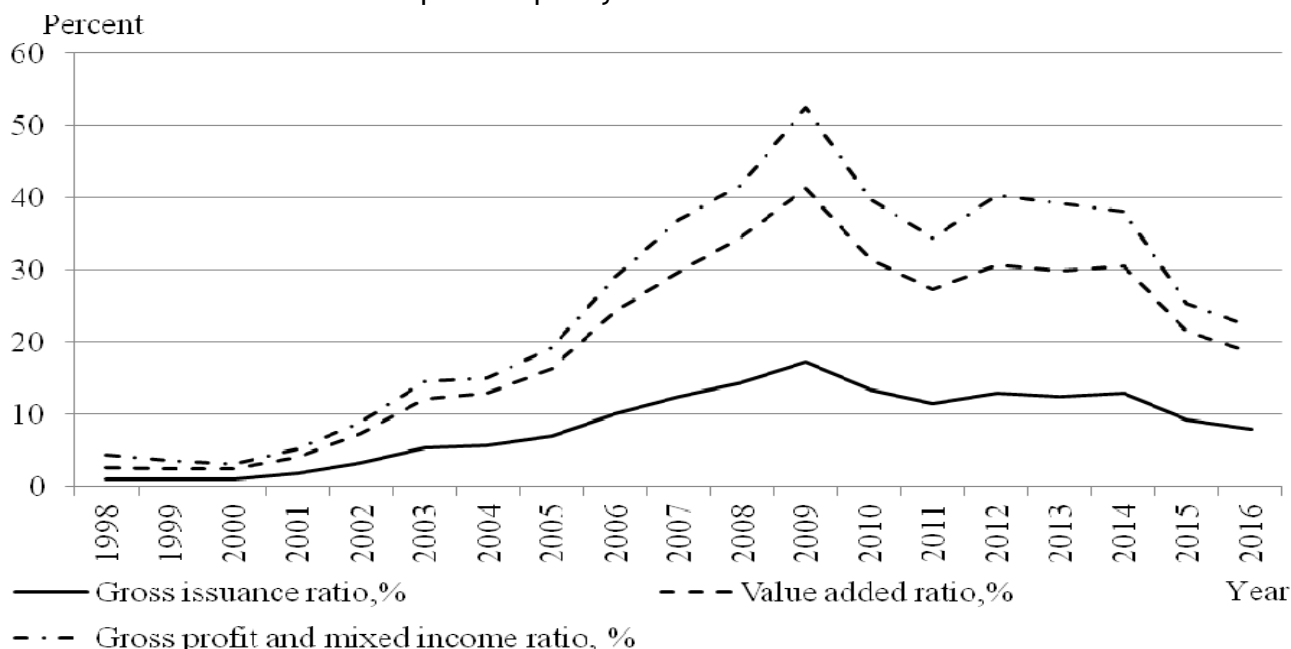

Figure 5. Agricultural debt burden in 1998-2016

Source: Compiled by the author according to data provided by the National Bank of Ukraine [3].

The major problem of bank lending to agricultural enterprises is that they have virtually no collateral that they can provide for a loan.

An important step to resolve this problem will be to unblock the land market, which will enable to use land as collateral, thus overcoming the bank's credit risks.

It will also contribute to further development of bank crediting of agriculture, the development of new lending instruments and services, in particular, such as loans provided with partial compensation of the interest rate or body of the loan, the establishment of an effective lending rate, the provision of state

guarantees and guarantees of international financial organizations.

Most small farms processing up to 100 hectares of land are not sufficiently covered by banking services and do not even have access to basic banking instruments. Banks prefer to cooperate with farmers who process 400 to 500 or more hectares of land and grow grains and oilseeds.

To provide small farms with access to lending, it would be advisable to create a specialized financial institution that will provide partial lending for this category of farms. Such a partial guarantee of loans would be a rein-

forcement or even replacement of collateral that the borrower can provide for a loan. This, in turn, would reduce the risk of bank lending and be an incentive for banks to provide services to small farms.

It is necessary to strive to increase the share of long-term loans of agricultural enterprises in national currency, with costs decreased.

Conclusions. According to the findings of the study, it is advisable to draw the conclusion that the situation in bank crediting of agriculture has been improving: the volume of lending is gradually increasing - the average annual change is over 30 percent, interest rates on loans are reduced, the share of loans in foreign currency decreases, the debt burden has considerably decreased to 19 percent, which is a reflection of good payment discipline of credit institutions. Lending to agricultural enterprises is mainly based on short-

term contracts, i.e. the funds raised are used to cover seasonal expenses, maintenance of current economic activity, such as the purchase of fuel and lubricants, fertilizers, seeds, plant protection products, veterinary preparations and others. Unfortunately, long-term crediting, aimed to ensure the development, modernization of the material and technical base, and technological upgrade, remains very low. Therefore, the improvement of credit support for agricultural producers should take place, in the first place, in the direction of the increased share of long-term credits and through the development of new credit instruments and services. This will create opportunities to save costs; improve the quality of manufactured products; produce commodities with greater value added content; and enhance the competitiveness of agricultural enterprises and the industry as a whole, both on the national and foreign markets.

References

1. Alekseychuk, V.M. (1998). *Kredytne obsluhovuvannya APK: dosvid ta napriamky rozvytku* [Credit agribusiness: experience and development directions]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
2. Aranchii, V.I. (2011). Osoblyvosti bankivskoho kredytuvannya ahrarnykh tovarovyrobnykiv v suchasnykh umovakh [Features of bank lending to agrarian commodity producers in modern conditions]. *Visnyk NBU*, 2, pp. 10-14 [In Ukrainian].
3. Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka Natsionalnoho banku Ukrainy [Monetary and financial statistics of National Bank of Ukraine]. *National Bank of Ukraine*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1 [In Ukrainian].
4. Demianenko, M.Ya. (2014). Kredytnyi faktor staloho rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy [Credit factor of sustainable development of the Ukraine agrarian sector]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 5-14 [In Ukrainian].
5. Demianenko, M.Ya., et al. (2011). *Derzhavna polityka finansovoi pidtrymky rozvytku ahrarnoho sektoru APK : monohrafiia* [State policy of financial support for the agrarian sector development of AIC: monograph]. M.Ya. Demianenko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
6. Ivanets, I.V. (2012). Suchasnyi stan ta otsinka kredytuvannya silskoho hospodarstva Ukrainy [Current status and credit assessment of agriculture in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1667> [In Ukrainian].
7. Isaian, A.M. (2012). Tendentsii rozvytku kredytuvannya pidpriemstv APK bankamy Ukrainy [Trends in the development of lending to agroindustrial enterprises by Ukrainian banks]. *Rehionalna ekonomika*, 4, pp. 61-71 [In Ukrainian].
8. Onysko, S.M., & Sodoma, R.I. (2011). Tendentsii rozvytku kredytuvannya silskohospodarskykh pidpriemstv bankamy [Trends in the development of lending to agricultural enterprises by banks]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 8(122), pp. 313-319 [In Ukrainian].
9. Nepochatenko, O.O., & Yakovenko, O.V. (2010). Suchasnyj stan i perspektyvy kortokstrokovoho bankivskoho kredytuvannya silskohospodarskykh pidpriemstv [Current state and prospects of short-term bank lending to agricultural enterprises]. *Zb. nauk. prats UDAU*, 70, Part 2: *Ekonomika*, pp. 130-135 [In Ukrainian].

Literature

1. Алексейчук В. М. Кредитне обслуговування АПК: досвід та напрямки розвитку. Київ : ІАЕ, 1998. 92 с.
2. Аранчій В. І. Особливості банківського кредитування аграрних товаровиробників в сучасних умовах. *Вісник НБУ*. 2011. № 2. С. 10-14.
3. Грошово-кредитна та фінансова статистика Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1.
4. Дем'яненко М. Я. Кредитний фактор сталого розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2014. № 11. С. 5-14.
5. Дем'яненко М. Я. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / [Дем'яненко М. Я. та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 372 с.
6. Іванець І. В. Сучасний стан та оцінка кредитування сільського господарства України. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1667>.
7. Ісаян А. М. Тенденції розвитку кредитування підприємств АПК банками України. *Регіональна економіка*. 2012. № 4. С. 61-71.
8. Онисько С. М., Содома Р. І. Тенденції розвитку кредитування сільськогосподарських підприємств банками. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 8(122). С. 313-319.
9. Непочатенко О. О., Яковенко О. В. Сучасний стан і перспективи короткострокового банківського кредитування сільськогосподарських підприємств : зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту. Умань, 2010. Вип. 70. Ч. 2 : *Економіка*. С. 130-135.
10. Стецюк П. А., Гудзь О. Є., Войтюк А. В. Трансформація матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2013. № 12. С. 49-55.
11. Стецюк П. А. Модернізація механізмів фінансового забезпечення аграрного виробництва. *Облік і фінанси*. 2016. № 1 (71). С. 132-136.

10. Stetsiuk, P.A., Hudz, O.Ye., & Voitiuk, A.V. (2013). Transformatsiia matrytsi bankivskoho kredyuvannia silskohospodarskykh pidpriemstv [Transformation of bank lending's matrix to agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 49-55 [In Ukrainian].

11. Stetsiuk, P.A. (2016). Modernizatsiia mekhanizmv finansovoho zabezpechennia aharnoho vyrobnytstva [Modernization of financial provision mechanisms of agrarian production]. *Oblik i finansy*, 1 (71), pp. 132-136 [In Ukrainian].

Патика Н.І. Банківське кредитування сільського господарства в Україні

Мета статті - проаналізувати тенденції та умови розвитку банківського кредитування сільського господарства в Україні.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний, аналізу та синтезу, порівняння й узагальнення, економіко-статистичний, графічний і табличний.

Результати дослідження. Проаналізовано тенденції розвитку банківського кредитування сільського господарства за 1997-2017 рр. Виявлено прояви поступового покращення передумов для розгортання процесів кредитування сільського господарства на основі статистичного аналізу динаміки показників обсягів виданих кредитів, відсоткових ставок, рівня доларизації кредитного портфеля, частки прострочених кредитів, показників боргового навантаження тощо.

Елементи наукової новизни. Визначено напрямки розвитку банківського кредитування сільського господарства.

Практична значущість. Обґрунтовано висновок, що банківське кредитування є одним із дієвих інструментів для розвитку сільського господарства та забезпечення його конкурентоспроможності. Відносно низький рівень боргового навантаження та покращення якості кредитного портфеля сприятимуть відновленню кредитування сільського господарства в найближчій перспективі. Табл.: 4. Рис.: 5. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: кредит, банківське кредитування, кредитні ставки, кредитний ризик, боргове навантаження, сільське господарство.

Патика Наталія Іванівна - кандидат економічних наук, доцент, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: n_patyka@ukr.net

Патыка Н.И. Банковское кредитование сельского хозяйства в Украине

Цель статьи - проанализировать тенденции и условия развития банковского кредитования сельского хозяйства в Украине.

Методика исследования. Использованы методы: диалектический, анализа и синтеза, сравнения и обобщения, экономико-статистический, графический и табличный.

Результаты исследования. Проанализированы тенденции развития банковского кредитования сельского хозяйства в 1997-2017 гг. Выявлены проявления постепенного улучшения предпосылок для развертывания процессов кредитования сельского хозяйства на основе статистического анализа динамики показателей объемов выданных кредитов, процентных ставок, уровня долларизации кредитного портфеля, части просроченных кредитов, показателей долговой нагрузки и т.д.

Элементы научной новизны. Определены направления развития банковского кредитования сельского хозяйства.

Практическая значимость. Обоснован вывод, что банковское кредитование является одним из действенных инструментов для развития сельского хозяйства и обеспечения его конкурентоспособности. Относительно низкий уровень долговой нагрузки и улучшение качества кредитного портфеля будут способствовать восстановлению кредитования сельского хозяйства в ближайшей перспективе. Табл.: 4. Илл.: 5. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: кредит, банковское кредитование, кредитные ставки, кредитный риск, долговая нагрузка, сельское хозяйство.

Патыка Наталия Ивановна - кандидат экономических наук, доцент, докторант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборони, 10)
E-mail: n_patyka@ukr.net

The article has been received 17.01.2018

Revision: 29.01.2018

Бібліографічний опис для цитування:

Patyka N. I. Bank lending to agriculture in Ukraine. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 40 — 48.

* * *

УДК 631.11:331.101.3

А.Д. ЧИКУРКОВА, доктор економічних наук, професор

Методичні підходи до оцінювання стратегії управління персоналом підприємства

Мета статті - визначити методичні засади оцінювання стратегії управління персоналом, застосування системи її критеріїв і показників.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний, аналізу, синтезу, наукової абстракції (при уточненні категоріально-понятійного апарату дослідження); системного аналізу (теоретичні та методологічні узагальнення, визначення критеріїв, показників та рівнів оцінювання стратегії управління персоналом підприємства).

Результати дослідження. Обґрунтовано необхідність оцінювання стратегії управління персоналом на зовнішньому і внутрішньому рівнях підприємства. Узагальнено теоретичні підходи щодо визначення стратегії управління персоналом, обґрунтовано систему критеріїв і показників її оцінювання в аграрних підприємствах. Враховані вимоги стратегічного управління персоналом щодо формування агрегованої бази компетенцій, яка має відповідати потребам підприємства в персоналі визначених професійно-кваліфікаційних і особистісних характеристик.

Елементи наукової новизни. Запропоновано порядок оцінювання стратегії управління персоналом на зовнішньому і внутрішньому рівнях підприємства при диференціюванні критеріїв оцінювання на суб'єктивні і об'єктивні, а показники на прямі та непрямі (опосередковані).

Практична значущість. Запропонована класифікація критеріїв і показників оцінки стратегії управління персоналом підприємства дає змогу комплексно оцінити її на зовнішньому і внутрішньому рівнях підприємства, а отримані результати є важливим джерелом інформації для прийняття рішень щодо стратегічного управління персоналом і підприємством в цілому. Рис.: 2. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: стратегія, управління, критерій, економічна ефективність, персонал.

Чикуркова Алла Дмитрівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Подільський державний аграрно-технічний університет (Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13)
E-mail: Alladomanchuk@gmail.com

Постановка проблеми. Досвід господарської діяльності показав, що вирішення важливих проблем інноваційного економічного і соціального розвитку країни неможливе без організації принципово нових ринкових відносин між партнерами, удосконалення методів керівництва, зміни стилю господарювання, психології й мислення керівників, поглиблення демократії, подальшого підвищення дисципліни, відповідальності персоналу всіх ланок виробництва та управління.

Змінюється і ставлення до персоналу організацій, а соціальна спрямованість економічної політики держави повертає її обличчям до людини як чинника активізації економічного зростання. Управління персоналом є однією із найважливіших сфер діяльності організації, яка може багаторазово підвищити ефективність будь-якого виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успішне позиціонування організації на ринку значною мірою залежить від ефективності використання людських ресурсів, які зумовлюють результативність організації в цілому. Ефективність виявляється у високопродуктивному використанні й розвитку матеріальних засобів виробництва, задоволенні потреб і очікувань клієнтів. Таких результатів досягає організація, укомплектована відповідною чисельністю працівників, які мають необхідний потенціал, мотивовані до узгодженої з цілями організації поведінки, для яких створено належні умови праці, тобто сформовано відповідну культуру організації. В Україні останніми роками нагромадилася певна кількість наукових і практичних досліджень у галузі управління людськими ресурсами.

Проблемам формування стратегій підприємств присвячені праці зарубіжних фахівців І. Ансоффа [1], Б. Карлоффа [3], М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі [4], А. Томпсона, А. Стрікланда [5], В. Стивен-

© А.Д. Чикуркова, 2018

сона [7], Дж. Б. Куінна [8] та ін. Питанням стратегії управління персоналом на підприємствах приділяли увагу у своїх дослідженнях багато вітчизняних учених: М. Малік [9], О. Шпикуляк [9, 12], автор статті [6, 11] та ін. Ринкові перетворення в Україні викликали об'єктивну необхідність подальшого розвитку теоретичних і методико-прикладних засад формування стратегій управління персоналом підприємств.

Мета статті – визначити методичні засади оцінювання стратегії управління персоналом, застосування системи її критеріїв і показників.

Виклад основних результатів дослідження. Вивчення тлумачення сутності дефініції «стратегія» показали результати досить ґрунтовних досліджень відомих вчених. На думку І. Ансоффа, стратегія – це набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності, вона містить загальні напрями, рух, за якими задовольняє зростання та закріплення позицій фірми. Є «інструментом», що може допомогти в умовах нестабільності; забезпечує збалансованість та загальні напрями зростання [1, с. 136]. П. Дойль зазначав, що стратегія компанії – це системний підхід до вирішення проблем розвитку та функціонування, який забезпечує збалансованість її діяльності. Реалізація стратегії полягає у формуванні рішень у сферах маркетингу та інноваційної діяльності [2, с. 85]. Б. Карлофф розглядав стратегію як узагальнену модель дій, яка необхідна для досягнення встановлених цілей через координацію та розподілення ресурсів компанії. Сутність стратегії полягає у створенні моделі дій підприємства щодо ефективного використання ресурсів з метою досягнення основних цілей [3, с. 45].

На думку М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі, стратегія – це детальний всебічний комплексний план, призначений, щоб забезпечити здійснення місії організації, її цілей. Стратегія включає комплекс заходів, послідовне та паралельне виконання яких дає змогу досягти цілей за відсутності змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі [4, с. 283].

А. Томпсон, А. Стрікланд вбачають у стратегії – управлінський план, спрямований на закріплення позицій організації, забезпечення потреб її клієнтів та досягнення певних результатів діяльності. Стратегія компанії дає відповіді на запитання: як роз-

ширити бізнес, задовольнити споживачів, перевершити конкурентів, відповісти на зміни ринкових відносин, керувати функціональним підрозділом, досягти цілей [5, с. 1].

Отже, на нашу думку, стратегія виступає не тільки як інструмент обґрунтування, вироблення та реалізації довгострокових цілей і завдань виробничого, науково-технічного, економічного, організаційного й соціального характеру, не лише як чинник, що регулює діяльність організації доти, доки визначені цілі й завдання не будуть виконані, а й одночасно як засіб зв'язку організації із зовнішнім ринковим середовищем [6, с. 56].

Ряд учених зазначають, і не можна з цим не погодитися, що для стратегії управління підприємствами, як і для будь-якої іншої стратегії, властиві як переваги, так і недоліки.

По-перше, перевагою стратегії є те, що вона задає напрям розвитку організації. Основний зміст стратегії – вказувати організації надійний курс розвитку в певних умовах. Однак стратегічний курс може приховувати потенційну небезпеку. Напрямок має величезне значення, але іноді доцільніше «зменшити швидкість», уважно, але «не дуже далеко, вдивляючись уперед, звертаючи увагу на те, що відбувається навкруги, щоб у потрібний момент змінити напрям» [7, с. 20-22].

По-друге, стратегія координує зусилля. Вона сприяє координації діяльності. За її відсутності в організації панує хаос, коли менеджмент «тягне воза» в різні боки. Але, як зазначає Дж. Б. Куінн, надзвичайна координація зусиль призведе до панування «групового мислення» і втрати периферійного зору, завдяки чому ми часто помічаємо нові можливості. Прийнята стратегія тяжіє над організацією, пронизуючи кожен її клітинку [8, с. 10].

По-третє, стратегія характеризує організацію. Вона в цілому відображає характер організації та демонструє її виразні особливості. Стратегія дає не лише ключ до загального розуміння організації, а й можливість зрозуміти, як вона «веде справи». Водночас визначення організації через її стратегію може виявитися надто спрощеним, аж до використання стереотипів, і як, наслідок, залишаються непоміченими розмах і складність системи.

По-четверте, стратегія забезпечує логіку, усуваючи невизначеність і гарантуючи порядок. У цьому аспекті вона спрощує й пояснює світ, полегшує дію когнітивної структури.

Отже, коли ми цілком переконані у своїх діях, нам, як правило, вдається досягти високих показників. Саме в цьому і полягає роль стратегії для організації – з її прийняттям зникають основні проблеми, і люди, визначившись у головному, замість дискусій про вибір найкращого ринку звертають увагу на деталі – вибір конкретних цілей чи сфери обслуговування клієнтів.

Дослідження показали, що на формування довгострокової стратегії управління персоналом впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники: глобальна концепція функціонування і подальшого розвитку організації на відповідному сегменті ринку; стан ринку робочої сили необхідної спеціалізації на території даного регіону; фінансові можливості підприємства щодо утримання найманого персоналу; рівень компетентності співробітників служби управління персоналом.

Сутність стратегії управління персоналом вважаємо за необхідне аналізувати з огляду на важливу складову понятійного апарату теорії стратегічного управління (рис. 1).

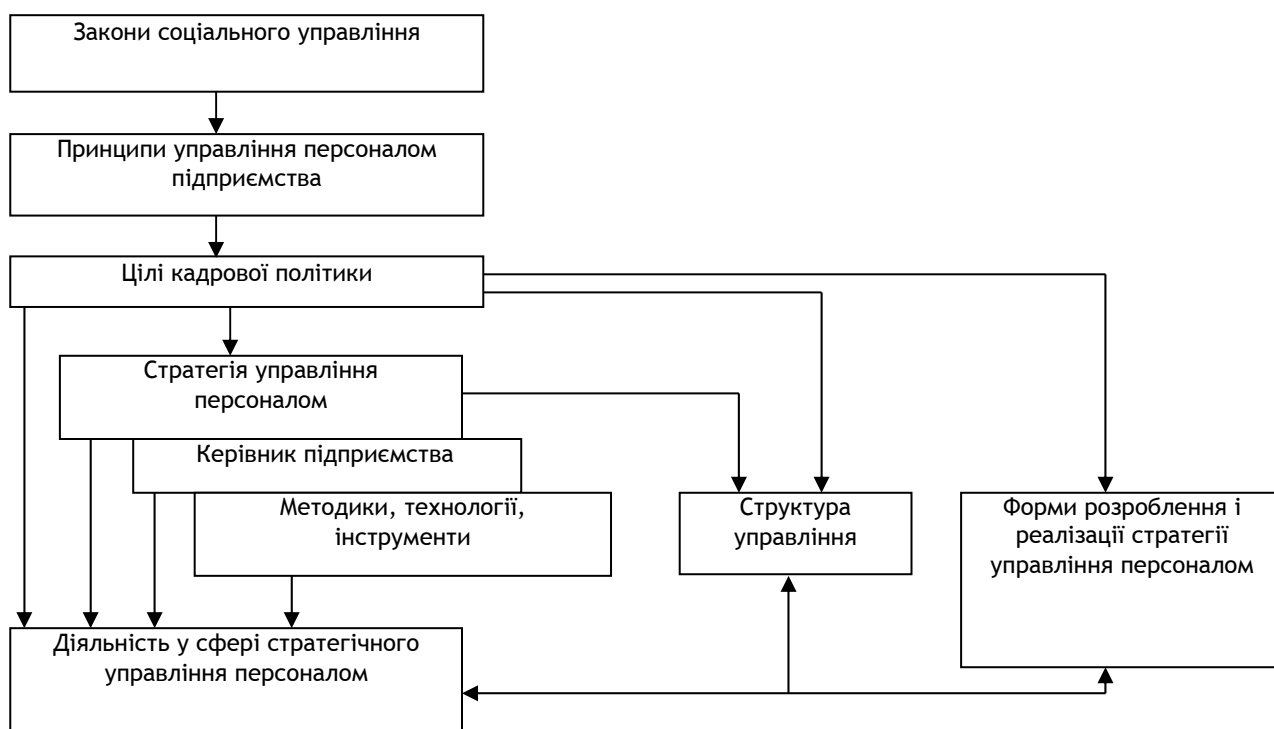

Рис. 1. Місце стратегії в управлінні персоналом підприємств*

*Розроблено автором.

Узагальнення наявних даних щодо сутності стратегії управління персоналом дає підстави розглядати її як:

засіб кадрової політики підприємства щодо організації діяльності персоналу для досягнення стратегічних цілей;

обґрунтування стратегічних напрямів формування, підготовки, розташування і раціонального використання робочої сили;

окрему функцію управління, яка визначає форми, технології, методи, способи, прийоми роботи з персоналом;

доцільну діяльність людей з управління персоналом підприємств, узгоджену в просторі і часі.

Стратегія управління персоналом підприємств визначається стратегією розвитку підприємства і опосередковано впливає на зміни у структурі служби управління персоналом. Вона започатковує всі методи, технології, прийоми, які уможливають досягнення цілей управління персоналом відповідно до місії підприємства, вимог об'єктивних економічних законів і законів управління, та поряд із продуктово-маркетинговою стратегією є ключовою функціональною стратегією організації.

Одна з особливостей ситуації в Україні полягає в тому, що стратегія керування персоналом чи так звана «стратегія людського фактору» дедалі більше стає первинною і

головною не стільки в силу логіки бажаного стратегічного розвитку, але все частіше як єдиний реально можливий стратегічний фактор [9, с. 86].

Отже, стратегія управління персоналом підприємств — це підсистема головної стратегії підприємства, представлена у вигляді довгострокової програми конкретних дій щодо реалізації концепції використання і розвитку потенціалу персоналу з метою забезпечення його стратегічної конкурентної переваги [10, с. 200].

Оцінювання обраної стратегії підприємства в цілому втілюється у вигляді аналізу правильності й достатності обліку при виборі стратегії основних чинників, що визначають можливості здійснення стратегії. Процедура оцінювання обраної стратегії в кінцевому результаті полягає в одному: чи приведе обрана стратегія до досягнення фірмою своїх цілей. І це є основним критерієм оцінювання обраної стратегії. Якщо стратегія відповідає меті аграрного підприємства, то подальше її оцінювання проводиться за такими критеріями:

відповідність обраної стратегії стану і вимогам зовнішнього середовища. Перевіряють те, наскільки стратегія ув'язана з вимогами з боку основних суб'єктів оточення, якою мірою враховані чинники зміни ринку і динаміки розвитку життєвого циклу продукту, чи призведе реалізація стратегії до появи нових конкурентних переваг тощо;

відповідність обраної стратегії потенціалу і можливостям аграрного підприємства. У даному разі оцінюється те, наскільки обрана стратегія узгоджена з іншими стратегіями, чи відповідає стратегія можливостям персоналу, чи дає змогу існуюча структура успішно реалізувати стратегію, чи вивірена програма реалізації стратегії в часі тощо;

прийнятність ризику, закладеного в стратегії, яка проводиться за трьома напрямками:

1) чи реалістичні передумови, закладені в основу вибору стратегії;

2) до яких негативних наслідків для підприємства може призвести провал стратегії;

3) чи виправдовує можливий позитивний результат ризик втрат від невдач у реалізації стратегії [11, с. 200].

Критерії є якісним оцінюванням стратегії управління персоналом, а кількісне оцінювання можна отримати за допомогою визначення групи показників. Вважаємо за доцільне диференціювати критерії оцінювання стратегії управління персоналом на суб'єктивні і об'єктивні, а показники на прямі та непрямі (опосередковані).

При обґрунтуванні критеріїв оцінювання було враховано також вимоги стратегічного управління персоналом щодо формування агрегованої бази компетенцій, яка має відповідати потребам підприємства у персоналі визначених професійно-кваліфікаційних і особистісних характеристик.

Оцінювання стратегії управління персоналом, на нашу думку, повинно здійснюватися за такими критеріями і показниками (рис. 2).

Отже, необхідно здійснювати оцінювання стратегії управління персоналом на зовнішньому і внутрішньому рівнях підприємства. Оскільки стратегії управління персоналом можливо ефективно застосовувати у стратегічно орієнтованих підприємствах, тобто підприємствах, які є «відкритими системами», а їхні стратегії є відповідями на впливи із зовнішнього середовища, тому важливо здійснювати їх оцінювання на різних рівнях аналізу.

Висновки. Необхідно здійснювати оцінювання стратегії управління персоналом на зовнішньому і внутрішньому рівнях підприємства. Критерії є якісним оцінюванням стратегії управління персоналом, а кількісне можна отримати за допомогою визначення групи показників. Таким чином, доцільно диференціювати критерії оцінювання стратегії управління персоналом на суб'єктивні й об'єктивні, а показники на прямі та непрямі (опосередковані). При обґрунтуванні критеріїв оцінювання було враховано також вимоги стратегічного управління персоналом щодо формування агрегованої бази компетенцій, яка має відповідати потребам підприємства у персоналі визначених професійно-кваліфікаційних і особистісних характеристик.

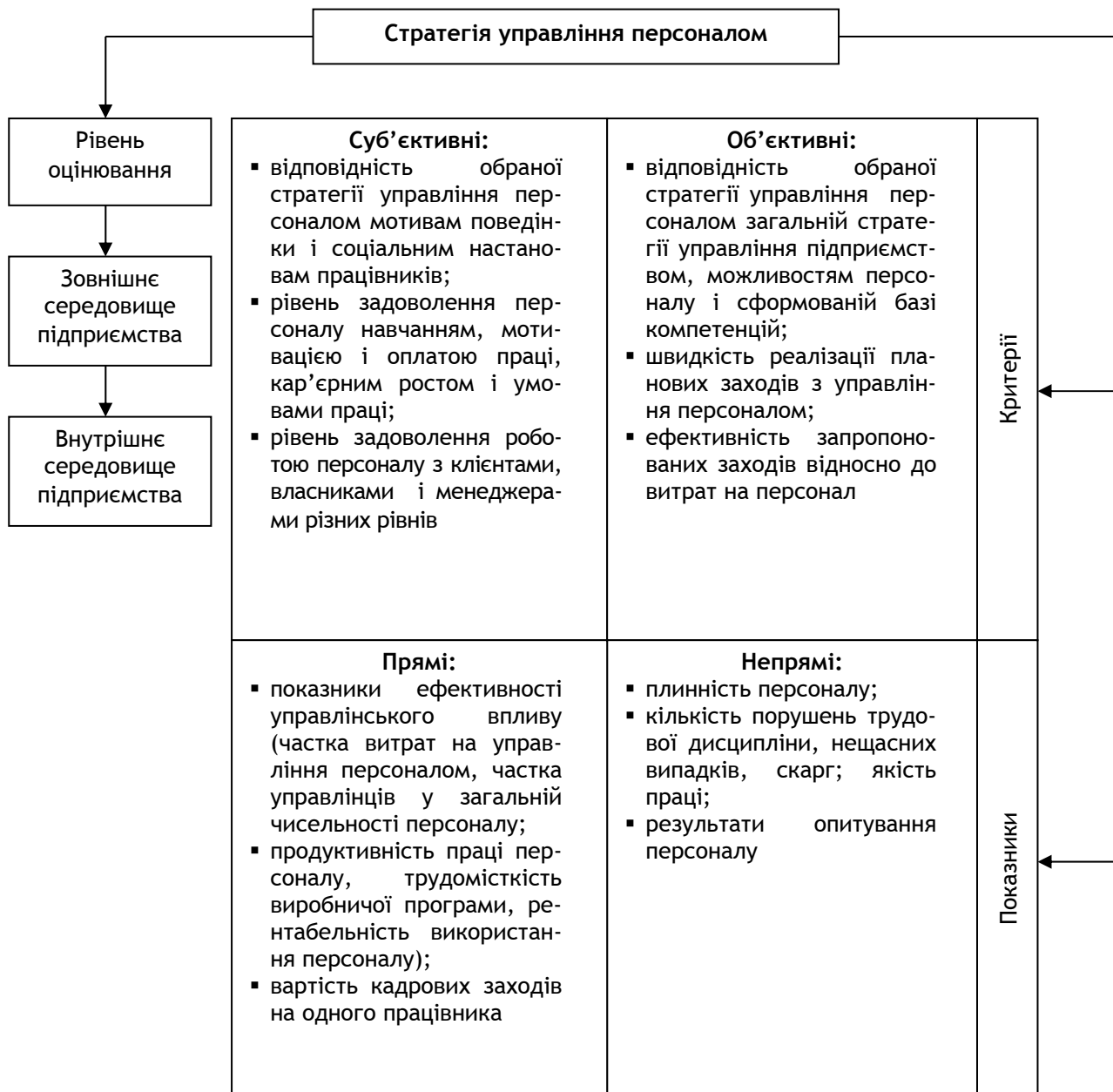

Рис. 2. Критерії, показники та рівні оцінювання стратегії управління персоналом підприємства*

*Розроблено автором.

Запропонована класифікація критеріїв і показників оцінювання стратегії управління персоналом підприємства дає можливість комплексно оцінити її на зовнішньому і внутрішньому рівнях підприємства, а отримані результати є важливим джерелом інформації для прийняття управлінських рішень щодо стратегічного управління персоналом і підприємства в цілому.

Отже, розроблення дієвої політики щодо удосконалення стратегічного управління персоналом підприємств повинно починатися з планомірного виявлення всіх наявних у підприємствах можливостей і резервів. Основ-

ними напрямками в цій галузі виступає впровадження на підприємствах стратегії управління персоналом, організаційно-економічного механізму формування та використання персоналу, перехід до комплексного підходу у стратегічному управлінні персоналом за компетенціями, запровадження організаційних структур управління персоналом стратегічного типу, організація розробки й здійснення планів щодо підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці, а також активна участь у плануванні організаційно-технічних заходів і контроль за їх виконанням.

Список бібліографічних посилань

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. Спб. : Питер, 1999. 416 с.
2. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика. Спб. : Питер, 1999. 314 с.
3. Карлофф Б. Деловая стратегия / пер. с англ. под научн. ред. В. Припискова. Москва : Экономика, 1991. 239 с.
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва : Дело, 2004. 799 с.
5. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / пер. с англ. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. Москва : Банки и биржи. ЮНИТИ, 1998. 685 с.
6. Чукуркова А. Д. Стратегія управління персоналом в аграрному секторі економіки : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2010. 428 с.
7. Стивенсон В. Дж. Управление производством. Москва : Бинум, 1998. 360 с.
8. Quinn J.B. Managing Strategic Change. *Sloan Management Review*. 1981. Fall. P. 7-21.
9. Малік М. Й., Шпикуняк О. Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 370 с.
10. Смирнов Б. М. Кадровые нововведения в системе управления персоналом. Москва : ГАУ, 1996. 235 с.
11. Чукуркова А. Д. Система стратегічного управління персоналом суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. 465 с.
12. Шпикуняк О. Г. Менеджмент і здійснення кадрової політики аграрного підприємства. *Економіка АПК*. 2004. № 12. С. 132-136.

References

1. Ansoff, I. (1996). *Novaya korporativnaya strategiya* [New corporate strategy]. Spb.: Piter [In Russian].
2. Doyl', P. (1999). *Menedzhment: strategiya i taktika* [Management: strategy and tactics]. Spb.: Piter [In Russian].
3. Karloff, B. (1991). *Delovaya strategiya* [Business Strategy]. (V. Pripiskov, Trans.) M.: Ekonomika [In Russian].
4. Meskon, M., Al'bert, M., & Khedouri, F. (2004). *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management]. M.: Delo [In Russian].
5. Thompson, A.A., & Striklend, A.Dzh. (1998). *Strategicheskiy menedzhment. Iskustvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management. Art of strategy development and implementation]. (L.G. Zajcev, & M.I. Sokolova, Trans.). M.: Banki i birzhi. YUNITI [In Russian].
6. Chykurkova, A.D. (2010). *Stratehiia upravlinnia personalom v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia* [Strategy of personnel management in the agrarian sector of economy: monograph]. Kamianets-Podilskyi: PP Zvoleiko D.H. [In Ukrainian].
7. Stivenzon, V.Dzh. (1998). *Upravleniye proizvodstvom* [Production management]. M.: Binom [In Russian].
8. Quinn, J.B. (1981). Managing Strategic Change. *Sloan Management Review*, Fall, pp. 7-21 [In English].
9. Malik, M.Yo., & Shpykuliak O.H. (2005). *Kadrovyye potentsial ahrarnykh pidpriemstv: upravlinskyi aspekt* [Human resources potential of agrarian enterprises: management aspect]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
10. Smirnov, B.M. (1996). *Kadrovyye novovvedeniya v sisteme upravleniya personalom* [Personnel innovations in the personnel management system]. M.: GAU [In Russian].
11. Chykurkova, A.D. (2012). *Sistema stratehichnoho upravlinnia personalom subiektiv hospodariuvannia v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia* [System of strategic management of personnel of economic entities in the agrarian sector of economy: monograph]. Kamianets-Podilskyi: PP Zvoleiko D.H. [In Ukrainian].
12. Shpykuliak, O.H. (2004). *Menedzhment i zdiisnennia kadrovoy polityky ahrarnoho pidpriemstva* [Management and implementation of personnel policy of the agrarian enterprise]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 132-136 [In Ukrainian].

Chykurkova A.D. Methodical approaches to evaluation of the management strategy of enterprise personnel

The purpose of the article is to define theoretical and methodological principles of evaluation of the management strategy of personnel and introduce system of its criteria and indicators.

Research methodology. In the research process the following methods have been used: dialectic, analysis, synthesis, scientific abstraction (with a refinement of the categorical and conceptual apparatus of the research), system analysis (theoretical and methodological generalizations, determination of criteria, indicators and levels of evaluation of the management strategy of enterprise personnel).

Research results. The necessity to evaluate the management strategy of personnel at the external and internal levels of enterprise has been substantiated. There have been generalized theoretical approaches to the definition of the management strategy of personnel, system of criteria and indicators to evaluate the management strategy of agrarian enterprises personnel. There have been considered the requirements of strategic management of human resources for a formation of aggregated base of competencies, which should meet the company's needs in personnel of certain professional qualifications and personal characteristics.

Elements of scientific novelty. As elements of novelty has been proposed an algorithm to evaluate the management strategy of personnel at the external and internal levels of enterprise with differentiation of the criteria of evaluation into subjective and objective, and indicators into direct and indirect (mediated).

Practical significance. The proposed classification of criteria and indicators to evaluate the management strategy of enterprise personnel allows it to be comprehensively evaluated at the external and internal levels of enterprise. The obtained results are an important source of information for making decision on strategic management of personnel and enterprise as a whole. Figs.: 2. Refs.: 12.

Keywords: strategy, management, criterion, economic efficiency, personnel.

Chykurkova Alla Dmytrivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of management and public administration, Podilsk State Agrarian and Technical University (13, Shevchenko st., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsky reg.)
E-mail: Alladomanchuk@gmail.com

Цель статьи - определить методические основы оценки стратегии управления персоналом, применение системы ее критериев и показателей.

Методика исследования. Используются методы: диалектический, анализа, синтеза, научной абстракции (при уточнении категориально-понятийного аппарата исследования); системного анализа (теоретические и методологические обобщения, определение критериев, показателей и уровней оценки стратегии управления персоналом предприятия).

Результаты исследования. Обоснована необходимость оценки стратегии управления персоналом на внешнем и внутреннем уровнях предприятия. Обобщены теоретические подходы к определению стратегии управления персоналом, обоснована система критериев и показателей ее оценки в аграрных предприятиях. Учтены требования стратегического управления персоналом по формированию агрегированной базы компетенций, которая должна соответствовать потребностям предприятия в персонале определенных профессионально-квалификационных и личностных характеристик.

Элементы научной новизны. Предложен порядок оценивания стратегии управления персоналом на внешнем и внутреннем уровнях предприятия при дифференцировании критериев оценивания на субъективные и объективные, а показатели - на прямые и косвенные (опосредствованные).

Практическая значимость. Предложенная классификация критериев и показателей оценки стратегии управления персоналом дает возможность комплексно оценить ее на внешнем и внутреннем уровнях предприятия, а полученные результаты являются важным источником информации для принятия решений по стратегическому управлению персоналом и предприятием в целом. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: стратегия, управление, критерий, экономическая эффективность, персонал.

Чикуркова Алла Дмитриевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента, публичного управления и администрирования, Подольский государственный аграрно-технический университет (Хмельницкая обл., г. Камянец-Подольский, ул. Шевченко, 13)
E-mail: Alladomanchuk@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018 р.

Фахове рецензування: 26.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Чикуркова А. Д. Методичні підходи до оцінювання стратегії управління персоналом підприємства. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 49 – 55.

*

УДК 338.2:339.923:63(477)

М.М. ТИМОШЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
А.О. СОКОЛОВА, кандидат економічних наук, доцент

Науково-організаційні засади удосконалення стратегії розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції

Мета статті - обґрунтувати науково-організаційні засади удосконалення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції на прикладі Волинської області.

Методика дослідження. Використано методи: абстрактно-логічний, зокрема прийоми індукції та дедукції, аналогії та зіставлення; теоретичного узагальнення й аналізу і синтезу; економіко-статистичний.

Результати дослідження. Розкрито науково-організаційні та практичні засади удосконалення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції на прикладі Волинської області. Встановлено, що ознаками впровадження європейської моделі розвитку у теорії та практиці сільського розвитку регіону повинні стати цілеспрямовані зміни найважливіших ендегенних факторів (економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових, інституціональних та ін.), що визначають рівень прогресу на сільських територіях і сприяють формуванню та розвитку їх економічних можливостей, консолідації сільських громад на основі самоорганізації й самоврядування; зростанню добробуту населення.

Елементи наукової новизни. Розроблено та обґрунтовано напрями розширення стратегічних орієнтирів розвитку Волині для забезпечення динамічного зростання і досягнення зрівноваженого, збалансованого сільського розвитку регіону, зменшення природно-економічних асиметрій у забезпеченні його стійкості. Встановлено, що одним із напрямів розвитку сільського господарства та сільських територій у Волинській області є прийняття європейської моделі як перспективної форми виробництва сільськогосподарської продукції й організації життя селян.

Практична значущість. Отримані результати сприятимуть розробці ефективних стратегій і програм соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад та покликані забезпечити формування й реалізацію

Цель статьи - определить методические основы оценки стратегии управления персоналом, применение системы ее критериев и показателей.

Методика исследования. Используются методы: диалектический, анализа, синтеза, научной абстракции (при уточнении категориально-понятийного аппарата исследования); системного анализа (теоретические и методологические обобщения, определение критериев, показателей и уровней оценки стратегии управления персоналом предприятия).

Результаты исследования. Обоснована необходимость оценки стратегии управления персоналом на внешнем и внутреннем уровнях предприятия. Обобщены теоретические подходы к определению стратегии управления персоналом, обоснована система критериев и показателей ее оценки в аграрных предприятиях. Учтены требования стратегического управления персоналом по формированию агрегированной базы компетенций, которая должна соответствовать потребностям предприятия в персонале определенных профессионально-квалификационных и личностных характеристик.

Элементы научной новизны. Предложен порядок оценивания стратегии управления персоналом на внешнем и внутреннем уровнях предприятия при дифференцировании критериев оценивания на субъективные и объективные, а показатели - на прямые и косвенные (опосредствованные).

Практическая значимость. Предложенная классификация критериев и показателей оценки стратегии управления персоналом дает возможность комплексно оценить ее на внешнем и внутреннем уровнях предприятия, а полученные результаты являются важным источником информации для принятия решений по стратегическому управлению персоналом и предприятием в целом. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: стратегия, управление, критерий, экономическая эффективность, персонал.

Чикуркова Алла Дмитриевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента, публичного управления и администрирования, Подольский государственный аграрно-технический университет (Хмельницкая обл., г. Камянец-Подольский, ул. Шевченко, 13)
E-mail: Alladomanchuk@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018 р.

Фахове рецензування: 26.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Чикуркова А. Д. Методичні підходи до оцінювання стратегії управління персоналом підприємства. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 49 – 55.

*

УДК 338.2:339.923:63(477)

М.М. ТИМОШЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
А.О. СОКОЛОВА, кандидат економічних наук, доцент

Науково-організаційні засади удосконалення стратегії розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції

Мета статті - обґрунтувати науково-організаційні засади удосконалення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції на прикладі Волинської області.

Методика дослідження. Використано методи: абстрактно-логічний, зокрема прийоми індукції та дедукції, аналогії та зіставлення; теоретичного узагальнення й аналізу і синтезу; економіко-статистичний.

Результати дослідження. Розкрито науково-організаційні та практичні засади удосконалення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції на прикладі Волинської області. Встановлено, що ознаками впровадження європейської моделі розвитку у теорії та практиці сільського розвитку регіону повинні стати цілеспрямовані зміни найважливіших ендегенних факторів (економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових, інституціональних та ін.), що визначають рівень прогресу на сільських територіях і сприяють формуванню та розвитку їх економічних можливостей, консолідації сільських громад на основі самоорганізації й самоврядування; зростанню добробуту населення.

Елементи наукової новизни. Розроблено та обґрунтовано напрями розширення стратегічних орієнтирів розвитку Волині для забезпечення динамічного зростання і досягнення зрівноваженого, збалансованого сільського розвитку регіону, зменшення природно-економічних асиметрій у забезпеченні його стійкості. Встановлено, що одним із напрямів розвитку сільського господарства та сільських територій у Волинській області є прийняття європейської моделі як перспективної форми виробництва сільськогосподарської продукції й організації життя селян.

Практична значущість. Отримані результати сприятимуть розробці ефективних стратегій і програм соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад та покликані забезпечити формування й реалізацію

економічного потенціалу досліджуваного регіону в умовах євроінтеграції та децентралізації управління. Табл.: 3. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: сільські території, євроінтеграція, сільський розвиток, соціально-економічні проблеми, стратегія, децентралізація.

Тимошенко Микола Михайлович - кандидат економічних наук, доцент, директор, Житомирський агротехнічний коледж (м. Житомир, вул. Покровська, 96)

E-mail: info@zhatk.zt.ua

Соколова Алла Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-технологічного відділу економічного аналізу, науково-консультаційного та інформаційного забезпечення трансферу інновацій, Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція Національної академії аграрних наук України (Волинська обл., Луцький район, смт Рокині, вул. Шкільна, 2)

E-mail: alla.sklva@rambler.ru

Постановка проблеми. Одним з основних аспектів аграрної політики України є побудова такої моделі розвитку сільських територій, яка б відповідала стандартам розвинутої європейської країни. Передумовою успішного впровадження реформ в Україні є усвідомлення громадянами нашої держави європейського вектора розвитку як складової національної ідеї, прийняття європейських цінностей як основи свідомості, підґрунтя для формування ефективних господарських рішень.

Сільський розвиток є одним із пріоритетних напрямів економічної політики країн Європейського Союзу (ЄС), рівень життя сільського населення в яких вважається одним із найвищих у світі. Враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку економіки України та укладену Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції, розроблення стратегії сільського розвитку обов'язково має вибудовуватися з урахуванням європейського досвіду, що підкреслює важливість та своєчасність такого напряму наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову школу і теоретико-методологічну парадигму сільського розвитку в Україні розкрито такими вітчизняними ученими, як О.Г. Булавка, В.С. Дієсперов [2], В.К. Збарський, А.В. Лісовий, М.Й. Малік [2, 5], О.М. Онищенко, О.І.Павлов [6], І.В. Прокопа, В.П. Рябоконь, П.Т. Саблук [2], В.К. Терещенко, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба [2] та ін. Науковий акцент на необхідності імплементації європейського досвіду сільського розвитку в Україні досліджено у працях О.М. Бородіної, В.В. Борщевського, Ю.Е. Губені, В.В. Зіновчука, Т.О. Зінчук [3], С.В. Киризяка,

Л.І. Михайлової, О.Л. Попової [8] та ін. Серед закордонних науковців, що зробили вагомий внесок в питання розробки та обґрунтування стратегій розвитку, можна виділити І. Ансоффа [10], П. Друкера [11], М. Портера [13], А. Стрикленда [14], А. Томпсона [14], Е. Чандлера. Незважаючи на ґрунтовні наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, слід зазначити, що окремі аспекти цієї проблеми залишаються недостатньо вивченими й наразі є гостро актуальними. Для вибору стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах децентралізації важливим є аналіз і оцінка існуючих проблем та ресурсів для їх вирішення в конкретному регіоні. Регіональний підхід до забезпечення сталого сільського розвитку надто актуальний через нерівномірність та диспропорції у розвитку всієї сукупності соціально-економічних та екологічних процесів, що є унікальними для кожної області та природно-економічної зони.

Метою статті є обґрунтування науково-організаційних засад удосконалення стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції на прикладі Волинської області задля забезпечення динамічного зростання і досягнення зрівноваженого сільського розвитку, зменшення природно-економічних асиметрій у забезпеченні його стійкості, оскільки сільські території області розташовані у Поліській, Лісостеповій та Перехідній зонах.

Виклад основних результатів дослідження. Волинська область розташована на крайньому північному заході України, займає 3,3% території України (20,1 тис. км²), де в 16 районах, містах та селищах міського типу станом на 01.01.2017 р. проживало 1040,9 тис. осіб, з яких 496,4 тис. осіб (47,7% від загальної кількості населення області) - сільське населення [1, с. 5]. Основні соціально-економічні показники Волинської області свідчать про аграрно-промислове

спрямування економіки досліджуваного регіону. Частка Волині в загальнодержавному виробництві продукції сільського господарства у 2016 р. становила 2,6%, у тому числі продукції тваринництва - 4,0%. За останнім показником область посіла у 2015 р. 11 місце, за обсягами виробництва в розрахунку на одного жителя - 13 місце серед регіонів України [1, с. 4]. Найгострішими проблемами сільської місцевості Волині є: стійке скорочення чисельності сільського населення та його старіння; відсутність мотивації до праці та низькі доходи сільських жителів; трудова (зовнішня і внутрішня) міграція (особливо молоді); високий рівень безробіття; низька забезпеченість заклада-

ми соціальної інфраструктури; недостатній рівень конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, більша частина якої виробляється господарствами населення, погіршення екологічної ситуації на селі тощо. Вище наведені характеристики визначають об'єктивну необхідність удосконалення стратегії сільського розвитку Волинської області на засадах системності та сталості, що передбачає врахування взаємозв'язку між економічною, соціальною та екологічною сферами.

Проаналізовано та згруповано основні стратегічні документи розвитку аграрної сфери Волинської області, розроблені на період до 2020-2025 рр. (табл. 1).

1. Стратегічні документи у галузі АПК та сільського розвитку, які реалізуються у Волинській області

№ групи	Назва документа
1	Загальнонаціональні
	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.
	Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»
	Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р.
	Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 р. (проект)
2	Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр.
	Регіональні та обласні
	Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 р.
	Програма транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна 2014-2020»
	Обласна цільова програма «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду - III» на 2015-2016 роки» (продовжена до 2020 р.)
	Програма розвитку місцевого самоврядування у Волинській області до 2018 р.
	Обласна цільова соціальна програма «Молодь Волині» на 2016-2020 рр.
	Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 рр. (з напрямками та заходами)
	Обласна цільова програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім»
	Програма підтримки ОСГ у Волинській області на 2012-2016 рр. (продовжена до 2020 р.)

Джерело: Власні дослідження.

У 2015 р. рішенням Волинської обласної ради затверджено «Стратегію розвитку Волинської області до 2020 року» [9], яка розроблена відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку та період до 2020 року». Стратегічною метою регіонального розвитку області на період до 2020 р. є створення умов для збалансованого, спрямованого на підвищення якості життя та добробуту населення, зростання конкурентоспроможності економіки, встановлення інноваційно-інвестиційної моделі сталого розвитку, запровадження сучасних технологій, комплексного економічного і соціального розвитку міст, районів, селищ і сіл області та громадянського суспільства. У стратегіч-

ному баченні майбутнього Волинь - це регіон для комфортного проживання людей: край, де створено умови для розвитку економіки, заснованої на знаннях та інноваціях, ефективного використання ресурсів, розвитку екологічної й конкурентоспроможної економіки з високим рівнем зайнятості економічно активного населення; де дивовижна краса природи гармонійно поєднується із самобутньою духовною та культурною спадщиною.

З урахуванням стратегічної мети, бачення та місії стратегії сформовано стратегічні цілі та завдання на період до 2020 р., а також очікувані результати від їх досягнення. Стратегія містить пріоритети розвитку державної регіональної політики, враховує стратегічну мету реалізації державної регіо-

нальної політики, а також пріоритетні напрями розвитку області. Вона передбачає формування плану заходів щодо її реалізації та впровадження державної стратегії, питання моніторингу й оцінки результативності державної та регіональної стратегій.

За результатами аналізу основних тенденцій соціально-економічного розвитку області та існуючих проблем, визначено цілі стратегії з урахуванням цілей державної стратегії: підвищення рівня конкурентоспроможності

регіону; територіальна соціально-економічна інтеграція і просторове зростання; ефективне державне управління тощо. Позитивним моментом є те, що окремим основним напрямом вище вказаної стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 р. є сільський розвиток. У табл. 2 наведено стратегічні та операційні цілі, завдання та заходи щодо реалізації напряму «Волинське село» (напрямок 5).

2. Стратегічні напрями, операційні цілі та заходи щодо розвитку сільського господарства Волинської області на період до 2020 р.

Операційні цілі	Завдання та заходи
5.1. Розвиток сільських територій	5.1.1. Підвищення рівня облаштування сільської місцевості як сфери життя, діяльності та побуту селян
	5.1.2. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва, розвиток альтернативних видів економічної діяльності у сільській місцевості для отримання додаткових джерел доходу, створення нових робочих місць
	5.1.3. Формування позитивного іміджу регіонів у сфері туризму, в тому числі зеленого, аграрного, екотуризму. Пропаганда народних промислів
5.2. Підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності сільських територій	5.2.1. Запровадження новітніх технологій та інновацій у розвиток агробізнесу
	5.2.2. Підвищення рівня обізнаності аграріїв з основними аспектами ведення аграрного бізнесу
5.3. Розвиток підприємницького середовища та конкуренції на регіональних товарних ринках	5.3.1. Збільшення прибутковості сільськогосподарського сектору, отримання продуктів кращої якості відповідно до вимог ЄС та виготовлення якісних органічних продуктів харчування, налагодження їх зберігання та збуту
	5.3.2. Організаційне сприяння процесам об'єднання дрібних виробників сільськогосподарської продукції у профільні групи виробників, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи
	5.3.3. Створення міні-виробництв з переробки сільськогосподарської продукції
5.4. Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу	5.4.1. Еколого-невиснажливе використання природних угідь та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу
	5.4.2. Підвищення родючості ґрунтів. Залуження малопродуктивних земель
	5.4.3. Відновлення роботи внутрішньогосподарської меліоративної мережі з метою недопущення підтоплення сільськогосподарських угідь та населених пунктів

Джерело: Складено за матеріалами [9].

Важливим чинником, визначеним у Державній стратегії, є необхідність розгляду питання ефективності здійснення заходів спільно з питанням проведення реформи адміністративно-територіального устрою, фіскальної децентралізації, розвитку і стимулювання конкурентних засад економіки, посилення ролі місцевого самоврядування тощо. Однак, як зазначалося вище, сільські території області розміщено в трьох природно-економічних зонах: Полісся, Лісостепу та Перехідній, кожна з яких має свої особливості, які й визначають рівень соціально-економічного розвитку. Тому актуальним є внесення змін і доповнень до вище вказаної стратегії, які б враховували проблеми роз-

витку сільських територій кожної зони та євроінтеграційний вектор розвитку економіки України.

Слід відмітити, що рішенням Волинської обласної ради від 10.03.2016 № 3/23 затверджено «Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки», яку спрямовано на реалізацію Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 р. [6]. Мета програми - створення організаційно-економічних умов для ефективного соціально спрямованого розвитку аграрного сектору, стабільного забезпечення населення якісною й безпечною місцевою сільськогосподарською продукцією та промисловістю сільськогоспо-

дарською сировиною, виробництво продукції з високою доданою вартістю та економічною ефективністю, нарощування обсягів виробництва й розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції, глибокої переробки.

Передбачається фінансування заходів Комплексної програми в сумі, відповідно до визначених напрямів діяльності та конкретних заходів. Всього заплановано виділити 59900 тис. грн, у тому числі:

1) з обласного бюджету - 23650 тис. грн (39,5 %);

2) місцевих бюджетів - 30850 тис. грн (51,5 %);

3) спецфонду обласного бюджету - 1800 тис. грн (3,0 %);

4) спецфондів місцевих бюджетів - 3600 тис. грн (6,0 %).

Крім фінансування основних заходів програми з підтримки галузі АПК, передбачається співфінансування у розмірі 10 % проектів транскордонного співробітництва, які реалізуються за рахунок підтримки Європейського Союзу у межах виконання програм прикордонного співробітництва з європейськими країнами - сусідами України на 2016-2020 рр. та відповідають тематичним цілям, як захист довкілля, розвиток малого й середнього підприємництва на селі та проектів, які реалізуються за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку і включено до Стратегії розвитку Волинської області на період до 2020 р. і відповідають напрямку 5 «Волинське село».

Виконання Комплексної програми забезпечить сталий розвиток агропромислового комплексу регіону, підвищить ефективність виробництва, покращить забезпечення населення продуктами харчування за доступними цінами, сприятиме зростанню рівня життя та доходів жителів села. У результаті виконання Комплексної програми та реалізації запропонованих заходів очікується: насичення товарних ринків конкурентоспроможною вітчизняною продукцією протягом року; збереження та підвищення родючості ґрунтів, покращення агроекологічного стану ґрунтового покриву земель сільськогосподарського призначення; поліпшення матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, що забезпечить просування сільськогосподарської продукції особистих селянських, фермерських господарств та фізичних осіб - сільськогос-

подарських товаровиробників - на організований аграрний ринок за стабільними цінами; зростання доходів власників особистих селянських господарств; виробництво органічної продукції; стимулювання сільської молоді до започаткування ведення агровиробництва у сільській місцевості.

Враховуючи те, що Волинська область є прикордонною і межує із Польщею, її територія з 2007 р. входить до транскордонного об'єднання «Єврорегіон «Буг»» особливо актуальним є вивчення та імплементація позитивного досвіду європейських держав щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. Транскордонне співробітництво в області розпочалось із 2007 р. і триває донині. У 2014 р. було внесено зміни до програми, яка наразі має назву «Програма ЄІС ТКС Польща-Білорусь-Україна 2014-2020». До території Програми транскордонного співробітництва з 2014 р. входять такі регіони [7]:

5) *Польща*: Кросненський, Перемишльський, Жешувський, Тарнобзький, Хелмсько-Замойський, Пулавецький, Люблінський, Бяльський, Остроленцько-Седлецький, Ломжицький, Бялостоцький, Сувальський субрегіони;

6) *Білорусь*: Гродненська, Брестська, Мінська (включаючи Мінськ) та Гомельська області;

7) *Україна*: Львівська, Волинська, Закарпатська, Рівненська, Тернопільська та Івано-Франківська області.

Транскордонне співробітництво між Польщею, Білоруссю та Україною продовжено на період до 2014-2020 рр. Розроблено та у 2015 р. в м. Люблін (Польща) підписано документ «Інструменти і механізми для координації введення транскордонної стратегії Люблінського воєводства, Львівської області, Волинської області та Брестської області на 2014-2020 рр.». Стан реалізації Програми Транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна», що фінансується Європейським Союзом, оговорюється на щорічних конференціях, які регулярно відбуваються у вище вказаних країнах.

У межах реалізації Програми на 2007-2013 рр. було затверджено 117 проектів, а сума виділених коштів на їх реалізацію становила 172,7 млн євро. Затвердження нової Програми Європейською Комісією відбулося наприкінці 2015 р. Конкурсні набори проектних заявок відбуватимуться у 2016-2019 рр.

Підписання контрактів з проектами триватиме до 2021 р., а завершити Програму заплановано у 2024 р. Індикативна сума, передбачена для реалізації Програми, згідно з Програмним документом ЄС підтримки ЄІС ТКС 2014-2020 рр., становить 183 млн єв-

ро. Натомість співфінансування головного бенефіціара повинно становити не менше 10 % прийнятних витрат проекту. Визначено основні тематичні цілі та пріоритети у 2014-2020 рр. (табл. 3).

3. Тематичні цілі та пріоритетні напрями співпраці в межах Програми транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» на період до 2020 р.

Тематичні цілі	Пріоритети
1. СПАДЩИНА - Промоція місцевої культури та збереження історичної спадщини	1.1. Промоція місцевої культури та історії 1.2. Промоція і збереження природної спадщини
2. ДОСТУПНІСТЬ - Покращання доступності регіонів, розвиток надійного та стійкого до кліматичних впливів транспорту, комунікаційних мереж і систем	2.1. Покращання та розвиток транспортних послуг та інфраструктури 2.2. Розвиток інфраструктури ІКТ
3. БЕЗПЕКА - Спільні виклики у сфері безпеки	3.1. Підтримка розвитку охорони здоров'я та соціальних послуг 3.2. Вирішення спільних проблем безпеки
4. КОРДОНИ - Покращання управління кордонами та управління безпекою, мобільністю та міграцією	4.1. Сприяння ефективності та безпеці кордонів 4.2. Покращання діяльності з управління кордонами, митних і візових процедур

Джерело: Складено за матеріалами [7].

За результатами трьох проведених конкурсів у 2007-2013 рр. Волинська область отримала грантову допомогу ЄС у розмірі близько 25 млн євро для реалізації 30 проектів транскордонного спрямування. В напрямі сільського господарства та розвитку сільських територій нині реалізується 2 проекти:

1. «Час для бізнесу» - створення умов для розвитку підприємництва у сільській місцевості Волинської області України та Люблінського воєводства Польщі завдяки диверсифікації сільського господарства, де головним бенефіціаром виступає Горохівська районна рада Волинської області. Бюджет 220 тис. євро, фінансування ЄС - 197,6 тис. євро;

2. Створення єдиної інформаційної бази фермерських господарств транскордонного об'єднання «Єврорегіон «Буг», де головним бенефіціаром є Брестська обласна агроіндустріальна спілка. Бюджет 147,7 тис. євро, фінансування ЄС-132,9 тис. євро.

Успішні практики реалізації проектів у Волинській області є важливою передумовою подальшого співробітництва, що позитивно вплине і на розвиток сільських територій. Під час проведеного дослідження визначено, що розвиток сільських територій є одним з пріоритетних напрямів державної політики економічного розвитку європейських країн [12]. За останні 20 років науково-практичними центрами Європи розроблено

інструменти розвитку сільських територій, до складу яких входять: стратегічне планування на регіональному рівні, регіональний маркетинг, диверсифікація сільської економіки, державно-приватне партнерство, підтримка підприємництва тощо.

Варто зазначити, що відповідно до Угоди про партнерство між Волинською обласною державною адміністрацією, Волинською обласною радою та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй, підписаної 30 вересня 2014 р., у Волинській області розпочалася реалізація проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду - III», що співфінансується Європейським Союзом та впроваджується Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй. Проект спрямовано на стимулювання сталого соціального, економічного та екологічного розвитку сільських територіальних громад області. Метою Програми є створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку сільських територій завдяки самоорганізації та соціальної активізації громад, розроблення та впровадження невеликих за обсягом громадських ініціатив (мікропроектів громад).

З 2016 р. в області ведеться агітаційна робота щодо участі сільськогосподарських товаровиробників у реалізації Проекту USAID «Підтримка розвитку сільського господарства та сільських територій». Гранти надаються на придбання нового обладнання галузе-

вим асоціаціям, малим та середнім приватним підприємствам, сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам. Проект планує надати приблизно 30 млн грн. Сума кожної грантової угоди може коливатися в межах від 650 тис. грн до 3 млн грн. Термін угоди - 12 міс. Активна участь у заходах, які пропонують районні, обласні, європейські та інші програми підтримки сільського розвитку, пошук партнерів та написання грантових проектів (фандрейзинг) - один із напрямів забезпечення динамічного зростання і досягнення зрівноваженого, збалансованого сільського розвитку регіону, зменшення природно-економічних асиметрій у забезпеченні його стійкості в умовах децентралізації. Сталий соціально-економічний розвиток сільських територій може бути досягнутий лише за наявності ефективної системи управління та здійснення децентралізації управлінських функцій на користь місцевого самоврядування. Адже, як відомо, сама ідея комплексності розвитку сільських територій зародилась після надання широкого кола повноважень місцевим громадам та органам влади, саме тоді, коли сільські регіони перестали бачити себе постачальниками сировини або ж компенсаційних територій для великих економічних центрів і вирішили віднайти власний шлях розвитку.

Для визначення стратегічних напрямів та обґрунтування перспектив розвитку сільських територій Волинської області та її природно-економічних зон важливе значення має моніторинг соціально-економічної ситуації в регіоні, в області в цілому, в межах окремих сільських територіальних громад. У контексті даного дослідження варто підтримати науковців ННЦ «Інститут аграрної еко-

номіки», які вважають за доцільне запровадити наблизений до вимог ЄС механізм стратегічного управління розвитком сільських територій на засадах децентралізації, розвитку самоврядування та координації діяльності відповідних управлінських структур [2, с. 12].

Висновки. Одним із напрямів розвитку сільського господарства та сільських територій у Волинській області є прийняття європейської моделі галузі як важливої форми виробництва сільськогосподарської продукції та організації життя селян. Ознаками впровадження європейської моделі розвитку у теорії та практиці сільського розвитку Волині повинні стати цілеспрямовані зміни найважливіших ендегенних чинників (економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових, інституціональних та ін.), що визначають рівень прогресу на сільських територіях та сприяють формуванню й розвитку їх економічних можливостей, консолідації сільських громад на основі самоорганізації, самоврядування та зростанню добробуту.

Удосконалена стратегія розвитку сільських територій Волині має відповідати таким вимогам: бути комплексною, охоплювати всі складові, які характеризують її соціальні, економічні, структурні, культурно-освітні, побутові особливості для врахування у майбутньому. В ній необхідно передбачити не лише структуру, а й ефективну взаємодію структурних елементів; реалізувати кінцеву мету розвитку сільської території, етапи її досягнення, здійснення конкретних організаційних, економічних заходів із зазначенням часових меж.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний комплекс Волині : екон. доповідь ; заг. ред. В. Ю. Науменка. Луцьк : Головне управління статистики у Волинській області, 2016. 40 с.
2. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2010. 65 с.
3. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція : проблеми адаптації аграрного сектора економіки : монографія. Житомир : ДВНЗ «Державний агроєкологічний університет», 2008. 384 с.
4. Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2020 роки, затверджена рішенням Волинської обласної ради від 10.03.2016 р. № 3/23. URL : <http://agrovolyn.com/program.php?news=739>.
5. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3-12.

References

1. Naumenko, V.Yu. (Ed.) (2016). *Ahrarnyi kompleks Volyni : ekonom. dopovid [Agrarian complex of Volyn reg.: economic report]*. Lutsk: Holovne upravlinnia statystyky u Volynskii oblasti [In Ukrainian].
2. *Derzhavna tsilova prohrama staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2020 roku [The State target program for sustainable rural development for a period up to 2020]*. (2010). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
3. Zinchuk, T.O. (2008). *Yevropeiska intehtratsiia : problemy adaptatsii ahrarnoho sektora ekonomiky : monohrafiia [European integration: adaptation problems of the agrarian sector of economy: monograph]*. Zhytomyr: DVNZ "Derzhavnyi ahroekolohichnyi universytet" [In Ukrainian].
4. *Kompleksna prohrama rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Volynskoi oblasti na 2016-2020 roky [Complex program of development of agro-industrial complex of Volyn region 2016-2020]*. Department of agro-industrial development of the Volyn Regional State Administration. Retrieved from: <http://agrovolyn.com/program.php?news=739> [In Ukrainian].

6. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 360 с.

7. Програма ЄС транскордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна» на 2014-2020 (PL-BY-UA). URL : <http://www.pl-by-ua.eu/ua5>.

8. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014-2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України. *Економіка АПК*. 2013. № 12. С. 89-96.

9. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2020 року. URL : <http://volynrada.gov.ua/projects/pro-strategiyu-rozvitku-volinskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku>.

10. Ansoff, I. & Antoniou, P. (2006). *The Secrets of Strategic Management: The Ansoffian Approach*. Charleston: Book Surge, LLC.

11. Drucker, P. (1990). *Managing the Nonprofit Organization: Practices and Principles*. New York: Harper Collins.

12. European Commission (2011). *Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)*. COM (2011) 627 final/2. Brussels. 143 p.

13. Porter, M. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy. *Harvard Business Review*, (1), 79-93.

14. Thompson, A., & Strickland, A. (2001). *Strategic Management: Concepts and Cases*. Boston, Mass: McGraw-hill/Irvin.

5. Malik, M.Yo., & Khvesyk, M.A. (2010). Stalyi rozvytok sil'skykh terytorii na zasadakh ratsionalnoho pryrodokorystuvannya ta ekoloho-bezpechnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva [Sustainable rural development on the basis of rational environmental and ecologically safe agro-industrial production]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 3-12 [In Ukrainian].

6. Pavlov, O.I. (2006). *Sil'ski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiia paradyhmy upravlinnia : monohrafiia* [Rural areas of Ukraine: historical transformation of the management paradigm: monograph]. Odessa: Astroprynt [In Ukrainian].

7. Prohrama YeS transkordonnoho spivrobitnytstva "Pol'shcha-Bilorus-Ukraina" na 2014-2020 [European cross-border cooperation programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020]. PL-BU-UA. Retrieved from: <http://www.pl-by-ua.eu/ua5> [In Ukrainian].

8. Popova, O.L. (2013). Novi priorytety Spilnoi aharnoï polityky YeS na 2014-2020 roky: stratehichni oriientyry dlia rozvytku ahrosfery Ukrainy [New priorities of the EU Common Agricultural Policy 2014-2020: strategic benchmarks for a development of the agrosphere of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 89-96 [In Ukrainian].

9. Stratehiia rozvytku Volynskoi oblasti na period do 2020 roku [Strategy of development of Volyn region up to 2020]. Volyn Regional Council. Retrieved from: <http://volynrada.gov.ua/projects/pro-strategiyu-rozvitku-volinskoyi-oblasti-na-period-do-2020-roku> [In Ukrainian].

10. Ansoff, I., & Antoniou, P. (2006). *The secrets of strategic management: the ansoffian approach*. Charleston: Book Surge, LLC [In English].

11. Drucker, P. (1990). *Managing the nonprofit organization: practices and principles*. New York: Harper Collins [In English].

12. *Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development*. (2011). Brussels [In English].

13. Porter, M. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, 1, pp. 79-93 [In English].

14. Thompson, A., & Strickland, A. (2001). *Strategic management: concepts and cases*. Boston, Mass: McGraw-hill/Irvin [In English].

Tymoschenko M.M., Sokolova A.O. Scientific and organizational bases of improving the rural development strategy in terms of Eurointegration

The purpose of the article is to substantiate the scientific and organizational bases of improving the strategy of socio-economic development of rural areas in terms of Eurointegration on the example of Volyn region.

Research methodology. The following methods have been used in the research: abstract and logical, especially the techniques of induction and deduction, analogy and comparison, theoretical generalization of concepts, analysis and synthesis; various techniques of the economic and statistical method.

Research results. The article reveals the scientific, organizational and practical bases of improving the strategy of socio-economic development of rural territories in terms of Eurointegration on the example of Volyn region. There have been discovered that purposeful changes in the most important endogenous factors (economic, ecological, demographic, social, cultural, household, institutional etc.) which determine the level of progress on rural territories and contribute to the formation and development of their economic abilities, consolidation of rural communities on basis of self-organization and self-government and enhancement of the population well-being, must become the indicators of implementing the European model of rural development of the region both in theory and in practice.

Elements of scientific novelty. The novelty of research results lies in development and substantiation of the directions of extending the strategic guidelines for a development of Volyn region. The proposed directions will ensure the dynamic growth and obtain sustainable balanced rural development of the region, decreasing the natural and economic asymmetries for providing its stability. It has been proved that one of the directions of development of agriculture and rural territories in Volyn region is adopting the European model as a promising form of agricultural production, and the organization of life of rural population.

Practical significance of the solved task lies in the fact that obtained results, formulated conclusions and suggested propositions will contribute to developing the efficient strategies and programs of the socio-economic development of rural territorial communities and ensure the formation and implementation of economic potentials of the researched region in terms of Eurointegration and decentralization of management. Tabl.: 3. Refs.: 14.

Keywords: rural territories, Eurointegration, rural development, socio-economic problems, strategy, decentralization.

Tymoschenko Mykola Mykhailovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), director, Zhytomyr Agrotechnical College (96, Pokrovska str., Zhytomyr)
E-mail: info@zhatk.zt.ua

Sokolova Alla Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), senior research fellow of the scientific and technical department of economic analysis, scientific, advisory and information support of innovations transfer, Volyn State Agricultural Experimental Station of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (2, Shkilna str., Rokyni vill., Lutsk dist., Volyn reg.)
E-mail: alla.sklva@rambler.ru

Цель статьи - обосновать научно-организационные принципы совершенствования стратегии социально-экономического развития сельских территорий в условиях евроинтеграции на примере Волынской области.

Методика исследования. Использованы методы: абстрактно-логический, в частности приемы индукции и дедукции, аналогии и сопоставления; теоретического обобщения, анализа и синтеза; экономико-статистический.

Результаты исследования. Раскрыты научно-организационные и практические принципы совершенствования стратегии социально-экономического развития сельских территорий в условиях евроинтеграции на примере Волынской области. Установлено, что признаками внедрения европейской модели развития в теории и практике сельского развития региона должны стать целенаправленные изменения важнейших эндогенных факторов (экономических, экологических, демографических, социальных, культурных, бытовых, институциональных и пр.). Они определяют уровень прогресса на сельских территориях и способствуют формированию и развитию их экономических возможностей, консолидации сельских общин на основе самоорганизации и самоуправления; рост благосостояния населения.

Элементы научной новизны. Разработаны и обоснованы направления расширения стратегических ориентиров развития Волыни с целью обеспечения динамического роста и достижения сбалансированного сельского развития региона, уменьшения природно-экономических асимметрий в обеспечении его устойчивости. Установлено, что одним из направлений развития сельского хозяйства и сельских территорий в Волынской области является принятие европейской модели как перспективной формы производства сельскохозяйственной продукции и организации жизни крестьян.

Практическая значимость. Полученные результаты будут способствовать разработке эффективных стратегий и программ социально-экономического развития сельских территориальных общин и призваны обеспечить формирование и реализацию экономического потенциала исследуемого региона в условиях евроинтеграции и децентрализации управления. Табл.: 3. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: сельские территории, евроинтеграция, сельское развитие, социально-экономические проблемы, стратегия, децентрализация.

Тимошенко Николай Михайлович - кандидат экономических наук, доцент, директор, Житомирский агротехнический колледж (г. Житомир, ул. Покровская, 96)

E-mail: info@zhatk.zt.ua

Соколова Алла Александровна - кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник научно-технологического отдела экономического анализа, научно-консультационного и информационного обеспечения трансфера инноваций, Волынская государственная сельскохозяйственная опытная станция Национальной академии аграрных наук Украины (Волынская обл., Луцкий р-н, пгт Рокини, ул. Школьная, 2)

E-mail: alla.skilva@rambler.ru

Стаття надійшла до редакції 22.12.2017 р.

Фахове рецензування: 04.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Тимошенко М. М., Соколова А. О. Науково-організаційні засади удосконалення стратегії розвитку сільських територій в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 55 – 63.

*

Новини АПК

Україна та Німеччина поглиблюватимуть співпрацю в межах аграрних проектів

У Мінагрополітики України обговорено ключові напрями німецько-українського співробітництва в межах залучення міжнародної технічної допомоги в аграрний сектор. Зокрема, йшлося про проекти, які впроваджуються Урядом ФРН через Федеральне міністерство продовольства та сільського господарства Німеччини.

Зустріч відбулася за участі заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Віктора Шеремети, Державного секретаря Мінагрополітики Владислава Андронova, радника Посольства ФРН в Україні з питань сільського господарства Германна Інтеманна, керівника проекту «Німецько-український агрополітичний діалог» Фолькера Зассе.

«У фокусі Мінагрополітики на 2018 рік - підтримка фермерства і кооперації. У цьому питанні для нас важливим є успішний досвід інших країн, зокрема, Німеччини. Реалізація спільних проектів сприятиме розвитку сільських територій, доступності новітніх технологій для малих і середніх фермерів, збільшенню виробництва органічної продукції», - зазначив Віктор Шеремета.

З 2016 року в Україні реалізовується проект «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД). Серед його ключових тем - сільський розвиток, покращення аграрної освіти та науки, підвищення стандартів якості й безпечності продукції. Ще чотири проекти проходять стадію державної реєстрації.

«Наше завдання - перетворити Мінагрополітики на ефективний орган управління, який ініціює якісні та своєчасні рішення для реалізації обраних реформ. Сьогодні вже маємо два нових директориати - безпечності та якості харчової продукції, стратегічного планування та євроінтеграції. Цього року плануємо створити ще три - сільського розвитку, регулювання аграрних ринків, аграрної промисловості», - відмітив Владислав Андронов.

Сторони дійшли висновку, що аграрний сектор наразі є перспективним напрямом співпраці та погодилися на продовженні активного діалогу у сприянні реалізації проектів.

Прес-служба Мінагрополітики України

Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості

Мета статті - дослідити та розробити методичний підхід щодо оцінювання ефективності сталого розвитку сільських територій на основі врахування економічної, соціальної й екологічної складових сільського розвитку.

Методика дослідження. Використані загальнонаукові і спеціальні економічні методи. Для аналізу результатів досліджень інших науковців залучено абстрактно-логічний метод. Для удосконалення методичних підходів щодо оцінки ефективності розвитку сільських територій у контексті формування стратегії сталого їх розвитку застосовано методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції.

Результати дослідження. Встановлено, що сталий розвиток сільських територій є процесом сутнісно-якісних змін у сільському соціумі, що здебільшого займається веденням сільського господарства, на основі досягнення оптимального співвідношення між економічним розвитком, раціональним використанням природних ресурсів і забезпеченням зростання матеріальних і духовних потреб селян. Розроблено алгоритм формування оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій, що передбачає ряд етапів, зокрема: аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища; визначення системи показників для оцінки ефективності сталого розвитку села; розрахунок групових та інтегральних індикаторів сталого розвитку сільських територій; аналіз результатів комплексної оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій; розробку та впровадження цільових програм розвитку територій.

Елементи наукової новизни. Доведено необхідність здійснення оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій на основі виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз соціально-економічного й екологічного спрямування, що у свою чергу дало змогу розробити комплекс заходів щодо інституційного регулювання, визначити напрями формування оперативних програм для нівелювання та попередження наростаючих проблем у контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій. Використання в процесі дослідження групових та інтегральних індикаторів уможливило виявити не лише проблеми сільського розвитку, але й причини їх виникнення, що дасть змогу забезпечувати результативне та цілеспрямоване розв'язання завдань для досягнення стратегічної мети.

Практична значущість. Основні положення й рекомендації є підґрунтям для розв'язання методичних проблем щодо оцінки розвитку сільських територій у контексті впливу детермінант сталого розвитку. Рис.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: ефективність, методичний підхід, розвиток, сільська територія, сільський розвиток, сталий розвиток, стратегія.

Усюк Тетяна Вікторівна - кандидат економічних наук, в.о. декана факультету економіки та менеджменту, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агро-екологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: usjuktanja@gmail.com

Фаріон Людмила Вікторівна - аспірант, Житомирський національний агро-екологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: usjuktanja@gmail.com

Постановка проблеми. Багатофункціональний розвиток сільських територій є важливим чинником для розбудови економіки на національному та регіональному рівнях. Розвиток сільських територій України супроводжується низкою соціально-економічних, екологічних, інституційних детермінант, що визначають їх особливості, індивідуальність, стан і тенденції функціонування. Ключовим принципом при дослідженні соціально-економічного й екологічного розвитку сільських територій є вибір ме-

тодичних інструментів, які б враховували характерні ознаки територій і максимально розкривали їхні найважливіші особливості.

Зважаючи на складні умови посттрансформаційного періоду та неспроможності інституційних запроваджень держави сприяти рівноправному розвитку сільських територій, суттєво знижується ефективність їх функціонування. Протягом останніх десятиліть в Україні спостерігається негативна тенденція щодо зміни показників якості життя сільського населення. Це викликано рядом дестабілізуючих чинників, що зумовили зниження доходів і рівня життя сільських мешканців, погіршення демографічної, екологічної й етнічно-культурної ситуації на

* Науковий керівник – Т.О. Зінчук, доктор економічних наук, професор.

© Т.В. Усюк, Л.В. Фаріон, 2018

селі. Збільшення кількості депресивних і знелюднених сільських територій прискорює деградаційні процеси в українській економіці та створює загрозу не лише для економічної, а й для національної безпеки. Тому формування сучасної методики оцінки сталого розвитку сільських територій та створення на цій основі якісно єдиного інституційного середовища є чинником подолання існуючих соціально-економічних та екологічних диспропорцій у розвитку сільської економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення процесу оцінювання ефективності сталого розвитку сільських територій відображена у наукових дослідженнях провідних вітчизняних учених, серед яких: О. Бородіна [16], В. Борщевський [13], Ю. Губені [1], Т. Зінчук [24], С. Мельник [7], С. Мочерний [8], О. Павлов [10], І. Прокопа [11], П. Саблук [14], М. Хвесик [17] та ін. Проте, незважаючи на значну теоретико-методологічну базу, актуальними залишаються питання комплексної оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій, яка б враховувала не лише одержані вигоди, але й понесені витрати на запровадження заходів щодо дотримання умов сталого сільського розвитку.

Мета статті - дослідження та розробка методичного підходу щодо оцінювання ефективності сталого розвитку сільських територій на основі врахування економічної, соціальної й екологічної складових сільського розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Науково-теоретичні підходи до трактування сутності поняття “ефективність розвитку” тісно пов’язані з категорією “ефект” (лат. *effectus* - виконання, результат, дія; від *efficio* - дію, виконую), під яким розуміють результат; наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів [15]. З огляду на це ефект від запровадження заходів щодо досягнення сталого розвитку сільських територій відображає як позитивний, так і негативний результат діяльності територіальних громад, органів місцевого самоврядування та суб’єктів сільського підприємництва у соціальному, економічному, екологічному напрямках сільського розвитку. У свою чергу такий вибір об’єктів впливу на сталий розвиток сільських територій пояснюється тим, що функціонування підприємницьких формувань на сільських територіях сприяє

відродженню села як визначального чинника еколого-економічної, політичної й соціальної стабільності в державі. Таке відродження, насамперед, поліпшує якість життя сільського населення; знижує рівень безробіття; сприяє поширенню видів альтернативної зайнятості; поліпшує демографічну та екологічну ситуації у країні. Відтак у контексті запропонованого дослідження пропонується розглядати такі види ефекту від запровадження заходів щодо досягнення сталого розвитку:

1. Економічний - його варто оцінювати через зростання показників сільської економіки, зокрема: підвищення рентабельності сільськогосподарських підприємств за рахунок раціонального використання природних ресурсів; зростання рівня працевлаштування сільського населення; впровадження енергоефективних і екологічно орієнтованих технологій у виробництво.

2. Соціальний - проявляється, насамперед, у забезпеченні якісного життя сільського населення, підвищенні рівня освіченості селян, зниженні захворюваності та подовженні тривалості життя, модернізації соціальної й транспортної інфраструктури.

3. Екологічний - визначається через оцінювання заходів щодо збереження та відновлення довкілля, застосування біотехнологій, органічного виробництва у сільському господарстві; виявлення антропогенних впливів на природне навколишнє середовище, серед яких: обсяги викидів і небезпечних відходів від ведення господарської діяльності, площа забруднених земель та водних ресурсів, концентрація викидів у атмосфері тощо.

Відносну (якісну) характеристику ефекту відображає така категорія, як “ефективність”. Представник школи неокласиків А. Маршалл трактував ефективність як загальний потік доходів і витрат виробництва [6], тоді як Д. Рікардо розглядав досліджувану категорію як відношення одержаного результату до понесених витрат [12]. Дещо іншого погляду дотримується вітчизняний науковець А. В. Куценко, який визначає ефективність як ступінь досягнення запланованої мети й передбачає одержання бажаного результату за умов підвищення продуктивності праці та мінімізації витрат [3]. Проте більшість дослідників [2, 4, 5] трактують ефективність як відношення ефекту (результату) до витрат, що були понесені на його одержання. У результаті аналізу досліджень зарубіжних і вітчиз-

няних науковців щодо понятійно-категоріального апарату досліджуваного поняття доведено, що ефективність сталого розвитку сільських територій варто визначати, використовуючи такі підходи, як:

1) системний, що уможливлює визначати ефективність як зіставлення економічних, соціальних, екологічних та інституційних ефектів розвитку сільських територій із витраченими природними, людськими, матеріальними й технологічними ресурсами. Визначення рівня політичної свідомості, наявність програм розвитку сільських територій, рівень науковості є важливими інституційними показниками сталого розвитку сільських територій, за якими можна визначити результативність наявних програми та стратегії розвитку сільських територій і необхідність у розробці нових;

2) одиничний - за допомогою якого варто визначати ефективність сталого розвитку сільських територій як розрахунок співвідношення певного виду ефекту до понесених на його одержання витрат;

3) раціональний - дає змогу оцінювати ефективність сталого розвитку сільських територій як відношення максимального ефекту до понесених витрат із мінімально допустимим використанням ресурсів та збереженням навколишнього середовища;

4) цільовий підхід щодо визначення ефективності сталого розвитку сільських територій полягає у досягненні стратегічної мети за допомогою чіткої побудови «дерева» цілей.

Зважаючи на загальновідомі проблеми сталого розвитку села й ураховуючи необхідність імплементації стратегії сталого розвитку сільських територій, непересічного значення набуває питання оцінки таких процесів на сільських територіях, які мають здійснюватися відповідно до встановленої мети. Основними цілями такої методики мають бути положення: формування людино-орієнтованої сільської економіки з урахуванням раціонального використання природних ресурсів, вирівнювання пропорцій економіко-екологічного й соціального розвитку, зосередженого на інтересах територіальної громади, кожного селянина та створення у сільських поселеннях належних умов життєдіяльності сільського соціуму. За таких умов основними критеріями сталого розвитку сільських територій є: забезпечення продовольчої безпеки країни; підвищення ефективності сільськогосподарського виробницт-

ва; диверсифікація сільської економіки; зростання рівня й поліпшення якості життя сільського населення; поліпшення родючості ґрунту та екологічної ситуації в сільській місцевості.

Оцінка ефективності сталого розвитку сільських територій проводиться на основі аналізу економічної, соціальної, екологічної й інституційної складових сталого розвитку та відповідно до принципів:

комплексності - аналіз здійснюється на основі загального обсягу еколого-економічних і соціально-інституційних детермінант сільського розвитку;

достовірності - використання реальних показників із надійних джерел одержання інформації;

системності - показники характеризують процес розвитку сільських територій як цілісну систему;

практичності - одержаний результат оцінювання ефективності розвитку може бути використаний для розробки стратегічних програм сільського розвитку;

інформативності - одержані оціночні показники відображають проблемні напрями функціонування сільських територій;

об'єктивності - здатність оцінити стан територій без спотворень та суб'єктивності;

прозорості - можливість залучення територіальних громад, засобів масової інформації, заінтересованих сторін до процесу оцінювання;

результативності - спрямування заходів оцінювання на досягнення чітко встановлених цілей.

Необхідність здійснення оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій визначається виявленням зовнішніх і внутрішніх загроз соціально-економічного й екологічного спрямування. Це у свою чергу дало змогу розробити комплекс заходів щодо інституційного регулювання, визначити напрями формування оперативних програм для нівелювання та попередження наростаючих проблем у контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій. Зважаючи на процеси реформування й децентралізації, адаптація до сучасних інституційних змін у розвитку села відбувається за умови, що сукупність показників розвитку позитивно змінюється у часі, тобто спостерігається нарощування результативної ознаки або досягається ефект, зокрема важливими з них є такі:

$$F = \frac{E_{E,S,Ec}}{C_{E,S,Ec}} * 100\%, \quad F \geq F_0, \quad (1)$$

де F - ефективність сталого розвитку сільських територій;

F_0 - ефективність сталого розвитку сільських територій попереднього періоду;

E_E - економічний ефект сталого розвитку (економічні індикатори сталого розвитку вказують на ефективність розвитку сільських територій: зростання сільської економіки, збагачення сільського населення, збільшення прибутковості сільськогосподарських підприємств тощо);

E_S - соціальний ефект сталого розвитку (соціальна група індикаторів сталого розвитку спрямована на виявлення аналітичних значень, що дають змогу визначити особливості людського розвитку, зокрема, це показники: демографічної ситуація на селі; доступу до освіти; рівня грамотності й освіченості селян; забезпеченості питною водою; рівня газифікації та електропостачання; наявності й періодичності руху громадського транспорту; кількості бібліотек, музеїв, парків культури, кінотеатрів; кількості закладів позашкільної освіти та ін.);

E_{Ec} - екологічний ефект сталого розвитку (екологічна група індикаторів сталого розвитку характеризується такими показниками, як: забезпечення природними ресурсами й ступінь їх використання, рівень забруднення, загальний екологічний стан довкілля тощо);

$C_{E,S,Ec}$ - витрати на проведення економічних, соціальних, екологічних заходів.

Сукупний ефект сталого розвитку повинен бути додатним і перевищувати показники попередніх років.

$$E_{SD} = E_E + E_S + E_{Ec} - \max, \quad E_{SD} \geq E_0, \quad E_{SD} \geq 1, \quad (2)$$

де E_{SD} - сукупний ефект сталого розвитку сільських територій;

E_0 - сукупний ефект сталого розвитку сільських територій попереднього періоду, який визначається як:

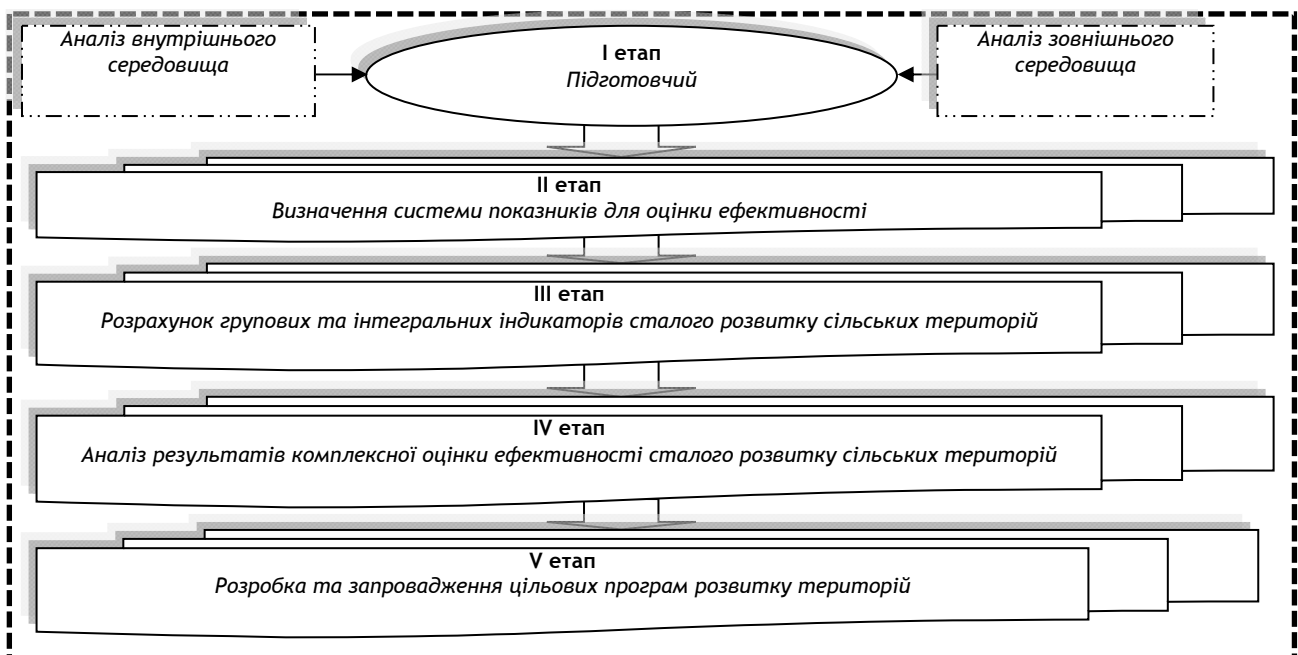
$$E_{SD} = \sum_{i=1}^n x_{ij} - c_{ij} \rightarrow \max, \quad (3)$$

де x_{ij} - досягнення результатів i -го напрямку j -го заходу;

c_{ij} - витрати;

n - сукупність змінних, що виражають кількість j -х заходів i -х напрямів сталого розвитку.

Формування оцінки ефективності розвитку потребує комплексного підходу, що здійснюється за допомогою визначеного алгоритму, яким передбачено такі етапи: проведення аналізу внутрішнього й зовнішнього середовища (підготовчий етап); визначення системи показників для оцінки ефективності; розрахунок групових та інтегральних індикаторів сталого розвитку сільських територій; аналіз результатів комплексної оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій; розробка й запровадження цільових програм розвитку територій (рис.).

Алгоритм оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій

Джерело: Власні дослідження.

Відтак методичний підхід щодо оцінювання ефективності сталого розвитку сільських територій дає можливість здійснити аналіз сучасного стану розвитку сільської місцевості. Використання групових та інтегральних індикаторів дає змогу виявити не лише проблеми сільського розвитку, але й причини їх виникнення, здійснювати результативне та цілеспрямоване розв'язання поставлених завдань для забезпечення встановленої стратегічної мети.

Висновки. Розвиток сільських територій є стратегічним завданням аграрної, соціальної й регіональної політик, а також основним пріоритетом продовольчої безпеки України. Відповідно оцінка рівня сталого розвитку сільських територій повинна здійснюватись із використанням сучасних методичних інструментів і методик, які відображають економічні, екологічні, соціальні й інституційні показники розвитку сільської місцевості. В умовах реформування органів

місцевого самоврядування значно зростає необхідність розробки системи показників та індикаторів сталого розвитку сільських територій. Важливим аспектом є врахування специфіки природно-географічної, виробничо-господарської й соціально-екологічної складових розвитку конкретної території. Відтак планування та моніторинг сталого розвитку сільських територій, формування механізмів реалізації встановлених стратегічних цілей сільського розвитку вимагає наявності системи показників і чіткої методики оцінки сталого розвитку сільських територій. Таким чином, запропонована методика оцінки ефективності сталого розвитку села є необхідним елементом аналізу розвитку сільських територій з метою розробки та запровадження тактичних, оперативних і стратегічних рішень на кожному етапі реалізації регіональних та національних програм.

Список бібліографічних посилань

1. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. *Економіка України*. 2007. № 4. С. 62-70.
2. Иваненко В. В. Финансовый анализ : учеб. пособ. 2-е изд. Харьков : Издательский дом ИНЖЭК, 2003. 176 с.
3. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2007. 205 с.
4. Лямець В. І. Системний аналіз. Вступний курс. 2-е вид., перероб. і доп. Харків : ХНУРЕ, 2004. 448 с.
5. Маркіна І. А. Методологічні питання ефективності управління. *Фінанси України*. 2000. № 6. С. 24-32.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва: Прогресс, 1993. 594 с.
7. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 342 с.
8. Мочерний С. В. Методологія економічних досліджень. Львів : Світ, 2001. 416 с.
9. Мочерний С. В., Ларина Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.; Т. 2. 568 с.
10. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 340 с.
11. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. № 6. С. 50-59.
12. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Москва : Госиздат, 1929. 368 с.
13. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. В. В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
14. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій - запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 5. С. 21-23.
15. Словник іншомовних слів / уклад. : С. Морозов, Л. М. Шкарапула. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с.
16. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І. В. Прокопи; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. Київ, 2010. 376 с.

References

1. Hubeni, Yu. (2007). Rozvytok silskykh terytorii: deiaki aspekty yevropeiskoi teorii i praktyky [Rural development: some aspects of European theory and practice]. *Ekonomika Ukrainy*, 4, pp. 62-70 [In Ukrainian].
2. Ivanenko, V.V. (2003). *Finansovyy analiz : ucheb. posob. 2-e izd. [Financial Analysis: tutorial 2-nd ed.]*. Har'kov: Izdatel'skiy dom INZhJeK [In Russian].
3. Kutsenko, A.V. (2007). *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy : monohrafiia [Organizational and economic mechanism of management of the enterprises activity of consumer cooperation in Ukraine: monograph]*. Poltava: RVV PUSKU [In Ukrainian].
4. Liamets, V.I. (2004). *Sistemnyi analiz. Vstupnyi kurs. 2-e vyd., pererob. i dop. [System analysis. Introduction course. 2nd ed.]*. Kharkiv: KhNURE [In Ukrainian].
5. Markina, I.A. (2000). Metodolohichni pytannia efektyvnosti upravlinnia [Methodological issues of management efficiency]. *Finansy Ukrainy*, 6, pp. 24-32 [In Ukrainian].
6. Marshall, A. (1993). *Principy jekonomicheskoy nauki [Principles of economic science]*. Moskva: Progress [In Russian].
7. Melnyk, S.I. (2004). *Sotsialno-ekonomichni problemy vidtvorennia ta efektyvnoho vykorystannia resursnoho potent-sialu sela [Social and economic problems of reproduction and effective use of rural resource potential]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
8. Mochernyi, S.V. (2001). *Metodolohiia ekonomichnykh doslidzhen [Methodology of economic research]*. Lviv: Svit [In Ukrainian].
9. Mochernyi, S.V., Laryna, Ya.S., Ustenko, O.A., & Yuri, S.I. (2005). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Economic Encyclopedic Dictionary]*. (Vols. 1-2). S.V. Mochernyi (Ed.). Lviv: Svit [In Ukrainian].
10. Pavlov, O.I. (2009). *Silski terytorii Ukrainy: funktsionalno-upravlinska model : monohrafiia [Rural areas of Ukraine: functional and management model: monograph]*. Odesa: Astroprynt [In Ukrainian].
11. Prokopa, I. (2007). *Silski terytorii Ukrainy: doslidzhen-nia i rehuliuвання rozvytku [Agricultural lands of Ukraine: research and regulation of development]*. *Ekonomika Ukrainy*, 6, pp. 50-59 [In Ukrainian].

17. Хвесик М. А., Хвесик Ю. М. Сталий розвиток територій як основа стратегії розвитку аграрного сектора. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 66-76.
18. Ashley C., Maxwell S. Rethinking rural development. *Development policy review*. 2001. N 19 (4). P. 365-425.
19. Perpar A., Udovc A. Development potential of rural areas - The case of Slovenia. *Contemporary Issues and Practices*. 2012. URL : <http://www.intechopen.com/download/pdf/34425>.
20. Gasparatos, A. A Critical review of reductionist approaches for assessing the progress towards sustainability [Text]. *Environmental Impact Assessment Review*. 2008. Vol. 28. P. 286-311.
21. Guven S. International Frameworks for the Development of Environment Statistics and Indicators. *Workshop on the Institutional Strengthening and Collection of Environment Statistics*. Samarkand, Uzbekistan, 2000. 25-26 April. URL : <http://www.unescap.org/>.
22. Terres M, Britz W., Capitani C., Dwyer J., Gardner S., Hart K., Keenleyside C., Paracchini M. L. (2011). «Common Agricultural Policy Regionalised Impact» - The Rural Development Dimension.
23. The Monitoring and Evaluation Framework for the Common Agricultural Policy 2014-2020, (2015): Luxembourg: Publications Office of the European Union.
24. Zinchuk T., Kutsmus N., Kovalchuk O., Dankevych V., Usjuk T. Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector. *Review of Economic Perspectives*. Vol. 17. Issue 1. 2017. Pp. 57-80.
12. Rikardo, D. (1929). *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo blazhenija* [Beginning of political economy and taxation]. Moskva: Gosizdat [In Russian].
13. Borshchevskyi, V.V. (Ed.) (2012). *Rozvytok silskykh terytorii v systemi yevrointehratsiinykh prioritetiv Ukrainy : monohrafiia* [Rural development in system of European integration priorities of Ukraine: monograph]. Lviv: NAN Ukrainy, In-t rehionalnykh doslidzhen [In Ukrainian].
14. Sabluk, P.T. (2006). Rozvytok silskykh terytorii - zaporka vidrozdzhennia ahrarynoi Ukrainy [Rural development is a pledge of revival of agrarian Ukraine]. *Visnyk ahrarynoi nauky*, 5, pp. 21-23 [In Ukrainian].
15. Morozov, S., & Shkaraputa, L.M. (Eds.) (2000). *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv: Nauk. dumka [In Ukrainian].
16. Borodina, O.M., & Prokopa, I.V. (Eds.) (2010). *Teoriia, polityka ta praktyka silskoho rozvytku* [Theory, policy and practice of rural development]. Kyiv: NAN Ukrainy; In-t ekon. ta prohnoz. [In Ukrainian].
17. Khvesyk, M.A., & Khvesyk, Yu.M. (2013). Stalyi rozvytok terytorii yak osnova stratehii rozvytku ahrarynoho sektora [Sustainable development of territories as basis of the strategy for a development of the agrarian sector]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 66-76 [In Ukrainian].
18. Ashley, C., & Maxwell, S. (2001). Rethinking rural development. *Development policy review*, 19 (4), pp. 365-425 [In English].
19. Perpar, A., & Udovc, A. (2012). Development potential of rural areas - The case of Slovenia. *Contemporary Issues and Practices*. Retrieved from: <http://www.intechopen.com/download/pdf/34425> [In English].
20. Gasparatos, A.A (2008). Critical review of reductionist approaches for assessing the progress towards sustainability. *Environmental Impact Assessment Review*, 28, pp. 286-311 [In English].
21. Guven, S. (2000). International frameworks for the development of environment statistics and indicators. *Workshop on the Institutional Strengthening and Collection of Environment Statistics*. Samarkand, Uzbekistan. Retrieved from: <http://www.unescap.org> [In English].
22. Terres, M., Britz, W., Capitani, C., Dwyer, J., Gardner, S., Hart, K. et al. (2011). *Common agricultural policy regionalised impact - the rural development dimension* [In English].
23. *The monitoring and evaluation framework for the Common Agricultural Policy 2014-2020*. (2015). Luxembourg: Publications Office of the European Union [In English].
24. Zinchuk, T., Kutsmus, N., Kovalchuk, O., Dankevych, V., & Usjuk, T. (2017). Institutional transformation of Ukraine's agricultural sector. *Review of Economic Perspectives*, 17 (Issue 1), pp. 57-80 [In English].

Usiuk T.V., Farion L.V. *The methodological approaches to evaluation of the development efficiency of rural areas in terms of sustainability*

The purpose of the article is to study and develop methodological approach to evaluating of efficiency of sustainable rural development based on consideration of economic, social and environmental components of rural development.

Research methodology. The process of scientific research has been based on general scientific and special economic methods. The abstract and logical method has been used to formulate the basic principles, theoretical generalization of conclusions and analysis of research results of other scientists. Methods of analysis and synthesis, induction and deduction have been applied to improve methodological approaches to evaluation of the efficiency of rural development in terms of forming a strategy for its sustainable development.

Research results. It's been determined that sustainable rural development is a process of substantive and qualitative changes in rural society, which is mainly engaged in agriculture, based on achieving the optimal balance between economic development, rational usage of natural resources and ensuring the growth of material and spiritual needs of peasants. Proposed algorithm of evaluation of the efficiency of sustainable rural development, which includes such stages: analysis of the internal and external environment; definition of the system of indicators for evaluation of the efficiency of sustainable rural development; calculation of group and integral indicators of sustainable rural development; analysis of the complex evaluation results of efficiency of sustainable rural development; development and implementation of targeted development programs for territories.

Elements of scientific novelty. In the research process, the necessity evaluation of the efficiency of sustainable rural development based on identifying of external and internal threats of socioeconomic and ecological orientation has been proved. This, in its turn, allowed developing a set of measures on institutional regulation, determining the directions of the formation of operational programs for leveling and preventing growing problems in terms of sustainable rural development. Using in the research process group and integral indicators makes it possible to identify not only the problems of rural development, but also the causes of their occurrence. This will allow carrying out effective and purposeful solution of the set tasks to ensure the strategic purpose.

Practical significance. The provisions and recommendations highlighted in the research are the basis for solving methodological problems concerning an evaluation of rural development in terms of impact of determinants for sustainable development. Figs.: 1. Refs.: 24.

Keywords: efficiency, methodological approach, development, rural area, rural development, sustainable development, strategy.

Usiuk Tetiana Viktorivna - candidate of economic sciences, acting dean of the faculty of economics and management, senior lecturer of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi blvd., Zhytomyr)

E-mail: usjuktanja@gmail.com

Farion Liudmyla Viktorivna - post-graduate student, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi blvd., Zhytomyr)

E-mail: usjuktanja@gmail.com

Усюк Т.В., Фарион Л.В. Методические подходы к оценке эффективности развития сельских территорий в условиях постоянства.

Цель статьи - исследовать и разработать методический подход к оценке эффективности устойчивого развития сельских территорий на основе учета экономической, социальной и экологической составляющих сельского развития.

Методика исследования. Используются общенаучные и специальные экономические методы. Для анализа результатов исследований других ученых использован абстрактно-логический метод. Для совершенствования методических подходов к оценке эффективности развития сельских территорий в контексте формирования стратегии устойчивого их развития применены методы анализа и синтеза, индукции и дедукции.

Результаты исследования. Установлено, что устойчивое развитие сельских территорий является процессом сущностно-качественных изменений в сельском социуме, в основном занимающемся ведением сельского хозяйства, на основе достижения оптимального соотношения между экономическим развитием, рациональным использованием природных ресурсов и обеспечением роста материальных и духовных потребностей крестьян. Разработан алгоритм формирования оценки эффективности устойчивого развития сельских территорий, включающий ряд этапов, в том числе: анализ внутренней и внешней среды; определение системы показателей для оценки эффективности устойчивого развития села; расчет групповых и интегральных индикаторов устойчивого развития сельских территорий; анализ результатов комплексной оценки эффективности устойчивого развития сельских территорий; разработка и внедрение целевых программ развития территорий.

Элементы научной новизны. Доказана необходимость осуществления оценки эффективности устойчивого развития сельских территорий в контексте выявления внешних и внутренних угроз социально-экономического и экологического направления. Это в свою очередь дало возможность разработать комплекс мер по институциональному регулированию, определить направления формирования оперативных программ для нивелирования и предупреждения нарастающих проблем в условиях обеспечения устойчивого развития сельских территорий. Использование в процессе исследования групповых и интегральных индикаторов дало возможность выявить не только проблемы сельского развития, но и причины их возникновения, что позволит обеспечить результативное и целенаправленное решение поставленных задач для достижения стратегической цели.

Практическая значимость. Основные положения и рекомендации будут способствовать решению методических проблем в оценке развития сельских территорий в контексте влияния детерминант устойчивого развития. Илл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: эффективность, методический подход, развитие, сельская территория, сельское развитие, устойчивое развитие, стратегия.

Усюк Татьяна Викторовна - кандидат экономических наук, и.о. декана факультета экономики и менеджмента, старший преподаватель кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: usjuktanja@gmail.com

Фарион Людмила Викторовна - аспирант, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: usjuktanja@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017 р.

Фахове рецензування: 13.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Усюк Т. В., Фарион Л. В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 64 – 70.

* * *

УДК 338.432(477): 330.341.1

О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор
К.О. ПРОКОПЕНКО, кандидат економічних наук

Поширення агроновацій у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання

Мета статті - обґрунтувати напрями сприяння розповсюдженню інноваційних рішень в аграрному секторі України.

Методика дослідження. Використано методи: економічного дослідження, абстрактно-логічний, монографічний та статистичний.

Результати дослідження. Встановлено, що розповсюдження систем волого- та ґрунтозберігаючого землеробства дасть змогу раціоналізувати природоресурсокористування за екологічними та економічними компонентами. Окреслено основні переваги ґрунтозберігаючих систем. Відзначено, що в контексті ресурсозбереження становить інтерес такий вид альтернативного господарювання як органічне виробництво, поширення якого стримується через недосконалість нормативно-правової бази; неналежну державну фінансову підтримку; низький внутрішній платоспроможний попит.

Елементи наукової новизни. Забезпечення національної продовольчої безпеки та відповідної аграрному потенціалу експортної діяльності можливе лише в контексті дотримання вимог біозахисту і біобезпеки, підґрунтя яких формують біотехнології в рослинництві й тваринництві.

Практична значущість. Підтримка вітчизняних розробок, широке інформування виробників щодо ефективності їх використання забезпечать широке впровадження у виробництво вітчизняних біотехнологій, що сприятиме зростанню продуктивності у рослинництві й тваринництві; підвищить якість і конкурентоспроможність аграрної продукції; надасть можливість вітчизняним виробникам біопрепаратів розширити свої позиції на внутрішньому та зовнішньому ринках, які в найближчому майбутньому активно зростатимуть. Табл.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: аграрний сектор, рослинництво, тваринництво, модернізація, новації, технології, інноваційна діяльність.

Шубравська Олена Василівна - доктор економічних наук, професор, завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)

E-mail: shubravska@gmail.com

Прокопенко Катерина Олексіївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)

E-mail: k_prokopenko@ukr.net

Постановка проблеми. У сучасному світі основними критеріями економічного розвитку та зростання є його ефективність, інклюзивність, якість. Це означає, що зростання сільськогосподарського виробництва повинно забезпечуватися за рахунок підвищення ефективності використання усіх видів ресурсів на основі запровадження новацій, які дають змогу знижувати видатки на виробництво й екологічне навантаження на довкілля, підвищувати конкурентоспроможність продукції. Це повністю узгоджується з ухваленними ООН у 2015 р. цілями сталого розвитку на період до 2030 р., серед яких - подо-

лання голоду, гідна робота й економічне зростання, інновації, збереження екосистем і т. ін. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні питання інноваційного забезпечення сільськогосподарського виробництва досліджуються провідними міжнародними організаціями [2], багатьма зарубіжними й українськими вченими.

Водночас залишаються недостатньо розробленими проблеми пришвидшення процесу запровадження новацій сільгоспвиробниками України, пошуку шляхів розширення їхньої обізнаності щодо новітніх досягнень вітчизняних агроноваторів, забезпечення ресурсозберігаючої спрямованості у форму-

© О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко, 2018

ванні й використанні сучасних досягнень аграрної науки.

Мета статті — обґрунтувати напрями сприяння поширенню інноваційних рішень в аграрному секторі України.

Виклад основних результатів дослідження. У світі інноваційні технології сільгоспвиробництва застосовуються нині переважно у сфері обробітку ґрунту, його осушення та зрошення, вирощування й утримання худоби, збору та зберігання продукції, її транспортування й реалізації, виробництва сільгоспмашин та обладнання.

Однією з найбільш визначальних сучасних тенденцій світового сільгоспвиробництва є повсюдне зростання масштабів ресурсозберігаючого агрогосподарювання. На це уряди багатьох країн виділяють чималі кошти. Так, Служба охорони природних ресурсів Міністерства сільського господарства США (USDA NRCS) мала виділити на 2017 р. 25 млн дол. на нові національні проекти у сфері фінансування природоохоронних заходів, аналіз даних про стан природних ресурсів, впровадження технологій і підходів до управління водними ресурсами тощо [3]. САП ЄС у 2014-2020 рр. з майже 161 млрд євро, призначених на розвиток сільських територій, 44% спрямовано на підтримання екосистем у сільському та лісовому господарстві (забезпечення біорізноманіття, управління водними й ґрунтовими ресурсами, нівелювання впливу кліматичних змін) [4].

Очевидно, що в Україні безперешкодне прагнення значної кількості аграріїв до масштабного нарощування обсягів монокультурного виробництва ще більше загострює існуючу проблему виснаження природних ресурсів агросфери. Протягом останніх 30 років площа еродованої орної землі в країні збільшилася майже на 2 млн га (щорічні втрати - 64 тис. га) і за різними оцінками нині становить від 10 до 15 млн га. Виснажливе землекористування загрожує ґрунто-екологічною кризою. Наразі спостерігається системне перевищення виносу речовин з ґрунту над їх надходженням. Найбільше (43%) земель постраждали через втрату гумусу та поживних речовин як наслідок неправильного вирощування рослин, 39% - через переущільнення, а від замулення й утворення кірки — 38% [5]. Компенсація виносу поживних речовин тривалі роки забезпечувалася за рахунок хімізації, що призводило до зниження родючості та деградації

ґрунтів. Нині в Україні тільки половина посівних площ удобрюється, при цьому дози застосування мінеральних добрив у 4-6 разів менші, ніж технологічно необхідні, а органічних - у 15 разів. Це вимагає запровадження систем волого- й ґрунтозберігаючого землеробства, які уможливають раціоналізувати природоресурсокористування як за екологічною, так і економічною компонентами.

Основними перевагами ґрунтозберігаючих систем є:

- збільшення врожайності культур на 20-150% при зменшенні витрат усіх ресурсів;

- зниження норми внесення мінеральних добрив і пестицидів;

- зміцнення природної стійкості рослин проти шкідників і хвороб;

- відновлення родючості ґрунту;

- підвищення загальної рентабельності виробництва;

- вирощування екологічно чистих культур згідно із стандартами Євросоюзу [6].

Ощадливі технології, як відомо, не обмежуються відмовою від оранки (таблиця). З метою захисту ґрунту від ерозії й збереження у ньому вологи вони передбачають також використання рослинних решток, спецтехніки, оптимізацію сівозмін, підбір міндобрив і високоякісного насіннєвого матеріалу. Не менш важливе значення має також урахування при всьому цьому особливостей кожного поля. До того ж поряд зі зниженням антропогенного навантаження на водні й ґрунтові ресурси забезпечується підвищення ефективності виробництва завдяки скороченню виробничих витрат (через зменшення кількості та глибини обробітку ґрунту, одночасне виконання кількох технологічних операцій, економії матеріально-технічних засобів тощо) і підвищення врожайності сільгоспкультур (у тому числі за рахунок поліпшення ґрунтової структури).

Оскільки третина всієї ріллі в Україні еродована, впровадження вищевказаних технологій є вкрай необхідним через ризик втрати цих земель як виробничого ресурсу. Крім того, навіть знаходячись у використанні, ці землі мають нижчу продуктивність. Запровадження ґрунтозберігаючих систем, як зазначалося вище, дає змогу збільшити врожай на 20-150%, тобто, за нашими розрахунками, додатково одержати рослинницької продукції на нині еродованих землях на понад 30 млрд грн за цінами 2016 р.

Ощадливі ґрунтозахисні технології

Система Controlled Traffic Farming (контрольований рух техніки по полю)	Полягає у багаторазовому використанні постійної технологічної колії проїзду техніки, що дає змогу по одноразово прокладеній колії працювати протягом кількох років, забезпечуючи точність від 2 до 3 см. На ділянках, де не було проїзду техніки, спостерігається тенденція до повільного, але стабільного поліпшення властивостей ґрунту: формування пухкоїшої його структури, підвищення інфільтрації води, безперешкодний газообмін, поліпшення польової схожості, інтенсивне проростання коренів і стабілізація врожайності
Технологія Strip Tillage (смугова обробка)	Передбачає тільки розпушування смуги (зазвичай навесні або восени), в яку висівають культурні рослини. При цьому близько двох третин поля залишається необробленим та зберігає свою природну структуру. Успішно використовується у США і Канаді здебільшого для просапних культур, таких як кукурудза й соя. Останніми роками ця технологія набуває актуальності і в Німеччині
Системи no-till та mini-till (нульовий та мінімальний обробіток ґрунту)	Ґрунт не обробляється (мінімально обробляється), а його поверхня вкривається подрібненими рослинними рештками (мульчею). Відсутність розпушування ґрунту запобігає його водній і вітровій ерозії, сприяє збереженню води. За певного зниження врожайності порівняно з традиційним землеробством стане скорочення затрат праці й пального. Потребує спеціальної техніки. Доволі розповсюджена в Україні
Precision agriculture (точне землеробство)	Управління продуктивністю посівів з урахуванням стану земельних ресурсів і сільськогосподарських рослин. Сюди входять: технології глобального позиціонування, географічні інформаційні системи, технології оцінки врожайності, змінного нормування, дистанційного зондування землі. Очікується, що його загальносвітовий ринок щороку зростатиме на понад 12% та до 2020 р. досягне 4,5 млрд дол. США. За прогнозами, до 2050 р. точне землеробство пошириться по всьому світу, особливо в регіонах із великою кількістю орних земель. Стримувати такий процес певною мірою буде наявність сімейної спадкоємності в сільському господарюванні, яка йде врозріз з процесом консолідації в аграрному бізнесі Внаслідок високих початкових інвестицій широко застосовується в Україні переважно великими агропідприємствами та холдинговими структурами, які також безпосередньо долучаються і до розроблення супутніх технологічних рішень, зокрема, ІТ-систем. Середній агробізнес здебільшого використовує окремі елементи таких технологій

Джерело: Складено авторами.

Органічне виробництво. У контексті ресурсозбереження виявляє інтерес такий вид альтернативного господарювання, як органічне виробництво, яке у 2015 р. здійснювалося у 87 країнах на площі 50,9 млн га, а ринок оцінювався у 81,6 млрд дол. США [7]. Кількість органічних виробників становила 2,4 млн, середньодушкове споживання органічної продукції - 10,3 євро (в Україні - 3 євро).

В Україні органічне сільгоспвиробництво зростає: у 2016 р. площі сертифікованих земель становили 411,2 тис. га (крім того, сертифіковано 550 тис. га дикоросів), кількість господарств - 360, ємність внутрішнього ринку оцінювалася у 21,2 млн євро [8]. Вітчизняна органічна продукція має переважно експортну, зокрема європейську, спрямованість. Обмеженість земельних ресурсів, придатних для здійснення органічного виробництва в ЄС, визначає наявність суттєвого потенціалу розвитку відповідного сектору в Україні. Основними чинниками стримування поширення органічного виробництва нині є неналежне нормативно-правове

забезпечення; брак державної фінансової підтримки; низький внутрішній платоспроможний попит; неадекватний потребам розвиток інфраструктури.

Згідно з розрахунками, збільшення частки посівів органічних культур до 7% в усіх сільгоспугіддях країни за збереження існуючої структури посівних площ дасть змогу виробникам, зокрема, зернових і бобових, які переорієнтуються на органіку, додатково одержувати не менше 60-160 євро прибутку з 1 га посівів [9]. Загальна сума додаткового прибутку при цьому перевищить 200 млн євро, а експортна виручка лише від вивезення органічної пшениці (за збереження нинішньої частки експорту у виробництві) може зрости на понад 35 млн дол. США.

З огляду на це основним завданням держави є пришвидшення розвитку органічного сектору має стати практичною реалізацією задекларованої стратегії пріоритетного розвитку органічного виробництва, для цього передусім потрібно сформувати належне нормативно-правове забезпечення та дієву

національну систему сертифікації такої продукції.

Інноваційні системи біозахисту й біобезпеки. Забезпечення національної продовольчої безпеки та адекватної вітчизняному аграрному потенціалу експортної діяльності можливе лише за жорсткого дотримання вимог біозахисту й біобезпеки. Підґрунтя таких систем формують біотехнології у рослинництві та тваринництві, які нині в усьому світі перебувають на етапі потужного зростання й розвитку.

У навколишньому середовищі зареєстровано 4 млн токсичних речовин, і щороку їхня кількість зростає на 6 тис., з яких до людського організму з їжею, водою та повітрям потрапляє близько 100 тис. отруйних сполук. Одним із найсуттєвіших джерел забруднення цього середовища є інтенсивна хімізація сільського господарства.

Біотехнології в рослинництві з урожайності й собівартості конкурують із хімічними методами. Зазначимо, що у країнах ЄС в органічному сільському господарстві урожайність без застосування агрохімікатів і мінеральних добрив вища. У вітчизняному сільському господарстві основним способом підвищення врожайності, як і раніше, залишаються хімічні засоби захисту рослин. До того ж не враховуються негативні наслідки їх застосування.

Водночас в Україні існує велика кількість наукових розробок, адаптованих до місцевих умов, однак їх вихід на ринок для широкого впровадження у виробництво є значною проблемою. Агровиробники повинні бути проінформовані щодо економічної й екологічної ефективності біологізації виробництва, щоб активно почати запроваджувати біотехнології.

Світовий ринок агробіопрепаратів є дуже перспективним і потужним. У найближчі 20 років його щорічне зростання становитиме 15%, досягнувши у 2035 р. рівня 57 млрд дол. США. У країнах Європи норма внесення мінеральних добрив знижується, під заборону щороку потраплять різні пестициди, зростає кількість заборонених агрохімікатів. У США нині найбільше у світі розробок у галузі біотехнології (35% від глобальної біоекономіки) і майже 50% усього світового ринку екологічно чистої продукції.

Вітчизняні розробки, за належної підтримки їх широкого запровадження, можуть сформувати ще один у майбутньому напрям

підвищення рівня інноваційності виробництва, сприяти зростанню конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, а також вийти і на зовнішні ринки, які незабаром активно зростатимуть.

До конкурентних переваг використання препаратів біозахисту у рослинництві слід віднести: низькі витрати й високий ступінь віддачі; поєднаність із багатьма засобами захисту рослин; універсальність; відсутність необхідності внесення змін у звичні технології; екологічна чистота, безпечність для навколишнього середовища, людей та тварин; можливість використання на територіях, де заборонено хімізацію; комплексне поліпшення стану ґрунту.

У тваринництві біологічна безпека поряд з екологічною для забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції є основним елементом продовольчої безпеки й має розглядатися в комплексі з ними. Забезпечення ефективного розвитку тваринництва можливе тільки за умови стійкого епізоотичного (відсутності епідемій серед тварин) благополуччя та здоров'я тварин; виробництва безпечної тваринницької продукції високої якості; запровадження високих міжнародних стандартів біологічної безпеки та біозахисту.

Вітчизняний ринок ветеринарних препаратів становить близько 100 млн дол. США, з них імунобіологічних - 40%. До того ж державними підприємствами біологічної промисловості реалізується продукції менше, ніж 10% від потреби, що доводить про існування потенціалу для нарощування відповідного виробництва. Наразі Україна є майже цілковито залежною від імпорту багатьох ветеринарних імунобіологічних препаратів [10, с. 139].

Важливою проблемою вітчизняного ринку ветеринарних препаратів є слабкий зв'язок ветеринарної галузі з біотехнологічним виробництвом, незважаючи на те, що науковими установами НААН розробляються вакцини, діагностикми, лікувально-профілактичні препарати, дезінфектанти, однак вони недостатньо застосовуються вітчизняною промисловістю. При їх повному освоєнні й активізації імпортозаміщення можливості зростання вітчизняного виробництва ветеринарних препаратів становить близько 90 млн дол. США.

Висновки. Проблема повсюдного поширення в Україні ощадливих систем земле-

робства полягає переважно у наявності достатньої кількості фінансових ресурсів і спроможності менеджменту агропідприємств здійснювати правильний вибір альтернативних сільськогосподарських технологій, віддавши перевагу не просто економічно ефективнішим (які, зазвичай, вичавлюють останнє з природних ресурсів), але таким, що забезпечують екологічну збалансованість виробничих процесів.

Нарощування виробництва органічної продукції поряд із суто оздоровчим та екологічним ефектами спроможне істотно підвищити доходи українських аграріїв, їхню здатність до подальшого інноваційного роз-

витку, а також поліпшити платіжний баланс держави.

Підтримка вітчизняних розробок, широке інформування виробників щодо ефективності їх використання, забезпечать значне впровадження у виробництво вітчизняних біотехнологій, що сприятиме зростанню продуктивності у рослинництві й тваринництві; підвищить якість і конкурентоспроможність аграрної продукції; надасть можливість вітчизняним виробникам біопрепаратів розширити свої позиції на внутрішньому та зовнішньому ринках, які в найближчому майбутньому активно зростатимуть.

Список бібліографічних посилань

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>.
2. S. Gomez y Paloma? et al. (eds.). The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / Springer International Publishing Switzerland, 2017. 318 p.
3. Conservation Innovation Grants. URL : <https://www.nrcs.usda.gov/wps/portal/nrcs/main/national/programs/financial/cig/>.
4. Rural Development programs 2014-2020. URL : https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/common/rdp-list_en.pdf.
5. Перспективи та можливі ризики розвитку сільського господарства України у 2017 році / Лупенко Ю. О. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 32 с.
6. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року / за ред. Я. М. Гадзала, М. І. Башенка, В. М. Жука, Ю. О. Лупенка. Київ : Аграр. наука, 2016. 216 с.
7. Powered by people. 2016 Consolidated annual report of IFOAM - organics international. URL : https://www.ifoam.bio/sites/default/files/annual_report_2016.pdf.
8. Органік в Україні. URL: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
9. Розвиток економіки сільського господарства в 2011-2015 рр. / Я. М. Гадзала та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
10. Головка В. О., Ушкалов В. О. Стан та перспективи розвитку біопромисловості України. Сільськогосподарська мікробіологія. 2011. Вип. 14. С. 42-45.

References

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development. United Nations. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> [In English].
2. Gomez, S., et al. (Eds.) (2017). *The Eurasian wheat belt and food security. Global and regional aspects*. Springer International Publishing Switzerland [In English].
3. Conservation innovation grants. *Natural Resources Conservation Service*. Retrieved from: <https://www.nrcs.usda.gov/wps/portal/nrcs/main/national/programs/financial/cig> [In English].
4. Rural development programs 2014-2020. *European Commission*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-development-2014-2020/country-files/common/rdp-list_en.pdf [In English].
5. Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., Mesel-Veselyak, V.Ya., et al. (2018). *Perspektyvy ta mozhlyvi ryzyky rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy u 2017 rotsi [Prospects and possible risks of Ukrainian agricultural development in 2017]*. Yu.O. Lupenko, & M.I. Puhachov (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
6. Hadzalo, Ya.M., Bashchenko, M.I., Zhuk, V.M., Lupenko, Yu.O. (Eds.) (2016). *Stratehiia rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini na period do 2025 roku [Strategy for the development of agricultural production in Ukraine up to 2025]*. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
7. Powered by people. (2016). *Consolidated annual report of IFOAM - organics international*. Retrieved from: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/annual_report_2016.pdf [In English].
8. Orhanik v Ukraini [Organic in Ukraine]. *Federation of Organic Movement of Ukraine*. Retrieved from: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> [In Ukrainian].
9. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva v 2011-2015 rr. [Development of the economy of agriculture in 2011-2015]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Holovko, V.O., & Ushkalov, V.O. (2011). Stan ta perspektyvy rozvytku biopromyslovosti Ukrainy [Status and prospects of development of Ukraine's bioindustry]. *Silskohospodarska mikrobiologhiia*, 14, pp. 42-45 [In Ukrainian].

Shubravskaya O.V., Prokopenko K.O. Distribution of agrarian novations in the context of effective branch growth

The purpose of the article is to justify the directions of promoting the dissemination of innovative solutions in the agrarian sector of Ukraine.

Research methodology. In the research process, the authors have used such scientific methods: abstract and logical, monographic and statistic.

Research results. It has been established that the distribution of wet- and soil-saving systems will allow us to rationalize the usage of natural resources in terms of ecological and economic components. There have been outlined the main advantages of soil-saving systems. It has been noted that in the context of resource-saving special interest should be paid to such kind of alternative economy as organic production. The main factors of containment of its distribution nowadays are: inadequate legal and regulatory support base; lack of state financial support; low domestic solvency demand.

Elements of scientific novelty. It has also been noted that ensuring national food security and the agricultural export potential are possible only in the context of strict compliance with the requirements of biosecurity and biosafety, the basis of which is formed by biotechnologies in crop and animal production.

Practical significance. Support for domestic novations and wide informing of producers about the effectiveness of their usage will ensure widespread introduction of domestic biotechnologies in production processes. This will promote the productivity growth in crop and animal production; improve the quality and competitiveness of agrarian products; give an opportunity to domestic producers of biological products to expand their positions in the domestic and foreign markets, which will grow rapidly in the nearest future. Tabl.: 1. Refs.: 10.

Keywords: agrarian sector, crop production, animal production, modernization, novations, technologies, innovative activity.

Shubravska Olena Vasylivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of forms and methods of business in agrarian food complex, "Institute for Economics and Forecasting, UNAS" (26, Panasa Myrnoho st., Kyiv)

E-mail: shubravska@gmail.com

Prokopenko Kateryna Oleksiivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of forms and methods of business in agrarian food complex, "Institute for Economics and Forecasting, UNAS" (26, Panasa Myrnoho st., Kyiv)

E-mail: k_prokopenko@ukr.net

Шубравська Е.В., Прокопенко Е.А. Распространение агроноваций в контексте обеспечения эффективного отраслевого роста

Цель статьи - обосновать направления содействия распространению инновационных решений в аграрном секторе Украины.

Методика исследования. Использованы методы: экономического исследования, абстрактно-логический, монографический и статистический.

Результаты исследования. Установлено, что распространение систем влаго- и почвосберегающего земледелия позволит рационализировать природоресурсопользование в разрезе экологических и экономических компонентов. Определены основные преимущества почвосберегающих систем. Отмечено, что в контексте ресурсосбережения представляет интерес такой вид альтернативного хозяйствования как органическое производство, распространение которого сдерживается из-за несовершенства нормативно-правовой базы; ненадлежащую государственную финансовую поддержку; низкий внутренний платежеспособный спрос.

Элементы научной новизны. Обеспечение национальной продовольственной безопасности и соответствующей аграрному потенциалу экспортной деятельности возможно только в контексте соблюдения требований биозащиты и биобезопасности, основу которых формируют биотехнологии в растениеводстве и животноводстве.

Практическая значимость. Поддержка отечественных разработок, широкое информирование производителей об эффективности их использования обеспечат широкое внедрение в производство отечественных биотехнологий, что будет способствовать росту производительности в растениеводстве и животноводстве; повысит качество и конкурентоспособность аграрной продукции; позволит отечественным производителям биопрепаратов расширить свои позиции на внутреннем и внешнем рынках, которые в ближайшем будущем активно расти. Табл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: аграрный сектор, растениеводство, животноводство, модернизация, новации, технологии, инновационная деятельность.

Шубравская Елена Васильевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая отделом форм и методов хозяйствования в агропродовольственном комплексе, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)

E-mail: shubravska@gmail.com

Прокопенко Екатерина Алексеевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела форм и методов хозяйствования в агропродовольственном комплексе, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)

E-mail: k_prokopenko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 21.12.2017 р.

Фахове рецензування: 04.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Поширення агроноваций у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 71 – 76.

*

Досвід комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності

Мета статті - розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо розв'язання проблеми комерційного обігу насіння і садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності у світі та Україні.

Методика дослідження. Використано методи: статистично-економічний, розрахунковий, порівняльного аналізу, графічний.

Результати дослідження. На підставі аналізу стану й перспектив розвитку насінництва в Україні запропоновано напрями удосконалення комерційного обігу насіння і садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності. Окреслено перспективні шляхи прискорення розвитку організації ринку насіння і садивного матеріалу України. Викладено бачення автора досвіду використання кондиційного та некондиційного насіннєвого матеріалу країнами Європейського Союзу та Канади.

Елементи наукової новизни. Розроблено пропозиції щодо комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності.

Практична значущість. Розв'язання зазначених проблем дасть змогу налагодити міжнародну співпрацю України у сфері охорони прав на сорти рослин і комерційного обігу насіння й садивного матеріалу. Рис.: 3. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: сорт рослин, насіння і садивний матеріал, захист прав селекціонерів, патент, інтелектуальна власність.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: zahar-s@ukr.net

Постановка проблеми. Подальше становлення та розвиток вітчизняної селекції й насінництва, вихід вітчизняних сортів на міжнародний ринок, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, яка б відповідала світовим вимогам і нормам, неможлива без запровадження в Україні сортової сертифікації насіння, членства нашої країни в Міжнародній організації економічного співробітництва й розвитку (OECD) та приєднання до схем сортової сертифікації [1].

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу провести паралель між становленням іноземних мультинаціональних насіннєвих фірм і проведенням реформаційних заходів на ринку насіння України. Для цього необхідно продовжити дослідження комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності передових зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток ринку насінництва, організації методологічних та методичних засад проведення комерційного обігу насіння й садивного матеріалу та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні зробили такі вчені, як С. Бакай, О. Захарчук, А. Ключак, Е. Неттевич, К. На-

заренко, П. Марініч, О. Пічкур, В. Орешніков, Л. Худолий, П. Цибульов і багато інших [4, 7-11].

Мета статті - дослідити передовий досвід комерційного обігу насіння та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо розв'язання проблеми виплат за використання інтелектуальної власності на сорти рослин в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Стрімкий розвиток суспільно-виробничих та економічних відносин агропромислового комплексу, пов'язаний із набуттям Україною членства у Світовій організації торгівлі й необхідністю побудови тісніших інтеграційних зв'язків з Європейським Союзом, вимагає постійного удосконалення та оновлення організаційно-технологічних рішень, адаптованих до міжнародних стандартів, зокрема у сфері насінництва і селекційних досягнень, які визначають науковий прогрес у рослинництві.

Франція — один із засновників Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин (UPOV), який є міжурядовою організацією та створений Міжнародною конвенцією, яка підписана у Парижі в 1961р. Конвенція набула чинності у 1968 р. і переглядалася в Женеві у 1972, 1978 і 1991 рр. Особливим моментом є те, що Франція, як один з основних розробників усіх конвенцій, у тому чи-

слі 1991 р., до цього часу повністю її не ратифікувала.

Після створення Європейського Союзу Франція стала її членом. При цьому закони та законодавчі акти були приведені до норм ЄС.

Франція має досить складно організовану систему з охорони прав на сорти рослин і добре захищений і відрегульований внутрішній ринок сортів та контроль за якістю насінництва. Контроль за процесом належить Міністерству сільського господарства та частково Міністерству фінансів, що стосується фінансування. Вся організація системи має схематичну будову, що показано на рис. 1 [13].

Послідовність проходження сорту від його створення і подання заявки на експертизу до виходу на ринок, а також всі взаємовідносини між власниками сорту і його споживачами детально відображено на рис. 2.

Міністерство сільського господарства Франції приймає остаточне рішення про занесення сорту до Державного каталогу сортів рослин країни і захисту прав на них, тобто повністю контролює ринок сортів у державі та процес насінництва. Міністерство має своїх представників у всіх комітетах [13].

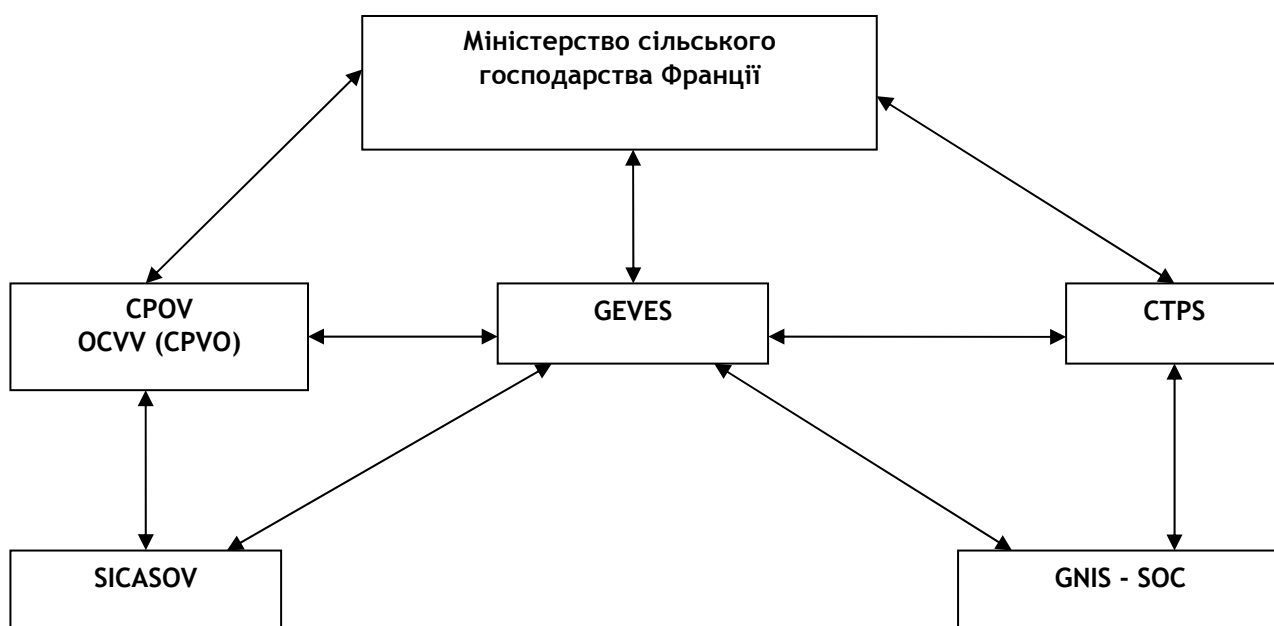

Рис. 1. Загальна схема організації насінництва та контролю за ринком насіння у Франції

Джерело: Сайт SICASOV <https://www.sicasov.com/info/pages/internet/fr/index.html>.

CTPS (Comite Technique Permanent de la Selection des Plantes Cultivees) - постійний технічний комітет, який займається експертизою сортів на придатність до поширення з наступним занесенням його до Державного каталогу.

CPOV (Comite pour la Protection des Obtentions Vegetales) - технічний комітет із захисту прав на сорти рослин, який приймає рішення щодо видачі сертифіката (в Україні – патенту).

OCVV (CPVO) (Office Communautaire des Varietes Vegetales) - технічний комітет, що займається занесенням сортів до єдиного Європейського каталогу та захистом прав на сорти рослин в Євросоюзі.

GEVES (Groupe d'Etude et de Controle des Varietes et des Semences et des Plants) - ус-

танова, яка безпосередньо здійснює польову експертизу сортів на DUS-тест та на придатність до поширення (в окремих випадках може проводити дослідження на пост-контроль й лише на замовлення SOC).

SICASOV (Societe d'Interet Collectif Agricole des Selectionneurs Obteneteurs de Varietes Vegetales) - комітет із захисту інтересів сільськогосподарських виробників та селекціонерів (власників патентів).

GNIS (Groupement National Interprofessionnel Semences et des Plants) - приватна міжпрофесійна організація, яка здійснює контроль за якістю сортів на ринку.

SOC (Service Officiel de Controle) - проводить контроль за сортом після виходу його на ринок (насіннева інспекція, яка і здійснює пост-контроль сортів).

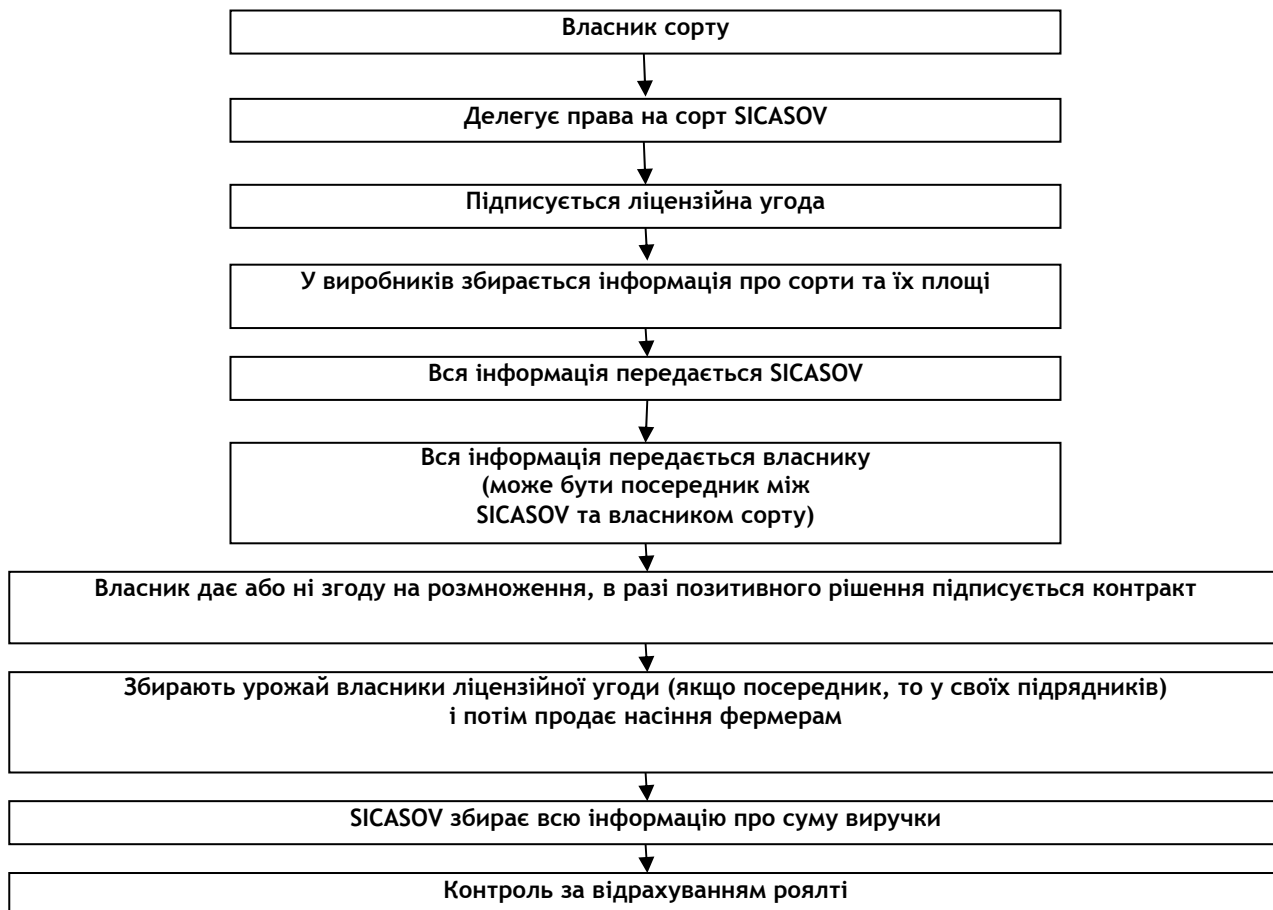

Рис. 2. Послідовність дій SICASOV та його обов'язки

Джерело: Сайт SICASOV <https://www.sicasov.com/info/pages/internet/fr/index.html>.

Кожна ланка даної схеми, тобто організація, яка її представляє, виконує певні функції, наприклад, якщо сорт отримав право на охорону (патент), його власник має право передати управління сортом SICASOV. Цей комітет займається:

- захистом прав власника;
- видачею ліцензії виробникам насіння;
- отриманням роялті, які збирає SICASOV, а потім розподіляє і передає власникові сорту;
- контролем за дотриманням контракту, за якістю насіння та насиченням ринку сортами.

За свої послуги SICASOV отримує 3-5 % від роялті й займається сортами французької селекції як на внутрішньому ринку, так і за межами країни, та іноземними сортами, які знаходяться на ринку Франції.

Так, у 2016 р. SICASOV делеговано права на 4700 сортів 150 видів рослин, які належать 250 власникам. Підписано понад 10 тис. ліцензійних угод. Разом із тим укладено угоди з 1500 французькими фірмами, які займаються насінництвом, та 300 інозем-

ними фірмами. Близько 1000 фірм та фермерських господарств, які постійно і щороку укладають ліцензійні угоди. Фактично SICASOV є посередником між власником сорту та споживачем, тобто йому делеговано права підписувати ліцензійні угоди. Організації – аналоги SICASOV існують і в деяких інших країнах, зокрема Великобританії, Іспанії, Бразилії, Аргентині, Парагваї. За рік SICASOV укладає до 3300 угод із 150 власниками сортів.

Послідовність дій SICASOV, їх можливості та обов'язки показано на рис. 3.

SICASOV здійснює контроль за відрахуванням роялті, сума якого встановлюється при підписанні ліцензійної угоди і становить певний відсоток від виробленого та реалізованого насіння:

- картопля, пшениця - 8-12%;
- гібриди (соєшник, кукурудза) - 12-17%
- ріпак - 15-20%.

SICASOV повністю проводить збір роялті та забезпечує його надходження до власника сорту. За рік SICASOV отримує до 100 млн дол.

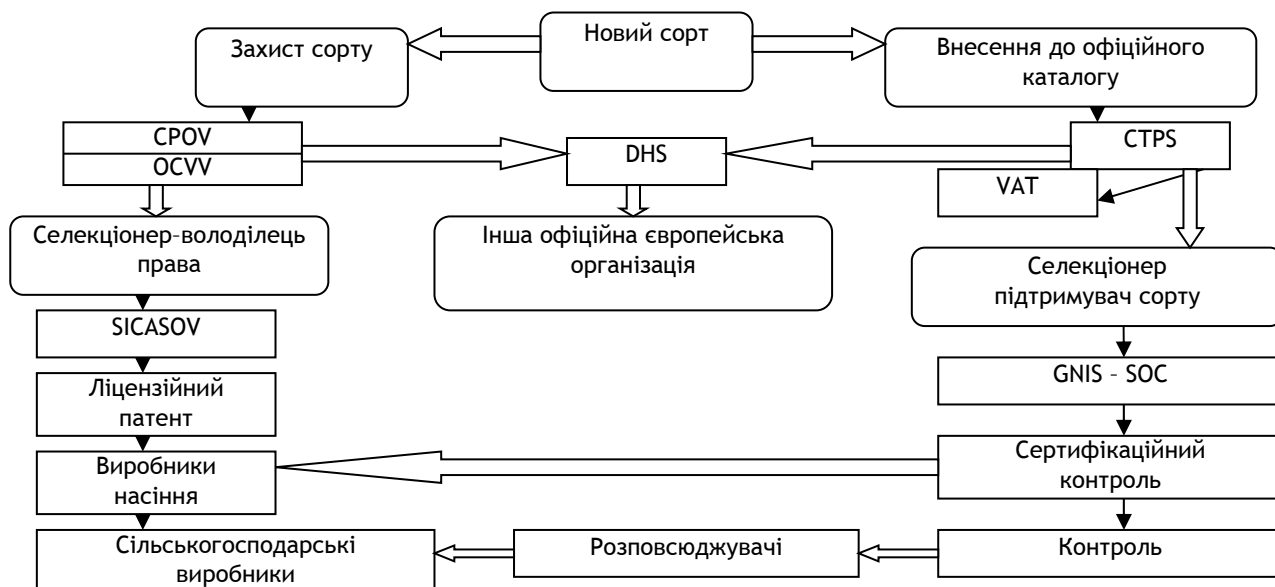

Рис. 3. Організація системи насінництва та захисту прав на інтелектуальну власність у Франції

Джерело: Сайт SICASOV <https://www.sicasov.com/info/pages/internet/fr/index.html>.

Щороку до SICASOV надходить 20-30 нових сортів. Тривалість співпраці власника сорту із SICASOV залежить від актуальності сорту. Так, для зернових вона триває 10 років, але 95% пшениці становлять сорти віком до 20 років, а наприклад вік сорту картоплі Бінч перевищує 100 років і при цьому він становить 30% на ринку сортів (чистоту даного сорту підтримує Союз картоплярів Франції).

Насінництвом мають право займатися лише ті фірми, які мають декларації на певні сорти і певних площ. SICASOV контролює лише на документальному рівні, тобто здійснює перевірку відповідності даних (посівних площ, врожаю і т.п.) із даними міністерства. Кожні 3-4 роки проводять ревізію власника ліцензії і у разі виявлення сорту, не задекларованого в межах контракту, розглядається як порушення, в такому випадку передають справу до суду - SICASOV не має жодних юридичних повноважень. Увесь контроль за якістю насіння здійснює SOC. Система насінництва має таку структуру:

селекція - займаються здебільшого приватні фірми, крім державного інституту сільськогосподарських досліджень (INRA);

виробництво - фірми-виробники насіння всі приватні, державних у цілому не має;

продаж - здійснюють виробники безпосередньо користувачам (фермерам) чи посередникам (оптовим фірмам);

утилізація - користувачі сорту (фермери) висівають насіння на товарне зерно для подальшої його переробки.

Зазвичай фірми, задіяні в процесі насінництва, об'єднуються в союзи, створюють профспілкові організації для захисту своїх прав. Представники цих союзів є в GNIS.

GNIS складається із декількох управлінь, які відповідають за певні групи культур: зернові; кукурудза, сорго; кормові та газонні трави; олійні; буряк цукровий; картопля; льон і коноплі; овочеві, плодові, декоративні. У кожному управлінні є представники різних рівнів, від селекціонерів до виробників (фермерів). Організація роботи секції - атестація, реєстрація (перепис) усіх професіоналів, які працюють у даному напрямі.

У кожного фермера є карта професіонала, відповідно вимогам для області (включаючи обладнання, техніку), яка необхідна лише при зайнятті насінництвом (розмноженням). Після одержання карти професіонала і отримання насіння для реалізації агенти SOC проводять ревізію фірм, які займаються розмноженням, перевіряють умови вирощування, якість, техніку, обладнання, наявність лабораторії.

Контракт між власником сорту і фермером, який займається насінництвом, реалізується за умови отримання карти для розмноження. Регламентацію здійснює міністерство, але секції можуть пропонувати вносити зміни в регламент. Секції проводять збори, на яких обов'язково присутні представники Міністерства сільського господарства та Міністерства фінансів, і таким чином затверджують бюджет GNIS на наступний рік. У контрактах трапляються неузгод-

ження, які вирішують на засіданнях секції GNIS заслуховуванням двох сторін і доходять згоди.

Франція - європейський лідер з виробництва насіння, посідає друге місце у світі після США. Тому тут дуже розвинуті міжнародне навчання і обмін досвідом. Метою навчання є ознайомлення фермерів, споживачів не використовувати у виробництві своє старе насіння, а закуповувати у професіоналів високоякісне насіння нових сортів.

Міністерство сільського господарства призначає голову SOC, котрий разом з генеральним директором GNIS керує всім процесом виведення нових сортів, їх реєстрації (занесення до каталогу), насінництва та розповсюдження. GNIS має 6 регіональних відділень по країні.

Є різні програми, згідно з якими здійснюється грошове заохочення фермерів, які використовують сортове сертифіковане насіння. У Франції вважається не вигідним, з економічного погляду, засівати площі насінням власного виробництва, тобто несертифікованим. Хоча згідно з чинним законодавством країни, фермери мають право застосовувати власне зерно, як посівний матеріал, лише для власних потреб, а не для продажу.

Досить цікавим і необхідним для вивчення може бути досвід використання кондиційного (сертифікованого) та некондиційного (FSS - Farm Saved Seed - насіння для власних потреб) насіннєвого матеріалу країнами Європейського Союзу й зокрема Литвою.

Якщо продаж кондиційного посівного матеріалу зернових культур у деяких країнах ЄС сягає 75-90% (Данія, Нідерланди), то середнє використання в Європі - близько 50%. Однак тільки 16% виробничих посівів висівають сертифікованим посівним матеріалом у Польщі. Це один із найгірших результатів серед країн Європейського Союзу. У цій класифікації, за Польщею знаходиться також Литва - лише 8%.

У Литві, як і в інших країнах світу, за використання кондиційного насіння виплачуються ліцензійні платежі (роялті). За використання некондиційного насіння (FSS) прийнято сплачувати селекційні платежі. Якщо ліцензійні платежі виплачуються за 1 т реалізованого сортового насіння пшениці в сумі 30-34 євро, то за селекційне насіння цього ж самого сорту, яке фермер „виростив для себе” зі свого минулорічного врожаю, сплачують селекційні платежі у розмі-

рі 2,5-3,0 євро за 1 га, або 50% від розміру роялті на 1 га посіву.

Тобто національна селекція має змогу одержувати додаткове фінансування на її розвиток за рахунок висіву як кондиційного, так і некондиційного насіння того самого сорту. За їхніми розрахунками, від ліцензійних платежів селекціонери одержують лише 20%, інші - 80%. Це є селекційні платежі завдяки використанню Farm Saved Seed - насіння для власних потреб.

Відповідно до регламенту ЄС № 2100/94 від 27 липня 1994 року правовий захист сортів рослин (OL 2004 р. спеціальне видання, 3-й розділ, 16-й том, с. 390) з останніми правками, внесеними 20 грудня 2007 р., а також регламентом ЄС № 15/2008 (OL 2008 L8, р. 2), 14 ст. та Закону захисту сортів рослин Литовської Республіки від 22 листопада 2001 р. № IX-618, Žin., 2001, № 104-3701) вказівками 28 ст., фермер або інший власник землі, використовуючи насіння сортів із правовим захистом для вирощування у своєму господарстві й для подальшого висіву зобов'язаний заплатити селекційну оплату селекціонерів сорту або його уповноваженому представникові. Згадану сплату здійснювати не потрібно, якщо фермер вирощує менше ніж 30 га зернових, включаючи ріпак, і менше ніж 10 га картоплі (Наказ міністра сільського господарства Литовської Республіки № 3D-371 від 23 червня 2004 р.).

Згідно із вимогами Європейського регламенту 1768/95ES (вони поширюються на всі країни ЄС, їх не треба додатково вводити в законодавство окремих країн, регламенти напряду не діють, для їх регуляції слід створювати місцеві закони або інші регулювання) порядок оплати селекційної винагороди визначає селекціонер, який може сам збирати виплати або дати письмову довіреність іншим, а фермер, або інший користувач сорту, має індивідуальний обов'язок сплатити. Селекційні виплати можна збирати за останні три роки.

Селекційні виплати (breeders remuneration) Євросоюзу, як правило, досягають 50% від середньої ліцензійної плати. Відповідно до чинної практики в Литві середня ліцензійна плата становить: зернових - 4,92 євро з 1 га, для ріпаку - 8,11 і картоплі - 37,36 євро з 1 га.

2 лютого 2012 року на засіданні Президії сільськогосподарської палати Литовської Республіки, в якому брали участь землероб-

ські організації та представники селекціонерів, дійшли до згоди зменшити селекційний розмір оплати: для декларованих площ зернових - 2,61 євро/га + 21% ПДВ; ріпаку - 6,66 євро/га + 21% ПДВ; картоплі - 20,27 євро/га + 21% ПДВ.

Селекційні платежі в Литві збирає Асоціація фахівців із насінництва в країні. Асоціація одержала дозвіл від Державної служби із захисту даних і довіреності селекціонерів. Міністерство сільського господарства або інші державні установи у процес збирання селекційних платежів не втручаються.

Контроль за організацією збирання й розподілення проводить Комісія, що складається з представників селекціонерів, асоціації фермерів, асоціації сільськогосподарських громад. Цю комісію заснувала Асоціація фахівців із насінництва в Литві. За законодавством створювати таку комісію не варто.

Фермери наводять інформацію про вирощувані сорти у спеціальній формі, яку надають, коли декларують посіви, щороку до 15 червня. Міністерство сільського господарства не контролює збір платежів, але наказом міністра сільського господарства зобов'язало фермерів заповнювати декларації про вирощувані сорти. Насіннєва асоціація отримує інформацію про обробіток декларованих сортів з Інформаційного центру, в якому зібрані декларації фермерів. Згідно з одержаною інформацією Асоціація виписує і надсилає фермерам рахунок, потім вони відправляють гроші в Асоціацію. Асоціація віднімає витрати (близько 5% від загальної зібраної суми) й пересилає гроші селекціонерам безпосередньо або через представників селекціонерів.

Досить цікавим є досвід використання інтелектуальної власності у насінництві Канади. Статус федерального закону «Про захист прав селекціонерів» було затверджено лише у 2015 р., досвід Канади у питаннях роялті тривав 23 роки, і лише протягом останніх 3 років відбуваються суттєві зміни у законодавчому та організаційному забезпеченні. До цього часу в Канаді діяла та діє система «програма товарних відрахувань» (commodity checkoff program) роялті. При продажу товарного зерна у його вартість окремо входять «селекційні виплати» у розмірі 1 канадського долара (0,8 американського долара). Тому за такої системи ліцензійна оплата згідно з договорами є мінімальною (18-20% від загального продажу на-

сіння). Наразі тривають дискусії щодо переваг розвитку двох моделей запровадження роялті:

- збір роялті за ліцензійними угодами (договорами);

- збір роялті на базі товарних відрахувань - селекційні виплати [12].

Основною метою Канади є збільшення інвестицій для продукування нових високопродуктивних та якісних сортів зернових культур. При цьому система має бути:

- гнучкою - враховувати майбутні потреби, так само як і поточні;

- заохочувати конкурентоспроможність;

- забезпечувати, щоб вартість створювалася для всього ланцюжка вартості, винагороджувалися успішні результати;

- надавала ефект тим, хто робить внески, щоб він був пропорційний отриманій вигоді;

- ефективною, прозорою, підзвітною.

Підтримка селекціонерів у всьому світі є досить болючою темою. Також це стосується використання законних прав на інтелектуальну власність для вітчизняних селекціонерів. Якщо проаналізувати реалізацію найбільшими вітчизняними селекційними компаніями, то можна зазначити, що в Україні досить низький рівень продажу кондиційного насіння. Рівень його продажу навіть нижчий, ніж у Литовській Республіці.

Наприклад, Селекційно-генетичний інститут - національний центр насіннєзнавства так сортовивчення НААН реалізовує у рік 12-13 тис. кондиційного насіння, що орієнтовно дає змогу одержати лише близько 10,0 млн грн ліцензійних платежів (роялті). А за використання товаровиробниками Farm Saved Seed - насіння для власних потреб сортів Селекційно-генетичного інституту (беремо для розрахунку фактичну площу виробничих посівів сортами СГІ НЦНС - 3,5 млн га), необхідно було б заплатити ще 300,0 млн грн селекційних платежів.

Для врегулювання відносин між селекційними організаціями та фермерами у Литві діє закон, який регламентує основні правила на ринку насіння й захисту інтелектуальних прав. Фермери зобов'язані: за використання збереженого у господарстві для власних потреб насіння відповідних сортів платити згідно з декларацією про сортові посіви, яку вони подають обов'язково щороку насіннєвим агенціям (насіннєвим асоціаціям). Ключовими моментами у законі також є такі:

насіння для власних потреб повинно бути оброблено та використано у власному виробничому процесі фермера;

фермери не можуть продавати, купувати, передавати за бартером або іншим чином насіння для власних потреб за межі свого господарства;

правила Farm Saved Seed на насіння для власних потреб застосовуються на насіння, яке було оброблено навіть в іншому місці, або взято безпосередньо з комори;

насіння для власних потреб не може бути збережено на фермі без дозволу селекціонерів на задіяні для виробничого процесу його сорти.

Основні послуги, що надаються насіннєвими агенціями (насіннєвими асоціаціями) різних країн, в тому числі й Литви, це:

контроль підприємців і фермерів, які укладають з селекціонерами, ліцензійні угоди для виробництва й маркетингу сертифікованого насіння;

збір і перевірка інформації, пов'язаної з використанням пільг на звільнення від сплати;

збір та контроль інформації для виконання агенцією обробки зібраного матеріалу охоронних сортів для висіву;

здійснення колективної системи справляння плати за Farm Saved Seed - насіння для власних потреб;

підтримка законного використання охоронних сортів рослин і, зокрема, порушення

виключного права через незаконний збут насіння.

Отже, їхня діяльність спрямована на регулювання ринку насіння в країні, тим самим приносячи відчутні вигоди для фермерів, селекціонерів та насінницьких компаній.

Висновки. На основі вивчення передового досвіду комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності країнами Європейського Союзу та Канади необхідно:

розробити чіткий прозорий механізм одержання ліцензійних платежів на основі реального відображення використання вартості насіння і садивного матеріалу, використовуючи ліцензійні, субліцензійні угоди та їх реєстрацію незалежним органом обліку, нагляду й контролю - насіннєвою агенцією чи насіннєвою асоціацією;

підтримати національну селекцію за рахунок використання селекційних платежів за Farm Saved Seed - насіння для власних потреб, що використовуються нині товаровиробниками без погодження із селекціонерами;

запровадити обов'язкові декларації щодо сортових виробничих посівів сільськогосподарськими товаровиробниками, які є власниками землі сільськогосподарського призначення площею від 25 га та більше.

Список бібліографічних посилань

1. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15.02.2011 № 3019. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17>.
2. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 17.01.2002 № 2986 / ВР України. *Відом. Верхов. Ради України (ВВР)*. 2002. № 23. Ст. 163.
3. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» : Закон України від 02.10.2012 № 5397-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17>.
4. *Tadeusz Oleksiak*. Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny w państwach Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesień, 2013. - 3 (176).
5. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» : Закон України від 08.12.2015 № 864-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241>.
6. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR). - Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych. URL: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx.

References

1. Pro pryednannia Ukrainy do Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia zemovykh kultur, Skhemy sortovoi sertyfikatsii nasinnia kukurudzy ta sorho Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobitnytstva ta rozvytku : Zakon Ukrainy vid 15.02.2011 # 3019 [On Ukraine's accession to the grain crop seed certification scheme, corn and sorghum seed certification scheme of the Organization for economic cooperation and development: Law of Ukraine from 15.02.2011, No. 3019]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. *VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17> [In Ukrainian].
2. Pro okhoronu prav na sorty roslin : Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 # 2986 [On the protection of rights on the plant varieties: Law of Ukraine from 17.01.2002, No. 2986]. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 23, art. 163 [In Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi material» : Zakon Ukrainy vid 02.10.2012 # 5397-VI [On Amendments to the Law of Ukraine «On seeds and planting material»: Law of Ukraine from 02.10.2012, No. 5397-VI]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. *VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17> [In Ukrainian].
4. *Oleksiak, T.* (2013). Rynek nasienny w państwach Unii. *Nauka. Doradztwo. Praktyka. Warszawa: Lipiec-wrzesień*, 3 (176) [In Polish].
5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro nasinnia i sadyvnyi materialy» : Zakon Ukrainy vid 08.12.2015 # 864-VIII [On Amendments to the Law of Ukraine «On Seeds and Planting Material»: Law of Ukraine from 08.12.2015, No. 864-VIII]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. *VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/864-19/paran241#n241> [In Ukrainian].

7. Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / Захарчук О. В., Кісіль М. І., Кропивко В. С. та ін.; за ред. О. В. Захарчука, М. І. Кісіля. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 92 с.

8. Захарчук О. В. Економіка насінництва. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 272 с.

9. Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. Washington : World Bank Group, 2015. 158 p.

10. Захарчук О. В. Оцінка вартості сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 86-93.

11. Захарчук О. В. Проблеми комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 11. С. 39-43.

12. Agence canadienne d'inspection des aliments. URL: <http://www.inspection.gc.ca/fra/1297964599443/1297965645317>.

13. Société Coopérative d'Intérêt Agricole des Sélectionneurs Obtenteurs de Variétés Végétales. URL: <https://www.sicasov.com/info/pages/internet/fr/index.html>.

6. Gatunki, których odmiany wpisane są do krajowego rejestru (KR). *Centralny ośrodek badania odmian roślin uprawnych*. Retrieved from: http://www.coboru.pl/polska/Rejestr/gat_w_rej.aspx [In Polish].

7. Zakharchuk, O.V., Kisil, M.I., Kropyvko, V.S., et al. (2013). *Nasinnia i sadyvnyi material yak ob'ekt intelektualnoi vlasnosti [Seeds and seedlings as an object of intellectual property]*. O.V. Zakharchuk, M.I. Kisil (Eds). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

8. Zakharchuk, O.V. (2015). *Ekonomika nasinnytstva [Economics of seed production]*. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

9. Zakharchuk, O.V., et al. (2015). *Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report*. Washington: World Bank Group [In English].

10. Zakharchuk, O.V. (2013). Otsinka vartosti sortu rosllyn yak ob'ekta intelektualnoi vlasnosti [Assessment of the costs on plant variety as an intellectual property]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 86-93 [In Ukrainian].

11. Zakharchuk, O.V. (2016). Problemy komertsiiinoho obihu nasinnia ta vyplat za vykorystannia intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Problems of commercial circulation of seeds and payments for the use of intellectual property in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 39-43 [In Ukrainian].

12. Agence canadienne d'inspection des aliments. Retrieved from: <http://www.inspection.gc.ca/fra/1297964599443/1297965645317> [In French].

13. Société Coopérative d'Intérêt Agricole des Sélectionneurs Obtenteurs de Variétés Végétales. Retrieved from: <https://www.sicasov.com/info/pages/internet/fr/index.html> [In French].

Zakharchuk O.V. Experience of commercial seedling and payments for the use of intellectual property

The purpose of the article is to develop scientifically grounded proposals for solving the problem of commercial circulation of seeds and planting material and payments for the use of intellectual property all over the world and particularly in Ukraine.

Research methods: statistical and economic, calculation, comparative analysis, graphic.

Research results. Analysis of the current state and prospects of seed development in Ukraine has been presented, ways of solving the commercial circulation of seeds and planting material and payments for the use of intellectual property have been proposed. The prospects for an accelerating organization of the Ukrainian market of seed and planting material have been outlined. The author's views on the positive experience of conditional and non-standard seed material usage in the countries of the European Union and Canada have been presented.

Elements of scientific novelty. Proposals for commercial seed treatment and payments for the use of intellectual property have been developed.

Practical significance. The solution of these problems will enable the establishment of international cooperation of Ukraine in the field of protection of rights to plant varieties and commercial circulation of seeds and planting material. Figs.: 3. Refs.: 13.

Keywords: sort of plants, seed and landing material, protection of rights for selectionists, patent, intellectual property.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, head of the department investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: zahar-s@ukr.net

Захарчук А.В. Опыт коммерческого оборота семян и выплат за использование интеллектуальной собственности

Цель статьи - разработать научно обоснованные предложения по решению проблемы коммерческого оборота семян и посадочного материала и выплат за использование интеллектуальной собственности в мире и Украине.

Методика исследования. Использованы методы: статистическо-экономический, расчетный, сравнительного анализа, графический.

Результаты исследования. В результате анализа состояния и перспектив развития семеноводства в Украине предложены направления совершенствования коммерческого оборота семян и посадочного материала, а также выплат за использование интеллектуальной собственности. Намечены перспективные пути ускорения развития организации рынка семян и посадочного материала Украине. Изложено видение автора опыта использования кондиционного и некондиционного семенного материала странами Европейского Союза и Канады.

Элементы научной новизны. Разработаны предложения по коммерческому обороту семян и выплат за использование интеллектуальной собственности.

Практическая значимость. Решение указанных проблем даст возможность наладить международное сотрудничество Украины в сфере охраны прав на сорта растений и коммерческого оборота семян и посадочного материала. Илл.: 3. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: сорт растений, семена и посадочный материал, защита прав селекционеров, патент, интеллектуальная собственность.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: zahar-s@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 22.01.2018 р.

Фахове рецензування: 22.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В. Досвід комерційного обігу насіння та виплат за використання інтелектуальної власності. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 77 – 84.

УДК 338.43 : 339.543

К.М. ПУГАЧОВА, кандидат економічних наук, доцент
О.О. ШЕРЕМЕТ, кандидат економічних наук, доцент

Зовнішньоторговельні відносини України з ЄС

Мета статті - дослідити сучасні тенденції зовнішньої торгівлі України з ЄС та здійснити прогноз подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва на основі застосування інструментів економіко-математичного моделювання.

Методика дослідження. Теоретична та методологічна основа дослідження – загальнотеоретичні методи наукового пізнання, включаючи фундаментальні положення та принципи розвитку економіки, висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Використання індуктивного та дедуктивного методів уможливило систематизувати й обробити інформацію, теоретично осмислити та уточнити окремі аспекти проблематики статті.

Результати дослідження. Дослідження розкриває авторський погляд на сучасний процес створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Проаналізовано тенденції розвитку торгівлі агропродовольчими товарами між країнами, визначено основні проблемні моменти подальшої співпраці та обґрунтовано напрями взаємовигідного співробітництва, які забезпечать отримання економічних вигод українськими товаровиробниками.

Елементи наукової новизни. Запропоновано напрями формування вільної торгівлі та розвитку взаємовигідної співпраці в аграрній сфері економіки.

Практична значущість. Зазначені підходи можуть бути використані органами державної влади при плануванні майбутнього переговорного процесу щодо зони вільної торгівлі та прогнозуванні розвитку економіки. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: міжнародна інтеграція, аграрна економіка, зона вільної торгівлі, продовольство, сільське господарство, прогноз, ринок, розвиток.

Пугачова Катерина Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний університет харчових технологій (м. Київ, вул. Володимирська, 68)

E-mail: avtor05@ukr.net

Шеремет Олег Олексійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний університет харчових технологій (м. Київ, вул. Володимирська, 68)

E-mail: eiu@doc.nuft.edu.ua

Постановка проблеми. Створення зони вільної торгівлі з ЄС активізувало процеси входження українських товаровиробників на світові та регіональні ринки. Як наслідок, Україна стає провідним світовим експортером агропродовольчої продукції. Подальше нарощування вітчизняного експорту потребує аналізу та систематизації сучасних тенденцій зовнішньої торгівлі, прогнозу розвитку торговельно-економічного співробітництва країн на основі застосування ефективних інструментів економіко-математичного моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародної економічної інтеграції як важливої складової подальшого розвитку вітчизняної економіки та пошуку шляхів підвищення її ефективності присвячено роботи багатьох науковців. Так, про-

блеми європейської інтеграції України та підвищення на її основі ефективності сільського господарства висвітлено у наукових працях Б.В. Духницького, М.І. Пугачова, А.О. Мельник та ін. [4]. Вони переважно розглядають процеси інтеграції України з ЄС як форму здійснення зовнішньоекономічної політики в аграрній сфері на основі раціонального використання експортного агропродовольчого потенціалу.

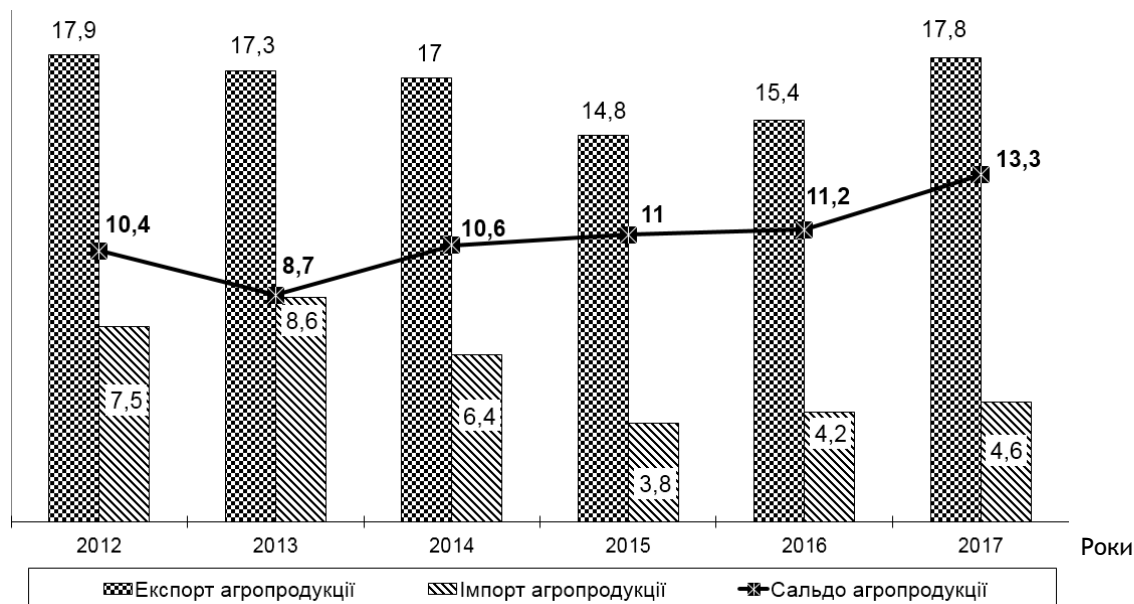
Незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, дослідження перспектив розвитку аграрного сектору економіки України на сучасному етапі інтеграції є актуальним. На засадах наукового доробку дослідників постає потреба системного опрацювання проблеми подальшого розвитку та функціонування зони вільної торгівлі в умовах нарощування експорту, формування нової інституційної системи та підтримки сільського господарства тощо.

© К.М. Пугачова, О.О. Шеремет, 2018

Мета статті - дослідити сучасні тенденції зовнішньої торгівлі України з ЄС та здійснити прогноз подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва на основі застосування інструментів економіко-математичного моделювання.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний етап розвитку світової економіки та окремих країн характеризується

прискоренням міжнародних інтеграційних процесів, у тому числі в агропродовольчій сфері. Важливим показником інтеграції є обсяг взаємної торгівлі між учасниками інтеграційного угруповання. Після зниження у 2014 р. обсяг експорту з України продукції сільського господарства та продовольства (групи 1-24 УКТЗЕД) починає зростати й у 2017 році досяг 17,8 млрд дол. США (рис.).

Динаміка зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією, млрд дол. США

Джерело: Складено на основі даних [1].

У 2017 р. агропродовольча продукція посіла трохи більше 41% у загальному експорті з України, зберігши лідерство у його товарній структурі. Ключовими продуктами вітчизняного аграрного експорту традиційно стали зернові та олійні культури, соняшникова олія і продукція харчової промисловості, на які припадає близько 90% його вартості. У 2017 р. за кордон було продано 41,8 млн т зернових, з них кукурудзи - 19,4, пшениці - 17,3, ячменю - 4,9 млн т. Рекордним цей рік був для експорту сої (2,9 млн т), соняшникової олії (5,8 млн т), цукру (майже 600 тис. т) та макухи (4,9 млн т), м'яса птиці (271 тис. т), яєць (92 тис. т), вершкового масла (30 тис. т) та меду (68 тис. т).

Важливим торговельним партнером України стає Європейський Союз, частка якого у 2016 р. в українському експорті становила 33 %, імпорті - 41%. Упродовж багатьох років лівову частку українського експорту в країни ЄС становить сировинна продукція. Його основними товарними позиціями є зернові культури, залізорудна сировина та металопродукція. Орієнтація на вивезення си-

ровинних ресурсів є важливим чинником економічної нестабільності країни. Натомість Україна імпортує паливні ресурси, машини та обладнання (30%), а також продукти хімічної промисловості (передусім фармацевтичні вироби та мінеральні добрива).

У 2017 р. Україна поставила до ЄС агропродовольчої продукції на 5,8 млрд дол. США, перевищивши рекордні показники аналогічного експорту у 2012 та 2013 р. у 5 млрд дол. США і сягнувши найвищого показника. В ЄС найбільшими покупцями українських зернових стали Іспанія, Італія та Нідерланди, а основними імпортерами насіння олійних культур - Франція, Бельгія, Греція та Нідерланди. Здебільшого покупцями агропродовольчої продукції у грошовому виразі були Німеччина, Австрія, Польща та Угорщина. Нарощування обсягів експорту актуалізує прогноз взаємної торгівлі у майбутньому.

Одним з інструментів економіко-математичного моделювання, використання якого характеризується високим рівнем

об'єктивності, має ґрунтовну теоретичну базу та забезпечує прогнозування умов зовнішньої торгівлі, є гравітаційна модель. Теоретична обґрунтованість і висока емпірична точність гравітаційної моделі зумовлюють її активне використання для оцінювання зовнішньої торгівлі та дослідження експортно-імпортних операцій суб'єктів міжнародної торгівлі. Використання адекватної гравітаційної моделі сприяє розумінню механізмів експорту та обмежень двосторонніх зовнішньоторговельних потоків між країнами, визначенню чинників подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва між учасниками інтеграції.

У цілому гравітаційні моделі являють собою інструмент визначення й оцінки ключових чинників, що впливають на розвиток взаємної торгівлі. У контексті опису зовнішньоторговельних потоків між країнами (зокрема їх двосторонньої торгівлі) ця ідея трансформується в таку: сила взаємодії між економічними суб'єктами (інтеграційними утвореннями, країнами, регіонами тощо) є прямо пропорційною добутку показників їх значущості (економічного потенціалу) та зворотно пропорційною відстані між ними. Стандартні гравітаційні пояснювальні змінні (значущість економічних об'єктів і відстань між ними) присутні в усіх як класичних, так й сучасних специфікаціях гравітаційної моделі.

Уперше гравітаційну модель в емпіричних дослідженнях використав у своїх роботах Я. Тінберген. Запропоноване ним рівняння має вигляд [9]:

$$F_{ig} = G \frac{m_i^{\alpha} m_j^{\beta}}{d_{ij}^{\delta}} \varepsilon_{ij}, \quad (1)$$

де F_{ig} - товарооборот між країнами;

m_i та m_j - валовий внутрішній продукт країн i та j ;

d_{ij} - фактор торговельних (у тому числі логістичних) витрат, що пов'язані з експортом;

ε_{ij} - усі інші чинники, які впливають на експорт, але не входять до рівняння;

α, β, δ - параметри моделі (константи).

На сучасному етапі розвитку світової економіки зроблено чимало інтерпретацій цієї моделі залежно від цілей моделювання. Так, окрім ВВП, сила взаємодії між економічними суб'єктами моделюється в гравітаційних рівняннях чисельністю населення, площею країн та/або інтеграційних утворень, протяжністю кордону тощо (табл. 1). Так, у моделі Х. Ліннемана [7] як взаємозалежні змінні для значущості економік країн-партнерів використовується як номінальний ВВП країн у національній валюті, так і чисельність населення.

1. Інтерпретації гравітаційної моделі зовнішньої торгівлі

Автори, рік	Змінна	Сила взаємодії	Відстань	Інші чинники
Tinbergen J., 1962 [9]	Експорт із країни до країни	ВВП країн-партнерів	Відстань між країнами	Витрати, що пов'язані з експортом
Linnemann H., 1966 [7]	Вартість торговельного потоку	Чисельність населення в країнах	Фізична віддаленість економічних центрів країн	Торговельні преференції
McCallum J., 1995 [8]	Експорт із регіону до регіону	ВВП регіонів	Відстань між регіонами	Приналежність регіонів
Anderson J. & Wincoop E., 2003 [5]	Експорт із регіону до регіону	Доходи регіонів	Відстань між регіонами та ціннові індекси регіонів	Приналежність регіонів
Baier S. & Bergstrand J., 2009 [6]	Експорт із регіону до регіону	ВВП регіонів	Відстань між регіонами та індекси їх віддаленості	Наявність державного кордону

Джерело: Складено на основі даних [5-9].

Дослідження свідчать, що ВВП експортера як індикатор розміру його економіки позитивно корелює з його виробничими можливостями та, як наслідок, визначає обсяг торгівлі, що спрямовується до країни призначення. Передусім розмір економіки імпортера є характеристикою його внутрішнього

ринку, а отже, відбиває обсяг попиту на імпортовану продукцію. Підходів до використання ВВП як визначника сили взаємодії між економічними суб'єктами та базової гравітаційної змінної дотримуються й українські науковці [2, 3].

Для розрахунку прогнозу подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва використано статистичні дані ЄС та України за 2000-2015 рр. Обрано показники ВВП ЄС та України, що характеризують силу

взаємодії між економічними суб'єктами (табл. 2). Зворотно пропорційними до них обрано пов'язані з експортом торговельні витрати, що визначають географічну відстань між учасниками інтеграційного угруповання.

2. Зовнішньоторговельні показники гравітаційної моделі, млн дол. США

Рік	Зовнішньоторговельний оборот	ВВП ЄС	ВВП України
2000	5235,6	8807159	32375
2001	8542,7	8907736	39309
2002	11834,2	9716129	43956
2003	15631,3	11846291	52010
2004	20557,0	13683147	67218
2005	22425,3	14306697	89239
2006	28282,5	15269348	111885
2007	36135,1	17663569	148734
2008	46997,9	19020507	188110
2009	24892,0	17013493	121552
2010	32153,1	16946307	141209
2011	43722,9	18319753	169334
2012	43237,7	17262975	182592
2013	43805,1	17970797	188350
2014	38072,0	18498059	135472
2015	28345,4	25897283	123279,52

Джерело: Складено на основі даних [1, 10].

Перевірка моделі за основними критеріями показала, що вона є статистично значущою. За допомогою гравітаційної моделі

зроблено прогноз обсягів двосторонньої торгівлі агропродовольчими товарами на 2018-2020 рр. (табл. 3).

3. Прогноз зовнішньоторговельного обороту між Україною та ЄС агропродовольчою продукцією у 2018-2020 рр., млн дол. США

Рік	Зовнішньоторговельний оборот	Експорт з України	Темпи росту експорту до 2017 р., %
2017 (факт)	8089,1	5814,8	100,0
2018	8149,6	5871,2	100,9
2019	8164,2	5878,7	101,1
2020	8170,8	5884,6	101,2

Джерело: Розрахунки авторів.

Результати моделювання зовнішньоторговельного обороту агропродовольчою продукцією між Україною та ЄС чітко демонструють значний вплив економічного зростання ВВП Європейського Союзу. При збільшенні ВВП ЄС на 1 дол. США прогнозується зростання двостороннього товарообороту на 1,47 дол. США. Вплив темпів збільшення ВВП України має значно менший вплив, що можна пояснити відмінністю у розмірах економік ЄС та України.

Висновки. Розгляд гравітаційної моделі дає змогу зробити висновок, що українські експортери вже у 2017 році досягли межі зростання зовнішньоторговельного обороту й у майбутньому не мають резервів для суттєвого збільшення експорту агропродоволь-

чої продукції. Це вимагає від державної влади активізації переговорного процесу щодо збільшення розміру квот на постачання сільськогосподарської продукції до ЄС. Українським експортерами агропродовольчої продукції необхідно активізувати роботу з розширення міжнародних зв'язків і пошуку нових зарубіжних партнерів, підвищення конкурентоспроможності своєї продукції, насамперед якості. На державному рівні доцільно розробити та почати впроваджувати програму імпортозаміщення в аграрному секторі, яка стимулюватиме розвиток внутрішнього виробництва тих груп товарів, які можна виробляти на території України (велика рогата худоба, свині, птиця, молокопродукція, овочі та фрукти тощо).

Список бібліографічних посилань

1. Державна служба статистики України. 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12 січня 2018).
2. Калюжна Н. Г. Підхід до визначення гравітаційних чинників впливу на зовнішньоторговельні відносини країн. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 26-31.
3. Насадиук І. Б. Гравітаційна модель міжнародних економічних відносин України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. № 1 (44). С. 94-99.
4. Перспективи розвитку зовнішньоторговельних відносин України з Європейським Союзом в аграрній сфері / Пугачов М. І. та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 40 с.
5. Anderson J., Wincoop E. Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle. *The American Economic Review*. 2003. Vol. 93. Working Paper No 1. P. 170-192.
6. Baier S., Bergstrand J. Bonus vetus OLS: A Simple Method for Approximating International Trade-cost Effects. *Journal of International Economics*. 2009. Vol. 77. Working Paper No 1. P. 77-85.
7. Linnemann H. Econometric Study of International Trade Flows. *The Economic Journal*. 1967. Vol. 77. Working Paper. No 306. P. 366-368.
8. McCallum J. National Borders Matter: Canada-U.S. Regional Trade Patterns. *The American Economic Association*. 1995. Vol. 85. Working Paper No 3. P. 615-623.
9. Tinbergen J. Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy. *The Economic Journal*. 1966. Vol. 76. Working Paper No 301. P. 92-95.
10. Cereals, oilseeds and protein crops, rice. The European Commission. Agriculture and rural development (2017). URL: http://ec.europa.eu/agriculture/cereals_en (дата звернення: 10 січня 2018).

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
2. Kaliuzhna, N.H. (2017). Pidkhyd do vyznachennia hravitatsiinykh chynnykiv vplyvu na zovnishnotorhovelni vidnosyny krain. [The approach to defining gravity factors of influence on the foreign trade relations of countries]. *Problemy ekonomiky*, 1, pp. 26-31 [In Ukrainian].
3. Nasadiuk, I.B. (2012). Hravitatsiina model mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy [Gravity model of international economic relations of Ukraine]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 1 (44), pp. 94-99 [In Ukrainian].
4. Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., Melnyk, A.O., et al. (2013). *Perspektyvy rozvytku zovnishnotorhovelnykh vidnosyn Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom v ahrarnii sferi* [Prospects of development of foreign trade relations of Ukraine with the European Union in the agrarian sector]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
5. Anderson, J., & Wincoop, E. (2003). Gravity with gravitas: a solution to the border puzzle. *The American Economic Review*, 93 (1), pp. 170-192 [In English].
6. Baier, S., & Bergstrand, J. (2009). Bonus vetus OLS: a simple method for approximating international trade-cost effects. *Journal of International Economics*, 77 (1), pp. 77-85 [In English].
7. Linnemann, N. (1967). Econometric Study of International Trade Flows. *The Economic Journal*, 77 (306), pp. 366-368 [In English].
8. McCallum, J. (1995). National Borders Matter: Canada-U.S. Regional Trade Patterns. *The American Economic Association*, 85 (3), pp. 615-623 [In English].
9. Tinbergen, J. (1966). Shaping the world economy: suggestions for an international economic policy. *The Economic Journal*, 76 (301), pp. 92-95 [In English].
10. Cereals, oilseeds and protein crops, rice. (2017). *The European Commission. Agriculture and rural development*. Retrieved from: http://ec.europa.eu/agriculture/cereals_en [In English].

Пугачёва Е.Н., Шеремет О.А. Внешнеторговые отношения Украины с ЕС

Цель статьи - исследовать современные тенденции внешней торговли Украины с ЕС и осуществить прогноз дальнейшего развития торгово-экономического сотрудничества на основе применения инструментов экономико-математического моделирования.

Методика исследования. Теоретическая и методологическая основа исследования — общетеоретические методы научного познания, включая фундаментальные положения и принципы развития экономики, освещены в работах отечественных и зарубежных ученых. Использование индуктивного и дедуктивного методов позволило систематизировать и обработать информацию, теоретически осмыслить и уточнить отдельные аспекты проблематики статьи.

Результаты исследования. Исследование раскрывает авторский взгляд на современный процесс создания зоны свободной торговли между Украиной и ЕС. Проанализированы тенденции развития торговли агропродовольственными товарами между странами, определены основные проблемные моменты дальнейшего сотрудничества и обоснованы направления взаимовыгодного сотрудничества, которые обеспечат получение экономических выгод украинскими товаропроизводителями.

Элементы научной новизны. Предложены направления формирования свободной торговли и развития взаимовыгодного сотрудничества в аграрной сфере экономики.

Практическая значимость. Указанные подходы могут быть использованы органами государственной власти при планировании будущего переговорного процесса по зоне свободной торговли и прогнозировании развития экономики. Табл. 3. Илл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: международная интеграция, аграрная экономика, зона свободной торговли, продовольствие, сельское хозяйство, прогноз, рынок, развитие.

Пугачёва Екатерина Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Национальный университет пищевых технологий (г. Киев, ул. Владимирская, 68)

E-mail: avtor05@ukr.net

Шеремет Олег Алексеевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Национальный университет пищевых технологий (г. Киев, ул. Владимирская, 68)

E-mail: ei@doc.nuft.edu.ua

The purpose of the article is to investigate current trends of Ukraine's foreign trade with EU and make forecast for further development of trade and economic cooperation on basis of tools usage for economic and mathematical modeling.

Research methodology. The theoretical and methodological basis of the research are general theoretical methods of scientific knowledge, including fundamental bases and principles of economic development, highlighted in the works of domestic and foreign scientists. To achieve the purpose of the article, there have been used inductive and deductive methods that made it possible to systematize and process information, theoretically interpret and clarify certain aspects of the research issues.

Research results. The research formulates the author's view on the modern process of establishing a free trade zone between Ukraine and EU. The article analyzes trends in the development of the trade of agricultural products between countries, identifies the main issues of further cooperation and substantiates the directions of mutually beneficial cooperation in the future, which will ensure getting of economic benefits by Ukrainian producers.

Elements of scientific novelty. There have been proposed directions of formation of free trade zone and development of mutually beneficial cooperation in the agrarian sector of economy.

Practical significance. These approaches can be used by government authorities when planning a future negotiation process on a free trade zone and economic development forecast. Tabl.: 3. Fig.: 1. Refs.: 10.

Keywords: international integration, agrarian economy, free trade zone, food, agriculture, forecast, market, development.

Pugachova Kateryna Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of international economics, National University of Food Technologies (68, Volodymyrska st., Kyiv)
E-mail: avtor05@ukr.net

Sheremet Oleg Oleksiiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of international economics, National University of Food Technologies (68, Volodymyrska st., Kyiv)
E-mail: eiu@doc.nuft.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.

Фахове рецензування: 12.02.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Пугачова К. М., Шеремет О. О. Зовнішньоторговельні відносини України з ЄС. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 85 – 90.

* * *

Новини АПК

Уряд надаватиме 70% компенсації за технологічне обладнання кооперативам

Уряд визначив фермерство як найбільш оптимальну форму розвитку сільського господарства і основний пріоритет державної підтримки, передбачивши в державному бюджеті на 2018 рік 1 млрд грн на підтримку фермерів. Один із механізмів такої підтримки є відшкодування фермерським кооперативам 70% вартості обладнання. Про це зазначив заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Віктор Шеремета під час круглого столу «Впровадження нових фінансових інструментів підтримки малого та середнього підприємництва на селі у 2018 році».

Захід передбачає поширення інформації щодо державної підтримки фермерських господарств та кооперації в усіх областях України. У ньому взяли участь представники Мінагрополітики, Асоціації фермерів та приватних землевласників України, керівники фермерських господарств і кооперативів.

«70% компенсацію за обладнання отримують фермери, у яких вже є або які створять кооператив. У цьому році ми зосередимося на двох напрямках кооперативів - молочному та плодово-ягідному. Ці напрями передбачають найбільший ефект зі збільшення продукції з доданою вартістю, створення робочих місць для селян та розвитку місцевої інфраструктури», - відмітив заступник Міністра.

Ягідничим кооперативам компенсація буде надаватися за обладнання для зберігання та шокової заморозки, молочним кооперативам - за доїльне обладнання і обладнання для охолодження молока.

У межах держпідтримки для фермерів передбачаються додаткові преференції при купівлі техніки. Крім стандартної 25% компенсації за програмою здешевлення сільськогосподарської техніки, фермери додатково отримують 15% компенсації - всього 40%. Також для фермерів пропонується здешевлення кредитних коштів до європейського рівня - 1-2%. Ще один напрям підтримки - повернення 80% вартості за купівлю насіння української селекції. Буде здешевлено й вартість дорадчих послуг.

Програма з розвитку фермерських господарств та кооперації - це нова програма з обсягом фінансування 1 млрд грн. Її наповнення відбувалось у тісній співпраці з фермерами, з урахуванням їх головних побажань. Одним із прогнозованих результатів дії програми має стати збільшення частки фермерських господарств у виробництві валової продукції аграрної галузі від 6 до 10%.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 332.6:631.164

О.В. ХОДАКІВСЬКА, доктор економічних наук
І.В. ЮРЧЕНКО, кандидат економічних наук

Формування цін на землі сільськогосподарського призначення у Чеській Республіці

Мета статті – розкрити особливості формування ринкових цін на землі сільськогосподарського призначення Чехії з тим, щоб у подальшому розглянути можливість застосування даного досвіду в Україні.

Методика дослідження. Використано методи: наукової абстракції, логіки, аналізу і синтезу, узагальнення й систематизації, наукового порівняння.

Результати дослідження. Визначено алгоритм формування ринкової ціни земельної ділянки сільськогосподарського призначення у Чехії, що включає визначення коду, якому вона відповідає у систематизованій базі даних ґрунтово-екологічних властивостей. Відповідно до присвоєного коду визначається базова ціна земельної ділянки. Залежно від факторів, які впливають на сільськогосподарське використання земельної ділянки, базова ціна коригується за допомогою спеціальних коефіцієнтів. Відкоригована базова ціна земельної ділянки є початковою ціною пропозиції на ринку. Ринкова ціна земельної ділянки формується виходячи з відкоригованої базової ціни під впливом попиту та пропозиції.

Елементи наукової новизни. Розкрито досвід Чехії щодо формування ринкової ціни на землі сільськогосподарського призначення. Висвітлено основну мету створення та застосування систематизованої бази даних ґрунтово-екологічних властивостей. Побудовано структурно-логічну схему формування ринкових цін на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в Чехії.

Практична значущість. За результатами дослідження визначено, що в основі формування базової ціни земельної ділянки сільськогосподарського призначення в Чехії знаходяться інформаційні дані щодо якості ґрунтів, за їх основними природними властивостями (бонітування), у тому числі родючості. Встановлено, що подібні підходи використовують при визначенні нормативної грошової оцінки, які застосовуються в Україні. Такі дані є важливими в оцінці земельної ділянки, так як відображають урожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах. Система коригування базової ціни земельних ділянок використовується для отримання мінімально-початкової ціни на ринку, але дана ціна не є і не має бути ринковою. Для того щоб уникнути проблеми скуповування земельних ділянок сільськогосподарського призначення за цінами нижче ринкових, має проводитись ефективна інформаційна компанія щодо інформування продавців про ціни на землю.

Для побудови і розвитку української моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, вкрай важливим питанням залишається формування механізму формування ринкової ціни на земельні ділянки. Тому використання позитивного міжнародного досвіду щодо цього питання є надзвичайно важливим і актуальним. Табл.: 4. Рис.: 3. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: ринок земель, ціноутворення, ринкова ціна земельної ділянки, базова ціна, відкоригована ціна, землі сільськогосподарського призначення, бонітування.

Ходаківська Ольга Василівна - доктор економічних наук, завідувач відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Юрченко Ігор Володимирович - кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Постановка проблеми. Землі сільськогосподарського призначення, як основа економічної, соціальної, виробничої та інших видів діяльності, є унікальним ресурсом, який згідно з постулатами економічної теорії, не маючи початкової вартості, має ціну. Це зумовлено тим, що земля є продуктом природи, а не результатом праці. З огляду на це ціна земельної ділянки ґрунтується не на вартості, а на тому доході, який вона

приносить власникові, тобто земельній ренті. Отже, класична політекономія визначає ціну земель не як покупну ціну самої земельної ділянки, а як величину земельної ренти, яку вона забезпечує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню оцінки земель сільськогосподарського призначення у науковій літературі відводиться особливе місце. Своє відображення воно знайшло у працях О. І. Гуторова [1], Д. С. Добряка [2], В. М. Заяця [3], М.Г. Лихогруда, Ю.М. Манцевича, Ю.М. Па-

© О.В. Ходаківська, І.В. Юрченко, 2018

лехи [7], В. Я. Месель-Веселяка [6], Н. А. Солов'яненко [9], А. М. Третьяка [10], М.М. Федорова [11] та ін.

Незважаючи на вагомий внесок вітчизняних дослідників у розроблення теоретико-методологічних засад оцінки земель та практичних аспектів її застосування, відкритими залишаються питання щодо уточнення величини рентоутворювальних чинників за ринкових умов господарювання, які формують розміри диференціального рентного доходу, покладеного в основу розрахунку критеріїв оцінки. Вітчизняними ученими доведено, що нині темпи зростання таких рентоутворювальних чинників як виробничі витрати не відповідають темпам росту врожайності, у результаті чого відбуваються значні коливання розмірів рентного доходу, що свідчить про некоректність використання фактичних даних урожайності і фактичних витрат при оцінюванні сільськогосподарських земель [6, 8, 11,13]. Це зумовлює необхідність пошуку інших рентоутворювальних чинників, які здатні забезпечити достовірну оцінку земель сільськогосподарського призначення за ринкових умов господарювання. Підтвердження цього - нова методика визначення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затверджена Постановою КМУ № 831 від 16 листопада 2016 р., яка, ґрунтуючись на фактичних даних урожайності та балах бонітету, не повною мірою відображає сучасні економічні реалії та якісний стан земель [13]. Як наслідок, при її застосуванні будуть отримані однакові значення нормативної грошової оцінки одного гектара орних земель Миколаївської, Луганської, Вінницької та Дніпропетровської обл. (27078,3 грн), Одеської та Донецької (31167,7 грн), Львівської і Рівненської (22049,5 грн), Івано-Франківської та Київської обл. (26194,1 грн). Хоча ці області мають різну структуру ґрунтового покриву, неоднаковий рівень природної родючості, різний рівень господарювання, а відповідно й економічної оцінки тощо.

Ще складнішою виглядає ситуація із визначенням ринкової ціни земель сільськогосподарського призначення, що ускладнюється відсутністю ринкового обігу таких земель (за винятком земель для городництва, садівництва, дачного будівництва, особистого селянського господарства, дія мораторію на які не поширюється) [4, 5,8]. У цьому випадку досить важливим є вивчення світового досвіду формування ринкових цін на землі сільськогосподарського призначення.

Мета статті - розкрити особливості формування ринкових цін на землі сільськогосподарського призначення в Чехії, щоб у подальшому мати можливість застосування даного досвіду в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Практика застосування оцінки земель у Чехії бере свій початок із XVII ст., саме тоді було зафіксовано перші спроби реєстрації прав власності на земельні ділянки. Нині методичні підходи до оцінювання земель удосконалено. Для виявлення відносної придатності ґрунтів до вирощування сільськогосподарських культур застосовується комплексний моніторинг ґрунтів - КМГ (Komplexního Průzkumu Půd (KPP)), проведений в 1961-1970 рр. шляхом зондування. Як результат, було отримано інформаційні дані щодо якості (родючості) ґрунтів за їх основними природними властивостями, що впливають на врожайність сільськогосподарських культур з урахуванням конкретних природно-кліматичних умов [17].

За допомогою отриманих інформаційних даних щодо якості ґрунтів, у Чехії створено систематизовану базу даних ґрунтово-екологічних властивостей (Bonitovanými Pôdno-ekologickými Jednotkami (BPEJ)). Створена база даних знаходиться у вільному доступі, містить інформацію про геоморфологічну, кліматичну, екологічну, геологічну, гідрологічну, ґрунтово-генетичну й позиційну характеристики земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що впливає на її виробничий потенціал та економічну оцінку.

Систематизована база даних BPEJ визначається п'ятизначним кодом (табл. 1).

Систематизована база даних BPEJ визначається п'ятизначним кодом (табл. 1).

1. Систематизована база даних ґрунтово-екологічних властивостей Чехії (BPEJ)

Порядковий номер в кодї BPEJ	Назва	Маркування коду BPEJ	Діапазон значень
1	Код кліматичної зони	X.xx.xx	0-9
2	Код основної земельної одиниці	x.XX.xx	01-78
3			
4	Комбінований код нахилу та експозиції	x.xx.X.x	0-9
5	Код глибини та щільності ґрунтового покриву	x.xx.x.X	0-9

Джерело: Сформовано за даними [18].

Код кліматичної зони ВРЕJ характеризує земельну ділянку відповідно до кліматичних умов, що впливають на вирощування сільськогосподарських культур. Визначення кліматичних зон ґрунтується на низці критеріїв, найважливішими з яких є: середньодобова температура; середньорічна температура і середня температура протягом вегетаційного періоду; середньорічна кількість опадів, у тому числі в період вегетації; ймовірність сухого вегетаційного періоду, яка визначається у відсотках; рівень вологості, посухи та інших кліматичних даних. Діапазон значень коливається від 0 до 9, де показник в межах 0-5 визначає зони з досить теплим і сухим кліматом, а 6-9 - холодним та більш вологим.

Друга і третя цифри коду основної земельної одиниці ВРЕJ характеризують ґрунтовий покрив земельної ділянки відповідно до його бонітування: підтипу, ґрунтоутворюючих субстанцій, вмісту піску, глибини залягання гумусного горизонту тощо. Система класифікації ґрунтів через бонітування складається з 78 позицій. Діапазон значень коливається від 1 до 78, де кожна позиція означає відповідну класифікацію ґрунту.

Комбінований код нахилу та експозиції ВРЕJ показує рівень крутизни схилу земельної ділянки відповідно до горизонту та його напрям, тобто у яку сторону він спрямований. Крутизна схилу земельної ділянки впливає на використання сільськогосподарської техніки. Крім того, із його збільшенням зростає ризик ерозії ґрунту. Таким чином, нахил земельної ділянки впливає на сільськогосподарські культури, адже чим вища верхня точка нахилу, тим нижча - температура. Водночас від розташування й спрямованості схилу залежить доступність рослин до сонячного проміння. Діапазон значень коливається від 0 до 9, де, наприклад, значення 7 характеризує земельну ділянку із значним нахилом, спрямованим на північ.

Код глибини та щільності ґрунтового покриву визначає земельну ділянку відповідно до його щільності та глибини. Діапазон значень варіює від 0 до 9.

Система ВРЕJ складається із 2278 класифікаторів, 138 з яких надають економічну характеристику земельної ділянки [18].

З метою забезпечення актуальних та якісних відомостей систематизованої бази даних ґрунтово-екологічних властивостей Чехії (ВРЕJ) дана база щороку оновлюється.

Відповідно до класифікаторів систематизованої бази даних ВРЕJ, було сформовано базові ціни земель сільськогосподарського призначення, які затверджені Указом Міністерства фінансів Чехії «Про впровадження закону про оцінку майна (Указ про оцінку)» №441/2013 від 17.12.2013 року [19].

Відповідно до статті 11 Закону Чеської Республіки «Про оцінку майна» № 151/1997 від 10.07.1997 року, сільськогосподарські угіддя оцінюються відповідно до ґрунтово-екологічних властивостей [22]. Розрахунок базової ціни земельної ділянки сільськогосподарського призначення здійснюється за формулою:

$$UCZP = BCZP + \frac{(HRRE_i + P) * \left(1 - \frac{DP}{100}\right)}{\frac{U}{100}},$$

де $UCZP$ – базова ціна земельної ділянки, крон/га;

$BCZP$ – базова ціна земельної ділянки, крон/га (є сталою величиною - 2 крон/м²);

$HRRE_i$ – річний валовий рентний дохід на ВРЕJ, крон/га;

DP – податок на прибуток (ставка податку 19%);

P – сума коригування для отримання ВРЕJ, крон/га;

U – ставка капіталізації $HRRE$, встановлена на рівні 7% [23].

Базова ціна земель сільськогосподарського призначення коригується з урахуванням коефіцієнта надбавок залежно від віддаленості від Праги (як столиці), віддаленості від найближчого муніципалітету та чисельності жителів. Коригування базової ціни проводиться шляхом множення значення базової ціни на коефіцієнт коригування, після чого отримане значення додається до базової ціни (табл. 2).

Коригування базової ціни відбувається не тільки через додавання надбавок, а й методом відрахувань, які нараховуються у відсотках від базової ціни і віднімаються від неї у випадках віддаленості земельної ділянки від муніципалітету та у разі, коли є умови, що зменшують сільськогосподарське використання земельної ділянки (табл. 3).

2. Поправки до базової ціни земель сільськогосподарського призначення (у відсотках)

П/н	Підстава коригування базової ціни земельної ділянки с.-г. призначення	Рівень доплати, %
1.	<i>Розташування земельної ділянки на території муніципалітету, сусідніх муніципалітетів або в їх околицях</i>	
1.1	<i>Прага</i>	
1.1.1	Територія столиці	560
1.1.2	Територія сусідніх муніципалітетів	280
1.1.3	Кадастрова територія в межах 7 км	140
1.2	<i>Муніципалітети з кількістю населення понад 250 000 осіб</i>	
1.2.1	Територія муніципалітету	320
1.2.2	Територія сусідніх муніципалітетів	160
1.2.3	Кадастрова територія в межах 5 км	80
1.3	<i>Муніципалітети з кількістю населення 100-250 тис. осіб</i>	
1.3.1	Територія муніципалітету	240
1.3.2	Територія сусідніх муніципалітетів	120
1.3.3	Кадастрова територія в межах 4 км	60
1.4	<i>Муніципалітети з кількістю населення 50-100 тис. осіб</i>	
1.4.1	Територія муніципалітету	200
1.4.2	Територія сусідніх муніципалітетів	100
1.4.3	Кадастрова територія в межах 3 км	50
1.5	<i>Муніципалітети з кількістю населення 25-50 тис. осіб</i>	
1.5.1	Територія муніципалітету	160
1.5.2	Територія сусідніх муніципалітетів	80
1.6	<i>Муніципалітети з кількістю населення 10-25 тис. осіб</i>	
1.6.1	Територія муніципалітету	120
1.6.2	Територія сусідніх муніципалітетів	60
1.7	<i>Муніципалітети з кількістю населення 5-10 тис. осіб</i>	
1.7.1	Територія муніципалітету	80
1.7.2	Сусідні кадастрові території	40
1.8	<i>Муніципалітети з кількістю населення 2- 5 тис. осіб</i>	
1.8.1	Територія муніципалітету	40
1.8.2	Сусідні кадастрові території	20

Джерело: Сформовано авторами за даними [19].

3. Поправки до базової ціни земель сільськогосподарського призначення (відрахування у відсотках)

П/н	Причина коригування базової ціни земель с.-г. призначення	Відрахування, %
2.	<i>Розташування земельної ділянки, віддаленість від муніципалітету</i>	
2.1	2-3 км	3
2.2	3-4 км	6
2.3	4-5 км	10
2.4	Понад 5 км	15
3.	<i>Земельні ділянки, сільськогосподарське використання яких суттєво погіршується через:</i>	
3.1	Наявність будь-яких перешкод (наприклад, чотири або більше виступів твердих порід на 1 га, вали, колектори і т.д.)	До 15
3.2	Наявності електричних або вітряних стовпів (4 або більше на 1 га)	До 25
3.3	Необхідності проведення дренажу	До 35
3.4	Розміщення земельної ділянки в районах з особливим природоохоронним статусом	До 30
3.5	<i>Забруднення повітря:</i>	
	середній ступінь забруднення	До 15
	сильний ступінь забруднення	До 20

Джерело: Сформовано за даними [19].

Сформована на основі класифікаторів систематизованої бази даних ВРЕУ та відкоригована відповідно до поправок ціна земельної ділянки сільськогосподарського призначення є тією мінімальною ціною, за якою може бути продано земельну ділянку, так

звану базову ціну. Базові ціни земельної ділянки визначають у національній валюті з розрахунку на одиницю земельної площі. Вона являє собою початкову ціну земельної ділянки сільськогосподарського призначення, нижче якої вона не може бути продана.

Для розрахунку базової ціни земельної ділянки сільськогосподарського призначення, її орендної плати та оподаткування в Чехії використовують базу даних ВРЕЈ, інформаційною основою якої є якісні та кількісні показники земельної ділянки та бонітування ґрунтів. Отже, можна зробити припущення,

що це є аналогом нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення в Україні. Щоправда, слід відзначити, що базова ціна земель Чехії, на відміну від української нормативної грошової оцінки, зазнає низки коригувань (табл. 4).

4. Рівень базової ціни земель сільськогосподарського призначення в Чехії та нормативної грошової оцінки в Україні

Рік	Базова ціна ВРЕЈ*в Чехії (середня)	Нормативна грошова оцінка** в Україні (середня)	Різниця між оцінкою земель в Україні та Чехії	
	євро/га	євро/га***	(+; -)	%
2013	2433	1960	473	81
2014	2792	1869	923	67
2015	2792	1340	1452	48
2016	2792	1179	1613	42

Джерело: Розраховано авторами за даними [21].

*Скоригована ціна;

** Нормативна грошова оцінка ріллі;

*** За курсом НБУ на 01.01. відповідного року.

Як видно з табл. 4, нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення в Україні у 2016 р. удвічі менша, ніж аналогічний показник базової ціни земель у Чеській Республіці.

Звичайно, базова ціна не завжди дає повну картину про ринкову ціну земельної ділянки. Ринкова ціна – це сума грошових коштів, яку було сплачено за земельну ділянку, тобто ціна, за якою продавець згоден продати земельну ділянку, а покупець її придбати.

Середня ринкова ціна земель сільськогосподарського призначення в Чеській Республіці за 2016 р. становила 204,1 тис. крон/га (7982 євро/га), що на 20% більше, ніж у 2015 р. (162,6 тис. крон/га). Річне зростання ціни на земельні ділянки сільськогосподарського

призначення за 2015–2016 рр. є найбільшим за період 2004–2016 рр.

За останні три роки зростання ціни на землю становило 65%, а упродовж 2004–2016 рр. – на 298%, від 68,3 тис. крон/га (2671 євро/га) у 2004 р. до 204,1 тис. крон/га (7982 євро/га) у 2016 р. Середньорічний приріст ринкової ціни на землі сільськогосподарського призначення в Чехії сягає 11% (рис. 1).

З огляду на розмір земельних ділянок і попиту на них, варто зазначити, що у 2016 р. найбільшим попитом користувалися земельні ділянки площею 5–50 га. У цілому, ціна одного гектара такої земельної ділянки сільськогосподарського призначення становила 7306 євро/га [16, 20].

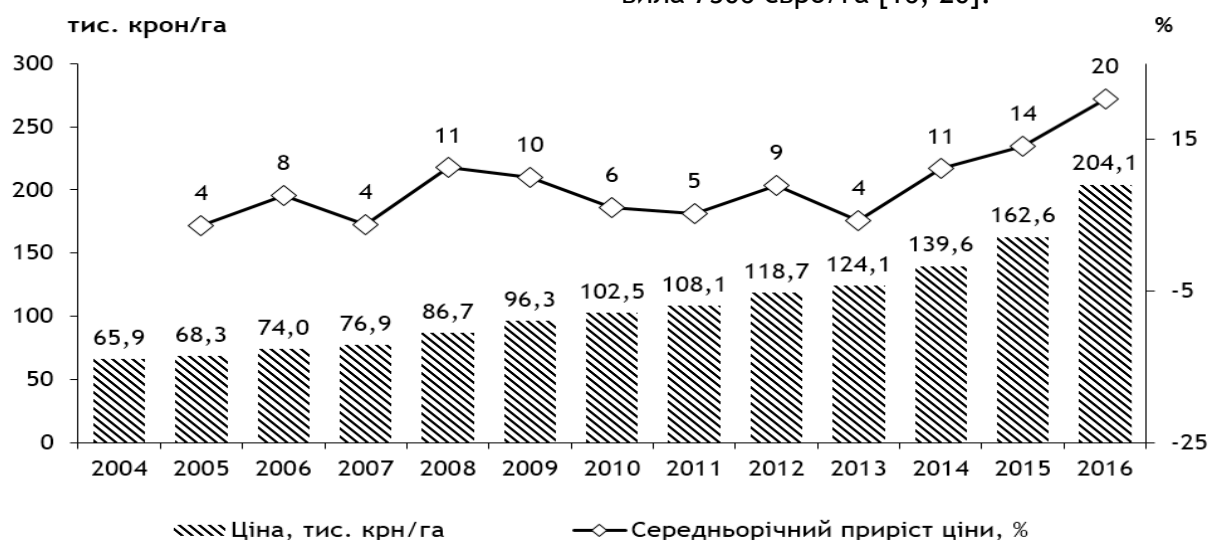

Рис. 1. Ринкова ціна земель сільськогосподарського призначення в Чехії

Джерело: Побудовано за даними [20].

Варто зазначити, що на ринку земель сільськогосподарського призначення в Чехії трапляються випадки, коли земельна ділянка продається за ціною нижчою від ринкової. Причиною цього є неосвіченість продавців земельних ділянок щодо реальної вартості земель. Натомість покупці, краще володіючи необхідною інформацією, недобросовісно користуються цим, переконуючи

власників продавати землю за базовою ціною, яка є нижчою за реальну ринкову ціну.

Базові ціни, встановлені нормативними актами, використовують для визначення ціни пропозиції (початкової ціни) земельної ділянки. Враховуючи те, що ціна продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення є питанням домовленості між продавцем і покупцем, базова ціна значно менша за ціну продажу (ринкову ціну) (рис. 2).

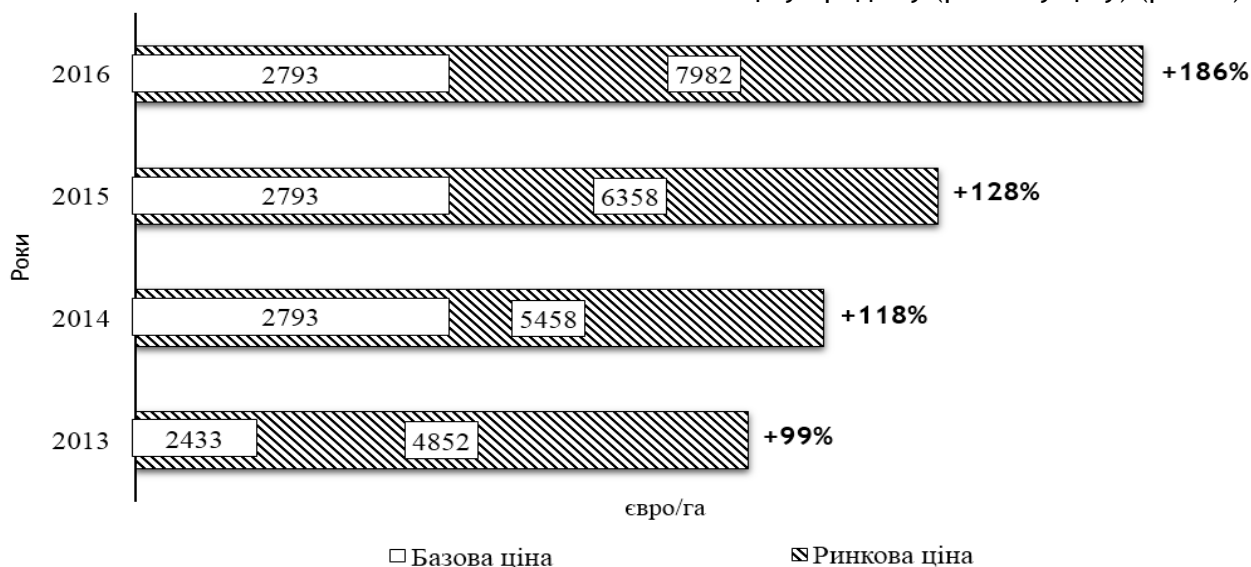

Рис. 2. Порівняння базових та ринкових цін на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в Чехії

Джерело: Побудовано за даними [21].

У 2016 р. у Чехії ринкова ціна земель сільськогосподарського призначення становила 7982 євро/га, що перевищувало встановлену Міністерством фінансів та Міністерством сільського господарства базову ціну земельної ділянки (2793 євро/га) - на 186%.

З огляду на це, проблема продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення за ціною нижчою від ринкової є однією з головних на ринку земель Чехії, яку намагаються вирішити завдяки повідомленню не тільки про базові ціни на землю, а й про ринкові ціни, через створення відповідних Інтернет-платформ з інформування та продажу земель.

На такій Інтернет-платформі продавець може дізнатися, за якою ціною було відчужено аналогічну земельну ділянку в його регіоні, має можливість звернутися за професійною допомогою у визначенні орієнтовної ринкової ціни земельної ділянки, виставити земельну ділянку на продаж і відповідно продати її.

Отже, формування ринкової ціни на землі сільськогосподарського призначення в Че-

ській Республіці ґрунтується на інформаційних даних якості (родючості) ґрунтів за їх основними природними властивостями (рис. 3).

Висновки. 1. На основі інформаційних даних щодо якості та родючості ґрунтів за їх основними природними властивостями у Чехії сформовано систематизовану базу даних ґрунтово-екологічних властивостей (ВРЕЖ), відповідно до якої земельній ділянці присвоюють відповідний код (згідно з класифікатором) та встановлюється її базова ціна. Базові ціни коригують за допомогою коефіцієнтів надбавок і відрахувань, залежно від місця розташування, чисельності населення та умов господарювання. Відкоригована базова ціна земель сільськогосподарського призначення є мінімальною офіційною ціною продажу земельної ділянки. Однак остаточна ціна продажу земельної ділянки формується під впливом попиту і пропозиції.

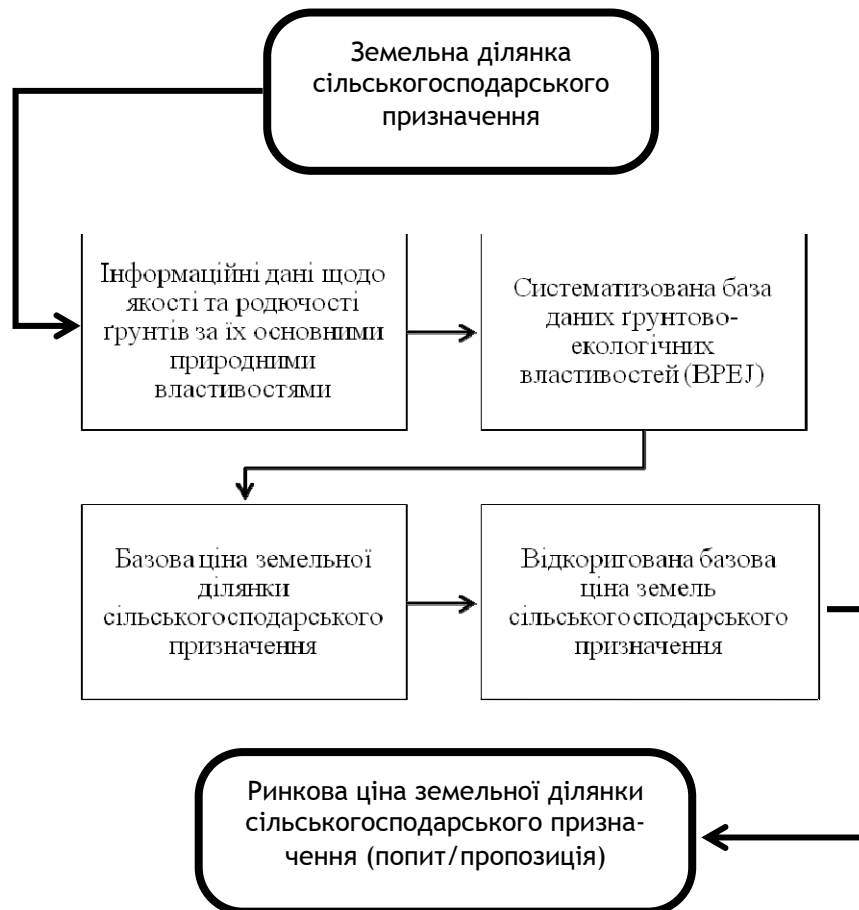

Рис. 3. Формування ринкової ціни на земельну ділянку сільськогосподарського призначення в Чехії

Джерело: Побудовано авторами.

2. В основу систематизованої бази даних ґрунтово-екологічних властивостей (ВРЕЛ) покладено відомості щодо якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, у тому числі родючості. У подальшому ґрунтуючись на цих даних складається базова ціна земельної ділянки - аналог української нормативної грошової оцінки.

3. Базові ціни використовують для встановлення початкової ціни продажу земель-

ної ділянки. Враховуючи те, що ціна продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення встановлюється під впливом попиту і пропозиції, базова ціна, як правило, значно менша за її ринкову ціну.

4. Дослідження щодо формування цін на землі сільськогосподарського призначення в Чехії засвідчили, що у ній напрацьовано значний позитивний досвід, який може бути корисним і для України.

Список бібліографічних посилань

1. Гуторов О. І., Шарко І. О. Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи : монографія. Харків: ХНАУ; Вид-во «Точка», 2012. 256 с.
2. Добряк Д. С., Вітвицька В. М. Грошова оцінка земель як важливий чинник регулювання ринку сільськогосподарських земель. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 1. С. 5-16.
3. Заяць В. М. Оцінка сільськогосподарських ділянок методичним підходом урахування витрат на земельні поліпшення. *Землевпорядний вісник*. 2011. № 1. С. 17-22.
4. Кириленко І. Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 44-46.

References

1. Hutorov, O.I., & Sharho, I.O. (2012). *Otsinka zemel i resursnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi : teoretychni ta praktychni pidkhody : monohrafiia* [Evaluation of land and resource potential in agriculture: theoretical and practical approaches: monograph]. Kharkiv: KhNAU; "Tochka" [In Ukrainian].
2. Dobriak, D.S., & Vitvytska, V.M. (2010). *Hroshova otsinka zemel yak vazhlyvyi chynnyk rehuliuвання rynku silskohospodarskykh zemel* [Cash evaluation of land as an important factor in regulation of the agricultural land market]. *Zemleustrii i kadastr*, 1, pp. 5-16 [In Ukrainian].
3. Zaiats, V.M. (2011). *Otsinka silskohospodarskykh dilanok metodychnym pidkhodom urakhuvannya vytrat na zemelni polipshennia* [Evaluation of agricultural land with methodological approach to management costs of land improvement]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 1, pp. 17-22 [In Ukrainian].

5. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади за-
провадження ринкового обігу земель. *Економіка АПК*. 2016.
№ 12. С. 5-15.
6. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Нові методичні
підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки
земель сільськогосподарського призначення. *Економіка
АПК*. 2016. № 2. С. 22-29.
7. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні /
Дехтяренко Ю. Ф. та ін. Київ : Профі, 2002. 256 с.
8. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : мо-
нографія / [Федоров М. М. та ін.] ; за ред. Лупенка Ю. О.,
Ходаківської О. В. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
9. Солов'яненко Н. А. Оцінка земель в Україні: історичні
та методичні аспекти. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 2.
С. 36-39.
10. Удосконалення методики оцінки земель сільськогос-
подарського призначення в Україні / Третяк А. та ін. *Еконо-
міст*. 2016. № 5. С. 38-40.
11. Федоров М. М. Методологічні та методичні засади
удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільсь-
когосподарського призначення. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 31 с.
12. Федоров М. М. Особливості формування ринку зе-
мель сільськогосподарського призначення в Україні. *Еконо-
міка АПК*. 2007. № 5. С. 73-78.
13. Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Нормативна грошова
оцінка земель сільськогосподарського призначення: ренто-
утворюючі чинники. *Землевпорядний вісник*. 2017. № 7.
С. 14-18.
14. Ходаківська О. В. Ринкові ціни земель сільськогоспо-
дарського призначення та орендна плата у країнах Європей-
ського Союзу. *Землеустрій і кадастр*. 2012. № 1. С. 65-70.
15. Ходаківська О. В. Ринки земель сільськогосподар-
ського призначення в країнах ЄС: можливості використання
досвіду в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 30-36.
16. Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Регулювання ринко-
вого обігу земель сільськогосподарського призначення: дос-
від країн ЄС. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 78-85.
17. Агентство з купівлі та продажу земель сільськогоспо-
дарського призначення – BiorealityLtd. URL: [http://
www.bioreality.cz/co-znamenava-bpej](http://www.bioreality.cz/co-znamenava-bpej).
18. Інформаційний портал eKatalog BPEJ. Міністерство
сільськогосподарства Чеської Республіки. URL:
<https://bpej.vumop.cz/>.
19. Vyhláška k provedení zákona o oceňování majetku
(оцінювачі vyhláška) [Указ «Про впровадження Закону про
оцінку майна (Указ про оцінку)»]. Міністерство фінансів
Чеської Республіки. 2013. URL: [https://
www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-441#p6](https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-441#p6).
20. Zpráva o trhu s půdou [Звіт про ринок земель]. *Ком-
панія з продажу сільськогосподарської нерухомості –
Farmy.cz*. 2017. URL : <https://goo.gl/LgmvTw>.
21. Zpráva o trhu s půdou [Звіт про ринок земель]. *Ком-
панія з продажу сільськогосподарської нерухомості –
Farmy.cz*. 2017. URL : [http://www.farmy.cz/zpravy-o-trhu-s-
pudou/](http://www.farmy.cz/zpravy-o-trhu-s-pudou/).
22. Zprávy o trhu s půdou [Закон про оцінку майна] / Пар-
ламент парламенту Чеської Республіки. 1997. URL:
<https://goo.gl/bCV5dg>.
23. Методологія оцінки земель відповідно до ґрунтово-
екологічних одиниць (BPEJ). *ІЕІСГ*. URL : <https://goo.gl/keifDf>.
4. Kyrylenko, I.H. (2009). Aktualni pyttania rynku zemel
silskohospo-darskoho pryznachennia [Urgent issues of the agricul-
tural land market]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 44-46 [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2016). Naukovi
zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel [Scientific
principles of introduction of market circulation of land].
Ekonomika APK, 12, pp. 5-15 [In Ukrainian].
6. Mesel-Veseliak, V.Ya., & Fedorov, M.M. (2016). Novi
metodychni pidkhody shchodo udoskonalennia normatyvnoi
hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia
[New methodical approaches to improving the normative mone-
tary evaluation of agricultural lands]. *Ekonomika APK*, 2, pp.
22-29 [In Ukrainian].
7. Dekhtiarenko, Yu.F., et al. (2002). *Metodychni osnovy
hroshovoi otsinky zemel v Ukraini* [Methodological basis of mone-
tary evaluation of land in Ukraine]. Kyiv: Profi [In Ukrainian].
8. Fedorov, M.M., et al. (2016). *Rozvytok zemelnykh vid-
nosyn v ahrarnii sferi : monohrafiia* [Development of land rela-
tions in the agrarian sphere: monograph]. Yu.O. Lupenko, &
O.V. Khodakivska (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
9. Solovianenko, N.A. (2014). Otsinka zemel v Ukraini:
istorychni ta metodychni aspekty [Evaluation of land in
Ukraine: historical and methodological aspects]. *Zemlevpori-
adnyi visnyk*, 2, pp. 36-39 [In Ukrainian].
10. Tretiak, A., et al. (2016). Udoskonalennia metodyky
otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini
[Improving of the evaluation methodology of agricultural land
in Ukraine]. *Ekonomist*, 5, pp. 38-40 [In Ukrainian].
11. Fedorov, M.M. (2009). *Metodolohichni ta metodychni
zasady udoskonalennia normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel
silskohospodarskoho pryznachennia* [Methodological and me-
thodical principles of improving the normative monetary eval-
uation of agricultural land]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
12. Fedorov, M.M. (2007). Osoblyvosti formuvannia rynku
zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Formation
features of the agricultural land market in Ukraine]. *Ekonomika
APK*, 5, pp. 73-78 [In Ukrainian].
13. Khodakivska, O.V., & Yurchenko, I.V. (2017). Nor-
matyвна hroshova otsinka zemel silskohospodarskoho
pryznachennia: rentoutvoriuiuchi chynnyky [Normative mone-
tary evaluation of agricultural land: rent-forming factors]. *Zem-
levporiadnyi visnyk*, 7, pp. 14-18 [In Ukrainian].
14. Khodakivska, O.V. (2012). Rynkovi tsyny zemel silsko-
hospodarskoho pryznachennia ta orendna plata u krainakh
Yevropeiskoho Soiuzu [Market prices of agricultural land and
rent in countries of the European Union]. *Zemleustrii i kadastr*,
1, pp. 65-70 [In Ukrainian].
15. Khodakivska, O.V. (2012). Rynok zemel silskohospo-
darskoho pryznachennia v krainakh YeS: mozhylyvosti vy-
korystannia dosvidu v Ukraini [Agricultural land market in the
EU countries: possibility of experience usage in Ukraine].
Ekonomika APK, 5, pp. 30-36 [In Ukrainian].
16. Khodakivska, O.V., & Yurchenko, I.V. (2017). Re-
huliuivannia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho
pryznachennia: dosvid krain YeS [Regulation of market circula-
tion of agricultural lands: experience of EU countries].
Ekonomika APK, 5, pp. 78-85 [In Ukrainian].
17. Agency for the purchase and sale of agricultural lands.
BiorealityLtd. Retrieved from: [http://www.bioreality.cz/co-
znamenava-bpej](http://www.bioreality.cz/co-znamenava-bpej) [In Czech].
18. Information portal eKatalog BPEJ. *The Ministry of Agri-
culture of the Czech Republic*. Retrieved from:
<https://bpej.vumop.cz> [In Czech].
19. Vyhlaska k provedeni zakona o ocenovani majetku [Decree
on the implementation of the property evaluation act]. (2013). *The
Ministry of Finance of the Czech Republic*. Retrieved from:
<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-441#p6> [In Czech].
20. Zprava o trhu s pudou [Soil Market Report]. (2017).
Farmy.cz. Retrieved from: <https://goo.gl/LgmvTw> [In Czech].
21. Zprava o trhu s pudou [Soil Market Report]. (2017).
Farmy.cz. Retrieved from: [http://www.farmy.cz/zpravy-o-
trhu-s-pudou](http://www.farmy.cz/zpravy-o-trhu-s-pudou/) [In Czech].
22. Zpravy o trhu s pudou [Soil Market Reports] (1997). *Zakonu
pro lidi*. Retrieved from: <https://goo.gl/bCV5dg> [In Czech].
23. Metodika oceneni pudy pro bonitovane pudne-
ekologicke jednotky (BPEJ) [Soil evaluation methodology for
bonitated soil-ecological units (BPEJ)]. *UZEI*. Retrieved from:
<https://goo.gl/keifDf> [In Czech].

The purpose of the article is to reveal the formation features of market price for agricultural land in the Czech Republic, considering the possibility to apply this experience in Ukraine.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods: abstraction, logic, analysis and synthesis, generalization and systematization, comparison.

Research results. Formation of the market price of agricultural land in the Czech Republic begins with definition of the code, which it corresponds to in a systematic database of soil and environmental properties. The base price for the land is set in accordance with the assigned code. Depending on the factors that influence the agricultural usage of the land, the base price is adjusted using the special coefficients. The adjusted base price of the land plot becomes the starting price of offer on the market. The market price of a land plot is formed on the basis of adjusted base price under the influence of demand and supply.

Elements of scientific novelty. The article examines the experience of the Czech Republic in formation of a market price for agricultural land. The goal of the creation and direction of the application of a systematized database of soil-ecological properties has been determined. The structural and logical scheme for the formation of a market price for a land plot for agricultural purposes in the Czech Republic has been proposed.

Practical significance. According to the research results, there's been established that the basis for a formation of the base price of a land plot for agricultural purposes in the Czech Republic contains information on the quality of soils according to their basic natural properties (soil quality assessment), as well as their fertility. There has been concluded that such approaches are used in determining the normative monetary evaluation in Ukraine. Such data are important in evaluation of the land plot, because they reflect the yield of crops grown in specific climatic conditions. The system for adjusting the base price of land is used to obtain the minimum initial price in the market, but this price is not and should not be considered as a market price. In order to avoid the problem of buying up agricultural land at prices below the market's, there should be conducted an effective information campaign to inform sellers about the land prices.

For a construction and development of the Ukrainian model of the market turnover of agricultural land, formation of the market price mechanism for land plots remains an extremely important issue. Therefore, the use of positive international experience on this issue is extremely important and relevant for our country. Tabl.: 4. Figs.: 3. Refs.: 23.

Keywords: land market, price forming, market price of land, base price, adjusted price, agricultural land, soil quality assessment.

Khodakivska Olga Vasylivna - doctor of economic sciences, head of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Yurchenko Ihor Volodymyrovych - candidate of economic sciences, research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Ходаковская О.В., Юрченко И.В. Формирование цен на земли сельскохозяйственного назначения в Чешской Республике.

Цель статьи - раскрыть особенности формирования рыночной цены на земли сельскохозяйственного назначения Чехии, с целью применения данного опыта в Украине.

Методика исследования. Использованы методы: научной абстракции, логики, анализа и синтеза, обобщения и систематизации, сравнения.

Результаты исследования. Определен алгоритм формирования рыночной цены земельного участка сельскохозяйственного назначения в Чехии, включающий код, которому она отвечает в систематизированной базе данных почвенно-экологических свойств. Согласно присвоенному коду, земельному участку устанавливается определенная законодательством базовая цена. В зависимости от факторов, влияющих на сельскохозяйственное использование земельного участка, базовая цена корректируется с помощью коэффициентов. Откорректированная базовая цена земельного участка является начальной ценой предложения на рынке. Рыночная цена земельного участка формируется исходя из откорректированной базовой цены и под влиянием спроса и предложения.

Элементы научной новизны. Исследован опыт Чехии по формированию рыночной цены на земли сельскохозяйственного назначения. Определена цель создания и применения систематизированной базы данных почвенно-экологических свойств. Раскрыта информационно-ценовая проблема на рынке земель. Построено структурно-логическую схему формирования рыночной цены на земельный участок сельскохозяйственного назначения в Чехии.

Практическая значимость. По результатам исследования установлено, что в основе формирования базовой цены земельного участка сельскохозяйственного назначения в Чехии находятся информационные данные о качестве, плодородии почв по их основным естественным свойствам (бонитировки), так же, как и в нормативной денежной оценке в Украине. Такие данные важны в оценке земельного участка, поскольку отражают урожайность сельскохозяйственных культур, выращиваемых в конкретных природно-климатических условиях. Система корректировки базовой цены земельных участков используется для получения минимально начальной цены на рынке, но данная цена не является и не должна быть рыночной. Для того чтобы избежать проблемы скупки земельных участков сельскохозяйственного назначения по ценам ниже рыночных, должна проводиться эффективная информационная кампания по информированию продавцов о ценах на землю.

Для построения и развития украинской модели рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения крайне важным вопросом остается формирование механизма образования рыночной цены на земельные участки. Поэтому использование положительного международного опыта по этому вопросу для нашей страны является крайне важным. Tabl.: 4. Илл.: 3. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: рынок земель, ценообразование, рыночная цена земельного участка, базовая цена, откорректированная цена, земли сельскохозяйственного назначения, бонитировка.

Ходаковская Ольга Васильевна - доктор экономических наук, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Юрченко Игорь Владимирович - кандидат экономических наук, научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 15.01.2018 р.

Фахове рецензування: 15.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Формування цін на землі сільськогосподарського призначення у Чехії. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 91 – 99.

Світові тенденції розвитку ринку засобів захисту рослин

Мета статті - проаналізувати сучасний стан світового ринку засобів захисту рослин, виявити основні тенденції його розвитку та окреслити перспективи.

Методика дослідження. Використано такі методи: діалектичний, абстрактно-логічний, системного економічного аналізу, узагальнення, порівняльний аналіз.

Результати дослідження. Аналіз сучасних світових тенденцій розвитку ринку засобів захисту рослин показав, що він щороку нарощує обсяги як у фізичному, так і вартісному виразі; економічно розвинені країни світу продовжують застосовувати значні обсяги засобів захисту рослин. Більш активними учасниками ринку стають китайські агрохімічні компанії, які нарощують обсяги збуту власної продукції, а також скуповують відомі світові компанії - виробники пестицидів.

Елементи наукової новизни. Вивчення світового ринку пестицидів свідчить про постійне зростання обсягів застосування засобів захисту рослин як у фізичному, так і вартісному виразі. Виявлено, що економічно розвинені країни світу продовжують застосовувати значні обсяги хімічних засобів захисту рослин, водночас щороку зростає частка біопестицидів як альтернативного засобу захисту рослин.

Практична значущість. Практична цінність полягає в узагальненні світових тенденцій розвитку ринку засобів захисту рослин та окресленні його перспектив на оглядове майбутнє. Табл.: 6. Рис.: 3. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: засоби захисту рослин, ринок, сільське господарство, виробництво, експорт, імпорт.

Василенко Людмила Василівна - здобувач, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: helenk@meta.ua

Постановка проблеми. Головна мета сільськогосподарського виробництва - надійне забезпечення населення продуктами харчування, що нині можливо досягти лише за умови інтенсифікації, зокрема застосування засобів захисту рослин.

Заходи щодо підвищення врожайності сільськогосподарських культур надто важливі у зв'язку із збільшенням населення світу. Нині на Землі проживає понад 7 млрд людей, які споживають 2,6 млрд т продовольства у рік. За прогнозами ООН, до 2025 р. населення планети зросте до 8,3 млрд, а споживання продовольства підвищиться до 4,5 млрд т у рік, тобто знадобиться на 41% більше пшениці, на 26% - сояшнику і на 22% - кави [1]. Водночас площа земель сільськогосподарського призначення не збільшується. Основний шлях нарощування виробництва сільськогосподарської продукції при незмінній посівній площі - це збільшення врожайності культурних рослин. Поряд із внесенням мінеральних добрив та селекцією

важливим ресурсом у даному напрямі є застосування хімічних засобів захисту рослин.

За оцінками зарубіжних спеціалістів одна третина обсягів сільськогосподарської продукції у світі виробляється завдяки застосуванню засобів захисту рослин [2]. Без використання засобів захисту рослин втрати плодів, овочів та зернових від шкідників, хвороб і бур'янів досягли б 78%, 54 і 32%, відповідно [3]. Таким чином, важко переоцінити значущість засобів захисту рослин для сучасного сільського господарства.

Внутрішній ринок засобів захисту рослин в Україні є імпортоорієнтованим, тому важливо виявити світові тенденції розвитку ринку засобів захисту рослин, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемами захисту сільськогосподарських культур працювали багато вітчизняних та іноземних учених, зокрема С.М. Вигера [4], О.А. Корчинська [5], М.В. Круть [6], В.П. Федоренко [7], А.В.Фокін [8], О.В. Ходаківська [9] та низка інших. Проте, зважаючи на стрімкий розвиток даної сфери, виявляються нові тенден-

ції, які потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті - проаналізувати сучасний стан світового ринку засобів захисту рослин, виявити основні тенденції його розвитку та окреслити перспективи.

Виклад основних результатів дослідження. З огляду на важливу роль засобів захисту рослин (ЗЗР) в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва споживання їх у світі щороку зростає і в 2014 р. досягло 2,5 млн т. Наразі світовий ринок пестицидів оцінюється на рівні 40 млрд дол. США. За прогнозами іноземних спеціалістів, ринок пестицидів розвиватиметься й далі.

У 2025 р. обсяги продажу ЗЗР у світі збільшаться до 50 млрд дол. США, а обсяги споживання перевищать 3,5 млн т [10]. Швидке зростання населення планети при одночасному скороченні площ сільськогосподарських угідь висуває серйозну вимогу до рівня врожайності культур, що насамперед й зумовлює зростаючу потребу в засобах захисту рослин на світовому ринку.

Найбільші обсяги використання пестицидів спостерігаються у таких країнах, як Китай і Сполучені Штати Америки. Так, у 2014 р. у Китаї було застосовано 1807 тис. т пестицидів, а у США 398 тис. т (рис. 1).

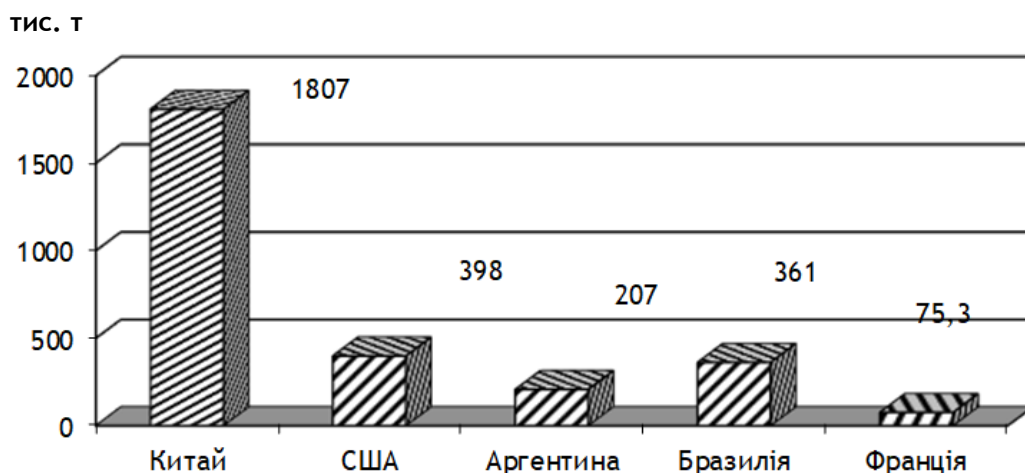

Рис. 1. Споживання засобів захисту рослин в окремих країнах світу, 2014 р.

Джерело: Розраховано за даними FAO.

Китай належить до країн, де першими почали застосовувати хімічні засоби захисту рослин. У 1950 р. країна почала виробляти інсектицид ГХГ, а у 1957 р. в Китаї було збудовано перший завод із виробництва пе-

стицидів на основі фосфатоорганічних сполук [11]. У 2013 р. обсяги виробництва хімічних засобів захисту рослин у цій країні перевищили 3 млн т (рис. 2).

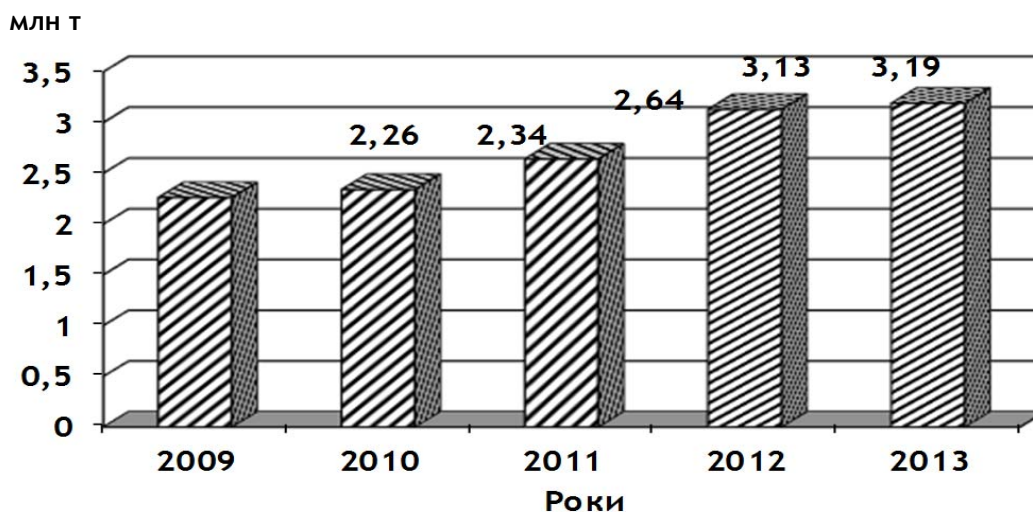

Рис. 2. Динаміка виробництва пестицидів у Китаї

Джерело: [12].

З 1994 р. обсяги експорту пестицидів із Китаю перевищують обсяги імпорту. Упродовж 2009-2013 рр. обсяги експорту ЗЗР з

Китаю зросли у 3,5 раза (у фізичній вазі) і 2,6 раза (у вартісному виразі) (табл. 1).

1. Динаміка експорту засобів захисту рослин з Китаю

Рік	Експорт	
	млн дол. США	тис. т
2009	1418	307,3
2010	1772	513,1
2011	2418	796,5
2012	2860	897,4
2013	3745	1095,2
2013 р. до 2009 р. у %	264	357

Джерело: [12].

Нині Китай входить до найвпливовіших учасників світового ринку пестицидів, нарощуючи власне виробництво і купуючи акції відомих агрохімічних компаній світу.

У Сполучених Штатах Америки пестициди широко застосовуються не тільки сільськогосподарськими товаровиробниками (92% всіх фермерів застосовують ЗЗР), а й домогосподарствами. Так, у 2012 р. 88 млн до-

могосподарств використовували ті чи інші види засобів захисту рослин.

Разом з тим структура застосованих ЗЗР різнилась по секторах. Сільськогосподарські товаровиробники надають перевагу гербіцидам, частка яких становить 59% від загального обсягу спожитих ними пестицидів. Домогосподарства використовують переважно інсектициди (80% від загального обсягу пестицидів) (табл. 2).

2. Витрати сільськогосподарських товаровиробників і домогосподарств США на застосування засобів захисту рослин, 2012 р.

Витрати	Категорія споживачів	
	Сільськогосподарські товаровиробники	Домогосподарства
Гербіциди		
млн дол. США	5313	450
%	59	13
Інсектициди		
млн дол. США	1909	2650
%	21	80
Фунгіциди		
млн дол. США	1499	55
%	16	2
Фуміганти		
млн дол. США	245	0
%	3	0
Інші		
млн дол. США	89	175
%	1	5
Всього		
млн дол. США	9055	3330
%	100	100

Джерело: Розраховано автором за даними [13].

Щороку витрати американських фермерів на пестициди зростають, зберігаючи при

цьому свою частку у структурі витрат на рівні 4-5% (табл. 3).

3. Витрати фермерів США на застосування засобів захисту рослин, млн дол. США

Витрати	Рік	
	2007	2012
Всього,	241000	328900
у т.ч. пестициди	10000	16500
%	4,2	5

Джерело: [13].

У цілому на розвинені країни (передусім Північну Америку, Західну Європу та Японію)

припадає 75 % обсягів використаних пестицидів, зокрема 45% споживається в Європі,

25% - у США. У високорозвинених країнах Європи вносять із розрахунку на 1 га ріллі таку кількість засобів захисту рослин: Нідерланди - 18,5 кг, Італія - 13,2, Бельгія - 11,3, Великобританія - 5,8, Швейцарія - 5,1, Франція - 4,5, Німеччина - 4,2, Данія - 2,6 кг [5]. Високі норми споживання пестицидів також у Китаї та Японії (13 і 12 кг на 1 га відповідно). Нині у світі пестицидами обробляється 25% ріллі [14].

Щодо структури використання ЗЗР, то наразі вона змінилася порівняно із шістдеся-

тими роками минулого століття. Якщо у 1960-ті роки переважно популярними були фунгіциди й інсектициди (з часткою 76,5%), то сьогодні найбільша питома частка припадає на гербіциди і становить 47,5% від загального обсягу всіх видів пестицидів, 29,5% - інсектициди, 17,5% - фунгіциди й інші види - 5,5%.

За даними FAO, найбільшу кількість пестицидів у світі застосовують для вирощування плодів, овочів та зернових (рис. 3).

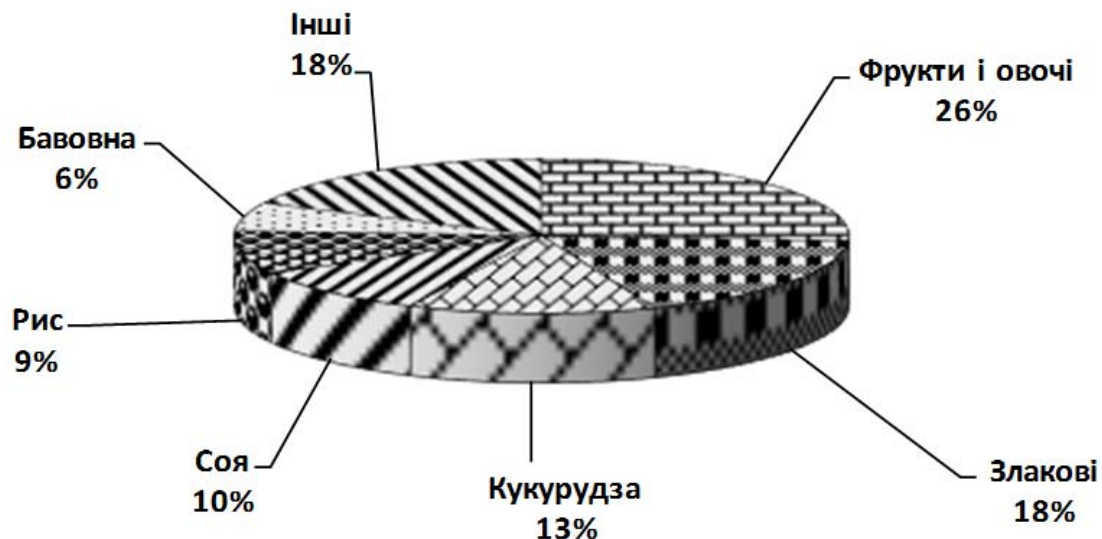

Рис. 3. Використання пестицидів у світі під посіви різних культур, 2014 р.

Джерело: Розраховано за даними FAO.

Упродовж 2010-2014 рр. експорт пестицидів у світі збільшився вдвічі — від 2302

млн дол. США у 2010 р. до 3473 млн дол. США у 2014 р. (табл. 4).

4. Експорт пестицидів по окремих країнах світу, млн дол. США

Країна	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Бельгія	1525	1851	1789	2154	2056
Великобританія	1292	1528	1488	1601	1472
Індія	1140	1380	1661	2133	1940
Іспанія	752	1024	1145	1209	1293
Китай	1770	2419	2852	3744	4147
Німеччина	2983	3761	3671	4147	4326
США	2678	2850	3304	3914	4195
Франція	2753	3475	3523	3785	4410
Швейцарія	945	1071	971	1052	1117
Світ	23021	27015	28989	33135	34728

Джерело: Розраховано за даними FAO.

Найбільшими експортерами пестицидів є Китай, Франція, Німеччина і США. У 2014 р. питома частка цих країн у світовому обсязі експорту становила 49%.

За період 2010-2014 рр. імпорт пестицидів у світі збільшився на 42%. Найбільші імпортери ЗЗР Бразилія і Франція (табл. 5). На ці дві країни припадає майже 18% імпорту пестицидів у світі.

5. Імпорт пестицидів по країнах світу, млн дол. США

Країна	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Бразилія	1530	1959	2246	2999	3464
Великобританія	871	983	977	949	1120
Іспанія	681	899	821	905	976
Італія	787	923	906	885	966
Німеччина	1292	1767	1776	1853	1977
США	772	839	887	998	1074
Франція	1803	2239	2229	2470	2706
Японія	408	484	472	481	472
Світ	24466	29302	29994	33241	34959

Джерело: Розраховано за даними FAO.

За останні роки Бразилія і Франція майже вдвічі збільшили обсяги імпорту – до рівня відповідно 3464 млн дол. США і 2706 млн дол. США (2014 р.).

Нині на світовому ринку ЗЗР найпотужнішими фірмами, що займаються поставками

пестицидів, є швейцарська компанія «Сингента», німецькі компанії «Байер» і «БАСФ». У табл. 6 наведено обсяги продажу двадцяти найпотужніших агрохімічних компаній світу, загальна частка ринку яких перевищує 93%.

6. Обсяги продажу найпотужніших фірм-виробників засобів захисту рослин у світі, млрд дол. США

Фірма	Країна	2014 р.	2015 р.
Syngenta	Швейцарія	11,4	10,0
Bayer	Німеччина	10,3	9,2
BASF	Німеччина	7,2	6,5
Dow Agro Science	США	5,7	4,9
Monsanto	США	5,1	4,8
DuPont	США	3,7	3,0
Adama	Ізраїль	3,0	2,9
FMC	США	2,2	2,3
Nufarm	Австралія	2,3	2,1
UPL	Індія	1,8	1,9
Sumitomo Chemical	Японія	2,1	1,9
Platform Ag (Arysta Life Science)	США	-	1,7
Albaugh	США	1,0	0,9
Nanjing Red Sun	Китай	0,58	0,56
Wynca Chemical	Китай	0,62	0,54
Huapont Life Sciences	Китай	0,61	0,53
Kumia Chemical	Японія	0,53	0,51
Jiangsu Yangnong	Китай	0,46	0,49
Rainbow Chemical	Китай	0,50	0,46
Jiansu Huifeng	Китай	0,38	0,45

Джерело: [15].

Останнім часом на світовому ринку посилюється позиція агрохімічних компаній Китаю. Так, у двадцятку найпотужніших компаній світу входить 6 китайських. Враховуючи той факт, що китайська державна хімічна корпорація Chem China у 2011 р. придбала компанію Адама, а влітку 2017 р. стала новим власником найпотужнішої агрохімічної компанії «Сингента», можна стверджувати, що особливістю розвитку світового ринку пестицидів на даному етапі є зростання ролі китайських компаній-виробників і дистриб'юторів засобів захисту рослин.

Ще однією тенденцією сучасного розвитку засобів захисту рослин є збільшення обсягів продажу біопестицидів. Так, у 2012 р. світо-

вий ринок біопестицидів оцінювався на рівні 2 млрд дол. США. За попередніми даними [16], у 2020 р. обсяги продажу біопрепаратів у світі зростуть до 5 млрд дол. США.

Близько 80% біопестицидів використовуються для захисту найбільш вартісної сільськогосподарської продукції, такої як плоди та овочі. Темпи зростання даного напрямку захисту рослин становлять 15% щороку. Лідером є Північна Америка, частка якої на даному ринку становить 40%. Разом з тим виявляють інтерес до цих препаратів і країни Європи та Азії. Так, у 2014 р. в Китаї розроблено і почато виробництво першого біопестициду, здатного підвищувати імунітет рослин. Японський ринок біопестицидів сягає 240 млн дол. США

(6% від загального ринку пестицидів). З 4280 пестицидних продуктів, зареєстрованих в Японії у 2015 р., 562 - біопестициди [16].

Висновки. Аналіз сучасних світових тенденцій розвитку ринку засобів захист рослин показав, що:

- даний ринок постійно розвивається, щороку збільшуючи свої обсяги як у фізичному, так і вартісному виразі;

- економічно розвинені країни світу продовжують застосовувати значні обсяги засобів захисту рослин;

- на ринку більш активними учасниками стають китайські агрохімічні компанії, які нарощують обсяги збуту власної продукції, а також скуповують відомі світові компанії-виробники пестицидів;

- разом із хімічними засобами захисту рослин щороку зростає частка біопестицидів як альтернативного засобу захисту рослин.

Список бібліографічних посилань

1. Юшин С. Чем грозит России мировой продовольственный кризис. *Агробизнес. Россия: экономика, оборудование, технологии*. 2008. № 11. С. 22-24.
2. Liu C. J., Men W. J., Liu Y. J., et al. 2002. The pollution of pesticides in soils and its bioremediation. *System Sciences and Comprehensive Studies in Agriculture*, 18(4): p. 295-297.
3. Cai D. W. 2008. Understand the role of chemical pesticides and prevent misuses of pesticides. *Bulletin of Agricultural Science and Technology*, 1: p. 36-38.
4. Вигера С. М. Природоохоронний контроль культурних фітоценозів : монографія. Київ : Компринт, 2015. 397 с.
5. Корчинська О. А. Організаційно-економічне регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 338 с.
6. Круть М. В. Екологічна спрямованість інновацій Інституту захисту рослин НААН. *Захист і карантин рослин*. 2014. Вип. 60. С.184-190.
7. Федоренко В. П., Гетьман С. В. Актуальні питання захисту посівів. *Карантин: захист рослин*. 2009. № 3. С. 1-5.
8. Фокін А. В. Деякі світові тенденції у захисті рослин. *Газета по-українськи*. 2009. № 9. С. 9-12.
9. Використання засобів захисту рослин у сільському господарстві / Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Челомбітко А. Ф., Чекан К. В. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 24-30.
10. Agropages.com, "CropProtectionin 2008", June 30, 2008. URL : <http://www.agropages.com/resoures/feature/featureinfo.aspx?News-id=1285>.
11. WenJun Zhang, FuBin Jiang, JianFeng Ou. Global pesticide consumption and pollution: with China as a focus. *Proceedings of the International Academy of Ecology and Environmental Sciences*, 2011, 1(2): p. 125-144.
12. Analysis on China's Top 100 Pesticide Companies in 2013. URL : <http://www.linkedin.com/pulse/20140723043243-193724532-analysis-on-china-s-top-100-pesticide-companies-in-2013>.
13. Pesticides Industry Sales and Usage 2008-2012 Estimates. URL : http://www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/pesticides-industry-sales-usage-2016_0.pdf.
14. World Pesticide Use. URL : <http://www.springer.com/cda/.../9788132216889-c2.pdf>.
15. Top 20 Global Agchem Firms 2015: Majority declining May open up era dominated by 4 giants. URL : <http://news.agropages.com/News/NewsDetail---19400.htm>.
16. Ecopesticides - Protect without harm. URL : <http://ecopesticides.net/>.

References

1. Yushyn, S. (2008). Chem grozit Rossii mirovoj prodovol'stvennyj krizi [What threatens Russia's global food crisis]. *Agrobiznes. Rossiya: jekonomika, oborudovanie, tehnologii*, 11, pp. 22-24 [In Russian].
2. Liu, C.J., Men, W.J., Liu, Y.J., et al. (2002). The pollution of pesticides in soils and its bioremediation. *System Sciences and Comprehensive Studies in Agriculture*, 18(4), pp. 295-297 [In English].
3. Cai, D.W. (2008). Understand the role of chemical pesticides and prevent misuses of pesticides. *Bulletin of Agricultural Science and Technology*, 1, pp. 36-38 [In English].
4. Vyhera, S.M. (2015). *Pryrodookhoronnyi kontrol kultur-nykh fitotsenoziv : monohrafiia* [Environmental control of cultural phytocoenoses: monograph]. Kyiv: Komprynt [In Ukrainian].
5. Korchynska, O.A. (2015). *Orhanizatsiino-ekonomichne rehuliuвання rozshyrenoho vidtvorennia rodiuchosti gruntiv : monohrafiia* [Organizational and economic regulation of the extended reproduction of soil fertility: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Krut, M.V. (2014). *Ekolohichna spriamovanist innovatsii Instytutu zakhystu roslyn NAAN* [Environmental orientation of innovations of the Institute of Plant Protection of NAAS]. *Zakhyst i karantyn roslyn*, 60, pp. 184-190 [In Ukrainian].
7. Fedorenko, V.P., & Hetman, S. V. (2009). Aktualni pytannia zakhystu posiviv [Topical issues of crop protection]. *Karantyn: zakhyst roslyn*, 3, pp. 1-5 [In Ukrainian].
8. Fokin, A.V. (2009). Deiaki svitovi tendentsii u zakhysti roslyn [Some world trends in plant protection]. *Hazeta po-ukrainskyi*, 9, pp. 9-12 [In Ukrainian].
9. Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., Chelombitko, A.F., & Chekan, K.V. (2017). *Vykorystannia zasobiv zakhystu roslyn u sil'skomu hospodarstvi* [Use of plant protection tools in agriculture]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 24-30 [In Ukrainian].
10. Crop protection in 2008. *Agropages.com*. Retrieved from: <http://www.agropages.com/resoures/feature/featureinfo.aspx?News-id=1285> [In English].
11. Zhang, W., Jiang, F., & Ou, J. (2011). Global pesticide consumption and pollution: with China as a focus. *Proceedings of the International Academy of Ecology and Environmental Sciences*, 1(2), pp. 125-144 [In English].
12. Analysis on China's top 100 pesticide companies in 2013. *LinkedIn*. Retrieved from: <http://www.linkedin.com/pulse/20140723043243-193724532-analysis-on-china-s-top-100-pesticide-companies-in-2013> [In English].
13. Pesticides industry sales and usage 2008-2012 estimates. *United States Environmental Protection Agency*. Retrieved from: http://www.epa.gov/sites/production/files/2017-01/documents/pesticides-industry-sales-usage-2016_0.pdf [In English].
14. World Pesticide Use. *Springer*. Retrieved from: <http://www.springer.com/cda/.../9788132216889-c2.pdf> [In English].
15. Top 20 Global Agchem Firms 2015: Majority declining May open up era dominated by 4 giants. *AgroNews*. Retrieved from: <http://news.agropages.com/News/NewsDetail---19400.htm> [In English].
16. Ecopesticides - protect without harm. *Ecopesticides International*. Retrieved from: <http://ecopesticides.net/> [In English].

The purpose of the article is to analyze the current state of the plants protecting tools market, find out its main development tendencies and determine its prospects.

Research methodology. In the research process, the following methods have been used: dialectic, abstract and logical, system economic analysis, generalization, comparative analysis.

Research results. Analysis of the current world trends in development of the plants protecting tools market has shown that it increases production volumes both physically and costly each year. It's been also discovered that economically developed countries continue to use significant amounts of plant protection tools. Nowadays Chinese agrochemical companies are becoming more active market participants, which increase sales of their own products, and also buy well-known world companies such as pesticides producers.

Elements of scientific novelty. Development of the plants protecting tools market has been analyzed in this article. It also shows that usage of the plants protecting tools has been constantly increasing in both physical and cost expression. There's been revealed that developed countries keep on applying a large number of chemical pesticides. In spite of this fact they annually increase application of bio-pesticides as an alternative way for crop protection.

Practical significance. The presented material has practical value, since it summarizes the current world tendencies in development of the plants protecting tools market and determines its prospects for the nearest future. Tabl.: 6. Figs.: 3. Refs.: 16.

Keywords: plants protecting tools, market, agriculture, production, export, import.

Vasylenko Liudmyla Vasylivna - competitor, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: helenk@meta.ua

Василенко Л.В. Мировые тенденции развития рынка средств защиты растений

Цель статьи - проанализировать современное состояние рынка средств защиты растений, выявить основные тенденции его развития и определить перспективы.

Методика исследования. Использованы такие методы: диалектический, абстрактно-логический, системного экономического анализа, обобщения, сравнительного анализа.

Результаты исследования. Анализ современных мировых тенденций развития рынка средств защиты растений показал, что он ежегодно увеличивает объемы как в физическом, так и стоимостном выражении; экономически развитые страны мира продолжают применять значительные объемы средств защиты растений. Более активными участниками рынка становятся китайские агрохимические компании, наращивая объемы сбыта своей продукции, а также скупая известные мировые компании - производители пестицидов.

Элементы научной новизны. Изучение мирового рынка пестицидов свидетельствует о постоянном увеличении объемов применения средств защиты растений как в физическом, так стоимостном выражении. Показано, что экономически развитые страны мира продолжают применять значительные объемы химических средств защиты растений, при ежегодно увеличивающейся доли биопестицидов как альтернативного способа защиты растений.

Практическая значимость. Практическая ценность состоит в обобщении мировых тенденций развития рынка средств защиты растений и определении его перспектив на ближайшее будущее. Табл.: 6. Илл.: 3. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: средства защиты растений, рынок, сельское хозяйство, производство, экспорт, импорт.

Василенко Людмила Васильевна - соискатель, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: helenk@meta.ua

Стаття надійшла до редакції 24.01.2018 р.

Фахове рецензування: 25.01.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Василенко Л. В. Світові тенденції розвитку ринку засобів захисту рослин. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 100 — 106.

*

Formation of state support economic mechanism for solid biofuel producers

The purpose of the article is to analyze the current state of the solid biofuels market, evaluate functionality and develop an appropriate economic mechanism for its development.

Research methodology was based on the general theoretical methods of scientific knowledge, including the fundamental economic principles of the development of energy resources market, highlighted in the works of domestic and foreign scientists. In the research have been used the calculation-analytical and abstract-logical scientific methods, modeling and generalization.

Research results of the production and sale of solid biofuels and the prospects for further development have been presented. There have been determined that the current state of the market supply of thermal energy provides rapid transition to alternative fuels, but their production is complicated due to the current economic situation.

Elements of scientific novelty. The concept for forming an economic mechanism of stimulation for solid biomass producers has been developed and proposed a formula for determining the volume of financial support (eco-compensation).

Practical significance. The importance of introducing state support for producers of alternative fuels at the present stage of socio-economic development of Ukraine has been substantiated. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 12.

Keywords: economic mechanism, bioenergy, biomass, eco-compensation, investment attractiveness, economic efficiency.

Tkachenko Anton Mykolaiovych - research fellow of the department of innovative activities and economics, National Scientific Center "Institute of Agriculture of NAAS" (2-B, Mashynobudivnykiv st., Chabany, Kyievo-Sviatoshyskyi dist., Kyiv reg.)
Email: tkachenko.a.m@outlook.com

Scientific problem. The need to reduce greenhouse gas emissions to the atmosphere while simultaneously covering the total demand for energy became almost the most important global problem in the twenty-first century. Today, the annual CO₂ emissions are about 8 billion tons, and only half of it is absorbed by the ecosystem of our planet. The rest is accumulated in the atmosphere and contributes to the process of global warming. As a result of an increase in the population on Earth and rapid economic growth (especially in developing countries), demand and energy consumption in various sectors of the economy continue to grow rapidly. Such tendencies, together with the reduction of traditional fuels stocks, motivate the search for new, alternative ways of obtaining energy. This problem is especially acute for energy-dependent countries, such as Ukraine.

The use of existing potential for the creation of bioenergy willow plantations would significantly reduce the volume of natural gas imports. In the conditions of the national course on the rapid development of infrastructure for the use of alternative fuels, it is necessary to use modern approaches to develop state support for producers of energy biomass and to assess their economic efficiency.

Analysis of recent researches and publications. Fundamental scientific and practical research in the field of alternative fuels, solid biomass energy in particular, and economic efficiency studies were conducted by M. Roik, V. Sinchenko, G. Geletukha, I. Slyusar, and others [3, 8, 9, 10]. However, the issue of state support for producers of energy biomass (at bioenergy plantations) requires further research.

The objective of the article - analysis of the economic efficiency of state support for biomass producers by introducing payments in the form of eco-compensations.

Statement of the main results of the study. Today, one of the largest consumers of natural gas in our country is the TCE ("Teplocomunenergo", network of state-owned heat supply companies). So, in 2015, in district heating systems of TCE 7.2 billion m³ of natural gas was consumed, and the amount of produced thermal energy was 67.8 million Gcal [3]. This situation at the heat supply market has arisen as a result of improper stimulation of the alternative fuels usage in the TCE network for many years. Only in March 2017 the Verkhovna Rada of Ukraine first adopted a law that should make the production of heat energy from alternative sources cost-effective [7]. This law radically changes the situation on the heat supply market and will stimulate the development and

expansion of heat-generating facilities (Heat-only biomass boiler stations). However, the document does not take into account the interests of the biomass producers, as fuel suppliers for these stations. In the media and the Internet are often found ambitious plans of foreign and domestic investors to develop Ukrainian bioenergy, but, at the moment, it may be possible that modern biomass boilers will be built, but the biomass itself will not be on the market, because its production is not economically efficient. In previous studies, we found that DPP (discounted payback period) of the bioenergy willow plantation projects is more than 19 years [9]. That is why the issue of introducing a state aid mechanism for such projects is so relevant.

As financial support at the initial stage of creation of environmentally friendly fuel, it is proposed to stimulate biomass producers in the form of compensation and introduce the term "eco-compensation".

Eco-compensation - is a monetary payment that is proposed to be provided to the company that created the bioenergy plantation and received the first crop of biomass. Such compensation is available only for the first cycle of growing bioenergy crops. Amount calculated according to the formula:

$$ECO = \frac{P_{tr} \times Q_{eco}}{Q_{tr}} - P_{eco}$$

Q_{tr} - calorific value of traditional fuel (for natural gas - 8300 kcal/m³, as the average for the last 10 years in Ukraine according to NJSC "Naftogaz of Ukraine") [12].

Q_{eco} - calorific value of sold ecologically safe alternative fuel. For biomass in the form of wood is determined by the Nadezhdin formula:

$$Q_{eco} = Q_{hvh} - 50 \times W$$

Q_{hvh} - higher heating value of sold biomass (for willow - 4500 kcal/kg, according to the data of Food and Agriculture Organization of the United Nations) [2].

W - the percentage of moisture content of the sold biomass.

P_{tr} - the actual cost of traditional fuel (natural gas) in Ukraine at the time of the biomass selling.

P_{eco} - cost of environmentally friendly alternative fuel (biomass).

The feasibility of eco-compensation is explained by the eco-modern policy of import substitution for the traditional energy resources in Ukraine. The government should be interested in supporting the domestic producer of an alternative type of biofuel in an amount that is at least directly proportional to the cost of the replaced energy resource (Figure 1).

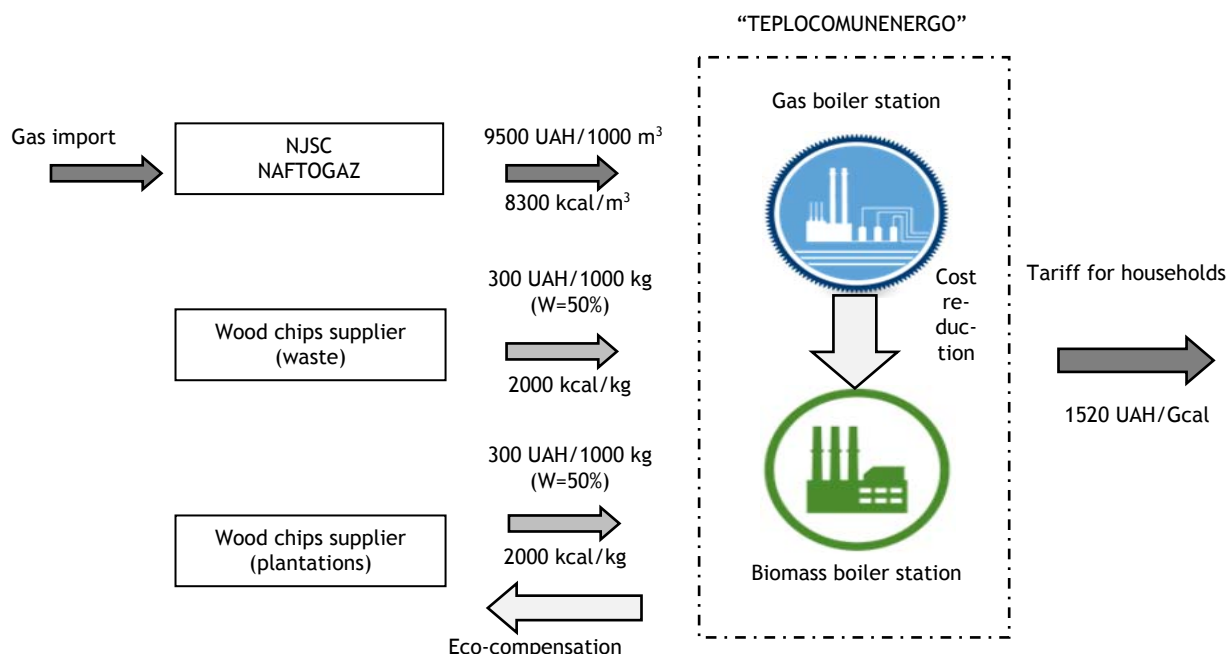

Figure 1. Modern model of heat energy supply to the consumer, taking into account eco-compensation

Source: author's own development using [1, 6, 7].

Today, in the modern scheme of thermal energy supply, biomass, obtained by plantation method, has the same value as wood industry waste, and this in turn affects the pricing. Proposed incentive mechanism allows to compensate the low cost of biofuel in accordance with its energy value. Such an approach to stimulate biofuel producers is effective at the expense of the fact that the consumer of biomass (TCE company) does not incur additional costs, but only one time returns the difference in the cost of gigacalorie (GCal) to the producer. Subsequently, the following harvest of biomass from this plantation will provide it with fuel at a market price for at least 19 years.

The effectiveness of the proposed mechanism was calculated and modeled on the example of Panfily Research Station of NSC «Institute of Agriculture NAAS» and heat-only boiler station of "Kyiv-Svyatoshin heating network" (running on natural gas).

Panfily Research Station is located at: Kyiv region, Yagotin district, Panfily village. The farm has about 200 hectares of drainable peatlands, which are suitable for creation of bioenergy plantations using the technology of NSC "Institute of Agriculture NAAS". The elements of the technology were studied at the test sites and used for creation of the plantation with an area of 2 hectares.

The calculation of the investment return terms for the project of plantation creation of the bioenergy willow *Salix triandra* L was conducted taking into account the following basic indicators:

- Yield for 3rd year of vegetation - 70 t/ha (Panfils'ka variety)
- Rental fee for planting machinery - 5000 UAH/ha (according to the price of *Salix Energy* LLC, June 2017)
- Rental fee for harvesting machinery - 8000 UAH/ha (according to the price of *Salix Energy* LLC, June 2017)

- The cost of fuel - 22 UAH/liter (average price for diesel fuel in Ukraine in 2017 according to the financial portal - minfin.com.ua)

- The cost of planting material - 0,5 UAH/piece (according to the price of Panfily Research Station, June 2017)

- Wages - 35 UAH/hour (the average hourly payment in agriculture according to the State Statistics Service for the period from the beginning of the year in 2017)

- The cost of biomass - 300 UAH/t (average price for wood chips with a humidity of 50% according to the largest online trading platforms Prom.ua, Olx.ua та All.biz, May 2017)

- The price of natural gas - 9500 UAH/1000m³ (according to the price list for natural gas from May 1, 2017 - according to NJSC "Naftogaz of Ukraine")

- Credit rate - 14,3% (in accordance with the indicators of monetary and financial statistics of the NBU in April 2017 in national currency for the corporate sector)

In the calculations of investment attractiveness was used the discount rate $r = 22,4\%$.

$$r = r_f + r_s + r_v,$$

$r_f = 9,1\%$. Risk-free rate of return, calculated as the interest rate of deposits in April 2017 in national currency, according to the National Bank of Ukraine [5].

$r_s = 10,0\%$. Percentage for the systematic risk of investing in Ukraine (the country's risk level), according to foreign investors.

$r_v = 3,3\%$. Risk percentage, characteristic for agriculture.

Taking into account the results of calculations, it can be stated that, in modern realities of the Ukrainian economy, investing in bioenergy plantations is completely unprofitable (Table 1). The reason is the extremely high rate of discounting, which, in turn, reflects the state of our economy as a whole.

Table 1

The economic efficiency of the investment project of bioenergy plantation creation with an area of 10 hectares

Indicator	Financing scheme		
	Own investments	Own investments + eco-compensation	Credit funds + eco-compensation
NPV - Net Presented Value, UAH	-334299	508914	252383
IRR - Internal Rate of Refund, %	8,5	50,2	32,1
PP - Payback Period, years	7,2	3,1	4,1
DPP - Discounted Payback Period, years	>19	3,62	4,41
PI - Profitability Index	0,41	2,41	1,41

Source: author's own calculations. Exchange rate: 1 USD = 25 UAH.

The proposed mechanism of eco-compensation for biomass producers makes the project attractive even under such economic conditions. The period of investment

return (both own and credit funds) is 3 or 4 years, respectively, that allows to call such investments economically feasible for investors (Figure 2).

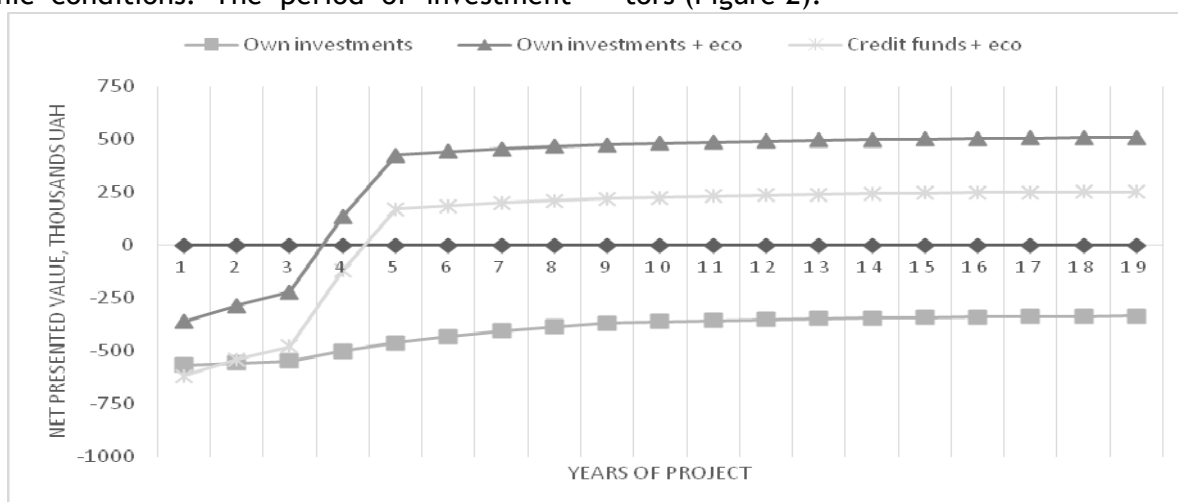

Figure 2. Net Presented Value of investment project of bioenergy plantation creation with an area of 10 hectares, under different financing schemes

*Source: author's own calculations.

Plant origin biomass making up to 50% in the structure of renewable energy sources in the world and more than 15% of the total energy consumption [4, 8]. At the same time, the current state of development of biofuel production in Ukraine is in the stage of formation and accounts for about 1% of the total energy consumption. Among the wide range of problems in this industry with legislative and regulatory acts, the lack of harmonized European standards for raw materials, biofuel producers also face the problem of supply shortage for stable operation of enterprises throughout the year.

For example, the needs of the town Chabany (Kyiv-Svyatoshinsky district, Kyiv oblast) in heat energy are currently provided by a single natural gas boiler station which produce 9448,6 Gcal per year. The heat energy tariff for the households is 1520 UAH/Gcal (the fuel component in the tariff is 984 UAH/Gcal) [11]. In the developed investment project for local

authorities it is proposed to use, in order to reduce the cost of heat energy, high-efficient biomass boilers. For the production of heat energy, it is planned to install two “KBМ(a)-0,82” boilers (KRIGER, Ukraine). Proposed equipment provides total thermal power up to 1,6 MW/hour, which will allow to produce up to 4363 Gcal per season and thereby reduce the need in natural gas by 46%.

However, to ensure optimal operation of such equipment, 2129 tons/year of biomass need to be provided in the form of wood chips ($Q=2440$ kcal/kg). An analysis of wood chips suppliers near town Chabany has shown that stable supply of such amount of fuel from local producers (at a price of 300 UAH/t) is quite difficult due to its market deficit. The cost of delivering from neighboring regions increases in direct proportion to distance and the price of fuel can reach 1500 UAH/t. At such price, investment attractiveness indicators of the project are significantly reduced (Table 2).

Table 2

Financial indicators of the project: substitution of natural gas at Chabany boiler station

Efficiency indicators	Wood chips price		
	300 UAH/t	1500 UAH/t	300 UAH/t + eco-compensation
NPV - Net Presented Value, UAH	16327	3919	8123
IRR - Internal Rate of Refund, %	56,1	28,4	31,5
PP - Payback Period, years	1,78	3,43	3,78
DPP - Discounted Payback Period, years	2,39	6,11	5,78
PI - Profitability Index	2,73	1,41	1,86
Discount rate, %	19,1		
Eco-compensation, UAH/t	2493		

Source: author's own calculations. Exchange rate: 1 USD = 25 UAH.

In the absence of the possibility to make stable supply of large quantities of cheap raw materials from local wood processing enterprises, stimulation of biomass production at bioenergy plantations, by eco-compensation implementation, becomes an investment attractive alternative. An additional advantage of such state support is the economic development of its own region as a result of the bioenergy market growth.

Similar projects of heat supply system renovation are the basis for the development of whole communal infrastructure. That is why it is important to attract investors in modernization and development of heat-supply systems of housing and communal services. It is necessary to start with the introduction of a mechanism to support local biomass producers, which will allow to create sustainable fuel source for the needs of the heat-generating objects of the town.

The conducted analysis shows, that one of the main reasons for low use of solid biomass

at TCE enterprises is its deficit at the local level and, consequently, higher logistics costs to ensure stable supply. This, in turn, is due to the low investment attractiveness of biomass production projects. That is why the mutually beneficial mechanism of state support is so relevant.

Conclusions. The government, at the level of local authorities, should be interested in supporting of the domestic producer of an alternative fuel. The implementation of eco-compensation mechanism will allow biomass producers to reduce their maintenance costs and significantly reduce payback period. Production of biomass for energy needs will be attractive for investment. Such support will stimulate the rapid development of the bioenergy market and will ensure the fuel diversification in regions. Legislative and economic mechanisms for regulation of eco-compensation payments should be the subject of further research.

References

1. Diiuchi taryfy na komunalni posluhy stanom na sichen 2017 roku [Current tariffs for communal services, January 2017]. *NKREKP*. Retrieved from: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/teplo/taryfy/naselennia/Taryf_CO_naselennya_lichnylyk.pdf [In Ukrainian].
2. Krajnc, N. (2015). Wood fuels. Handbook. *Food and agriculture organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/a-i4441e.pdf> [In English].
3. Heletukha, H., Oliynik, E., Antonenko, V. et al. (2016). *Provedennia kompleksnoho doslidzhennia rynku kotliv, shcho pratsiuiut na biomasi v Ukraini [Comprehensive research of the market of boilers running on biomass in Ukraine]*. TOV "Nauko-vo-tekhnichnyi tsentr "Biomasa" [In Ukrainian].
4. Heletukha, H.H., & Zheliezna, T.A. (2010). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku bioenerhetyky v Ukraini [Current state and prospects of bioenergy development in Ukraine]. *Netradicionnaia energetika. Prom. Teplotekhnika*, 3, pp. 73-79 [In Ukrainian].
5. Pokaznyky hrshovo-kredytnoi ta finansovoi statystyky NBU za kviten 2017 roku u natsionalnii valiuti dlia korporatyvnoho sektoru [Indicators of monetary and financial statistics of the NBU, April 2017, in national currency for the corporate sector]. *NBU*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127 [In Ukrainian].
6. Preiskurant na pryrodnyi haz z 1 sichnia 2017 roku [The price list for natural gas, January 1, 2017]. *NAK "Naftogaz Ukrainy"*. Retrieved from: <http://www.naftogaz.com/files/Information/Naftogaz-gas-prices-January-2017.pdf> [In Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro teplopostachannia" shchodo stymulivannia vyrobnytstva teplovoi enerhii z alternatyvnykh dzherel enerhii: Zakon Ukrainy vid 21.03.2017 r. №1959-VIII [Amendments to the Law of Ukraine "On heat supply" on stimulation of the production of thermal energy from alternative energy sources: Law of Ukraine from 21.03.2017, No. 1959-VIII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1959-19>.
8. Roik, M.V., Humentyk, M.Ya., & Mamaisur, V.V. (2011). Perspektyvy vyroshchuvannia enerhetychnoi verby dlia vyrobnytstva biopalyva [Prospects for growing energy willow for biofuel production]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu bioenerhetychnykh kultur i tsukrovyykh buriakiv*, 12, pp. 142-148 [In Ukrainian].

Literature

1. Diiuchi taryfy na komunalni posluhy stanom na sichen 2017 roku - HKPEKP. URL : http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/teplo/taryfy/naselennia/Taryf_CO_naselennya_lichnylyk.pdf.
2. Krajnc N. Wood fuels. Handbook. *Food and agriculture organization of the United Nations*. 2015. Available at: <http://www.fao.org/3/a-i4441e.pdf>.
3. Проведення комплексного дослідження ринку котлів, що працюють на біомасі в Україні / Гелетука Г. та ін. *ТОВ «Науково-технічний центр «Біомаса»*. 2016. С. 36.
4. Гелетука Г. Г., Железна Т. А. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні. *Нетрадиційна енергетика. Пром. теплотехніка*. № 3. 2010. С. 73-79.
5. Показники грошово-кредитної та фінансової статистики НБУ за квітень 2017 року у національній валюті для корпоративного сектору. URL : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58127.
6. Прейскурант на природний газ з 1 січня 2017 року - НАК «Нафтогаз України».. URL : <http://www.naftogaz.com/files/Information/Naftogaz-gas-prices-January-2017.pdf>.
7. Про внесення змін до Закону України "Про теплопостачання" щодо стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел енергії : Закон України від 21.03.2017 № 1959-VIII / ВР України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1959-19>.
8. Роїк М. В., Гумендик М. Я., Мамайсур В. В. Перспективи вирощування енергетичної верби для виробництва біопалива : зб. наук. праць Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків. Вип. 12. Київ, 2011. С. 142-148.
9. Сінченко В. М., Ткаченко А. М. Інвестиційна привабливість проектів з вирощування біомаси. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 10. С. 24-34.
10. Слюсар І. Т., Ткаченко А. М. Економічні аспекти отримання деревної біомаси з верби. *Агросвіт*. 2017. № 15-16. С. 21-26.
11. Структура тарифу на теплову енергію для населення по населеному пункту смт. Чабани у 2016-2017 р. КП «Києво-Святошинська тепломережа» КОП. URL : <http://ksto.org.ua/uploads/docshare/1512718649.pdf>.
12. Якість природного газу, що подається споживачам - НАК «Нафтогаз України». URL : <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/9A81628485529AC3C2257ACB002EDA94>.

9. Sinchenko, V.M., & Tkachenko, A.M. (2017). Investytsiina pryvablyvist proektiv z vyroshchuvannya biomasy [Investment attractiveness of the biomass projects]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 10, pp. 24-34 [In Ukrainian].

10. Slyusar, I.T., & Tkachenko, A.M. (2017). Ekonomichni aspekty otrymannia derevnoi biomasy z verby [Economic aspects of obtaining willow biomass]. *Ahrosvit*, 15-16, pp. 21-26 [In Ukrainian].

11. Struktura taryfu na teplovu enerhiyu dlia naselennia po naselenomu punktu smt. Chabany u 2016-2017 r. [Structure of the tariff for heat energy supply for the households in Chabany, 2016-2017]. *KP "Kyievo-Sviatoshyńska teplomerezha" KOR*. Retrieved from: <http://kst.org.ua/uploads/docshare/1512718649.pdf> [In Ukrainian].

12. Yakist pryrodnoho hazu, shcho podaietsia spozhyvacham [The quality of natural gas supplied to consumers]. *NAK "Naftohaz Ukrainy"*. Retrieved from: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/9A81628485529AC3C2257ACB002EDA94> [In Ukrainian].

Ткаченко А.М. Формування економічного механізму державного стимулювання виробників твердого біопалива

Мета статті - проаналізувати сучасний стан ринку твердого біопалива, оцінити функціональність і формування відповідного економічного механізму його розвитку.

Методика дослідження. Використано загальнотеоретичні методи наукового пізнання, включаючи фундаментальні положення й принципи розвитку ринку енергетичних ресурсів, висвітлені у працях вітчизняні і зарубіжних учених, а також такі методи, як розрахунково-аналітичний, абстрактно-логічний, моделювання та узагальнення.

Результати дослідження. Проаналізовано процеси виробництва й реалізації твердого біопалива і перспективи його розвитку. Визначено, що сучасний стан ринку постачання теплової енергії передбачає стрімкий перехід на альтернативні види палива, проте їх виробництво ускладнено через поточну економічну ситуацію.

Елементи наукової новизни. Розроблено концепцію формування економічного механізму стимулювання виробників твердої біомаси та запропоновано формулу для визначення обсягів фінансової допомоги (екокомпенсації).

Практична значущість. Обґрунтовано важливість державної підтримки виробників альтернативних видів палива на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: економічний механізм, біоенергетика, біомаса, екокомпенсація, інвестиційна привабливість, економічна ефективність.

Ткаченко Антон Миколайович - науковий співробітник відділу інноваційної діяльності та економіки, Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН» (сmt Чабани, вул. Машинобудівників 2-Б)
E-mail: tkachenko.a.m@outlook.com

Ткаченко А.Н. Формирование экономического механизма государственного стимулирования производителей твердого биотоплива

Цель статьи - проанализировать современное состояние рынка твердого биотоплива, оценить функциональность и формирование соответствующего экономического механизма его развития.

Методика исследования. Используются общетеоретические методы научного познания, включая фундаментальные положения и принципы развития рынка энергетических ресурсов, освещенные в работах отечественных и зарубежных ученых, а также такие методы, как расчетно-аналитический, абстрактно-логический, моделирования и обобщения.

Результаты исследования. Проанализированы процессы производства и реализации твердого биотоплива, а также перспективы его развития. Определено, что современное состояние на рынке поставок тепловой энергии предусматривает стремительный переход на альтернативные виды топлива, однако их производство затруднено в связи с текущей экономической ситуацией.

Элементы научной новизны. Разработана концепция формирования экономического механизма стимулирования производителей твердой биомассы и предложена формула для определения объемов финансовой помощи (экокомпенсации).

Практическая значимость. Обоснована важность государственной поддержки производителей альтернативных видов топлива на современном этапе социально-экономического развития Украины. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: экономический механизм, биоэнергетика, биомасса, экокомпенсация, инвестиционная привлекательность, экономическая эффективность.

Ткаченко Антон Николаевич - научный сотрудник отдела инновационной деятельности и экономики, Национальный научный центр «Институт земледелия НААН» (пгт Чабаны, ул. Машиностроителей 2-Б)
E-mail: tkachenko.a.m@outlook.com

The article has been received 09.02.2018

Revision: 13.02.2018

Бібліографічний опис для цитування:

Tkachenko A. M. Formation of state support economic mechanism for solid biofuel producers. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 107 — 112.

* * *